

61104

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT PROGRAMI

KAYITDIŞI EKONOMİNİN BAZI MAKRO
EKONOMİK DEĞİŞKENLER VE CROWDING
OUT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

61104

DOKTORA TEZİ

Adem KALÇA

T.C. YÜSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMAN TASFİH MEMURU

MAYIS - 1996

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT PROGRAMI

**KAYITDIŞI EKONOMİNİN BAZI MAKRO
EKONOMİK DEĞİŞKENLER VE CROWDING
OUT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Adem KALÇA

Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce

Doktor (İktisat)

Ünvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 29.05.1996

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 05.07.1996

Tezin Danışmanı : Prof.Dr. Hasan ÖZYURT

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Ersan BOCUTOĞLU

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Osman ALTUĞ

Enstitü Müdür : Prof.Dr. Alaettin TANDOĞAN

Mayıs – 1996

TRABZON

0 . SUNUŞ

00. ÖNSÖZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında doktora tezi olarak hazırlanan ve "Kayıtdışı Ekonominin Bazı Makro-ekonomik Değişkenler ve Crowding Out Üzerindeki Etkileri" adını taşıyan bu tezde, makro-ekonomik politikaların istikrarı için can damarı sayılan sağlıklı verilere ulaşabilmek amacıyla, kayıtdışı ekonominin kayıtlara geçirilmesinin önemine dikkat çekilmektedir. Ayrıca, kayıtdışı ekonominin Crowding Out üzerindeki etkisi teorik olarak analiz edildikten sonra, özellikle Türkiye'de kamu sektörünün yol açtığı Crowding Out olgusunun kayıtdışı ekonomi vergilendirilerek daraltılıp daraltılamayacağı hususunu açıklığa kavuşturmak amaçlanmıştır.

Gerek doktora derslerinde ve gerekse tez çalışmalarımda teşvik ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Sayın Prof. Dr. Hasan ÖZYURT'a, tezimde değerli görüşleriyle yönlendiren hocam Sayın Prof. Dr. Ersan BOCUTOĞLU'na, bu konuda "kayıtdışı" kelimesini Türkiye iktisat literatürüne yerleştiren ve desteğini, zamanını ve bilgisini benden esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Osman ALTUĞ hocama, teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Kayıtdışı ekonominin birçok yönden (iktisat, hukuk, maliye vb) ve Türkiye için yeni olması çalışmanın önemini ortaya koyarken, bu konuda araştırmada bulunacak olanlara kısmen de olsa yol gösterip katkıda bulunabilirsem, mutlu olurum. Ayrıca enflasyon, yüksek faiz, rant ekonomisi, özel sektörün dışlanması gibi sorunların kaynaklandığı bütçe açıklarının finansman yöntemleri önemlerini korurken alternatif olarak getirilmeye çalışılan kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi ve özel sektörü dışlamanın bu yolla daraltılması yaklaşımları kusursuz olmamasına rağmen, dikkatleri bir an olsa bile bu yöne çekebilirse hedefine ulaşmış olacaktır.

Mayıs 1996

Adem KALÇA

01. İÇİNDEKİLER

	SAYFA
0. SUNUŞ.....	III
00. ÖNSÖZ	III
01. İÇİNDEKİLER	IV
02. ÖZET.....	VIII
03. SUMMARY.....	IX
04. TABLOLAR LİSTESİ.....	X
05. ŞEKİLLER LİSTESİ	XIII
06. KISALTMALAR	XV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAYITDIŞI EKONOMİ : TANIMI, KAPSAMI, NEDENLERİ, ÖLÇME YÖNTEMLERİ, ÜLKE VE EKONOMİK SİSTEM ANALİZLERİ	29-98
1.1. Kayıtdışı Ekonominin Tanım ve Kapsamı.....	29
1.2. Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri.....	33
1.3. Kayıtdışı Ekonomiyi Ölçme ve Hesaplama Yöntemleri	37
1.3.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri	39
1.3.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri.....	40
1.3.2.1. GSMH Yaklaşımı	40
1.3.2.2. İstihdam Yaklaşımı	40
1.3.2.3. Vergi İnceleme Yoluyla Tespit Yaklaşımı	41
1.3.2.4. Parasal Yaklaşım	42
1.3.2.4.1. Sabit Oran Yaklaşımı	42
1.3.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı	43
1.3.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım	44
1.3.2.5. Diğer Ölçme ve Hesaplama Yaklaşımları	45
1.4. Dünyada ve Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi	47
1.4.1. Bazı Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi.....	50
1.4.2. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi.....	65
1.5. Kayıtdışı Ekonomi ve Ekonomik Sistemler	88

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAYITDIŞI EKONOMİNİN BAZI MAKRO-EKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	99-162
2.1. Kayıtdışı Ekonomi ve Milli Gelir.....	102
2.1.1 Kayıtdışı Ekonomi ve Gayri Safi Milli Hasıla.....	105
2.1.2. Kayıtdışı Ekonomi ve Kalkınma Hızı.....	110
2.1.3. Kayıtdışı Ekonomi, Fert Başına Düşen Milli Gelir ve Gelir Dağılımı.....	111
2.1.4. Kayıtdışı Ekonomi, Tüketim Harcamaları ve Tüketim Fonksiyonu.....	115
2.1.5. Kayıtdışı Ekonomi, Tasarruf ve Tasarruf Fonksiyonu.....	118
2.1.6. Kayıtdışı Ekonomi, Yatırım Harcamaları ve Yatırım Fonksiyonu.....	119
2.2. Kayıtdışı Ekonomi, Ücretler, Enflasyon ve İşsizlik Oranları.....	121
2.2.1. Kayıtdışı Ekonomi ve Ücretler.....	122
2.2.2. Kayıtdışı Ekonomi ve Enflasyon Oranları.....	123
2.2.3. Kayıtdışı Ekonomi ve İşsizlik Oranları.....	124
2.2.4. Kayıtdışı Ekonomi ve Phillips Eğrisi Analizi.....	125
2.3. Kayıtdışı Ekonomi, Vergi Oranları ve Vergi Yüğü.....	126
2.3.1. Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Oranları.....	127
2.3.2. Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Yüğü.....	129
2.3.3. Kayıtdışı Ekonomi ve Laffer Eğrisi Analizi.....	132
2.4. Kayıtdışı Ekonomi ve İstihdam.....	136
2.4.1. Kayıtdışı Ekonominin İstihdam Üzerindeki Etkisinin Teorik Analizi.....	136
2.4.1.1. Kayıtdışı Ekonomi ve İstihdam Teorisi.....	137
2.4.1.2. Kayıtdışı Ekonomi, İstihdam Hacmi, İşgücü Arz ve Talebi.....	139
2.4.1.3. Kayıtdışı Ekonomi ve İşsizlik.....	143
2.4.2. Kayıtdışı Ekonominin İstihdam Üzerindeki Etkileri.....	144
2.4.2.1. Kayıtdışı Ekonominin İstihdam Üzerindeki Olumlu Etkileri.....	145

2.4.2.2. Kayıtdışı Ekonominin İstihdam Üzerindeki Olumsuz Etkileri.....	146
2.5. Kayıtdışı Ekonomi, Paranın Tedavül Hızı ve Gelir Hızı.....	152
2.6. Kayıtdışı Ekonomi ve İktisat Politikası	156
2.7. Devletin Kayıtdışı Ekonomi Politikası.....	159

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KAYITDIŞI EKONOMİNİN CROWDING OUT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 163-215

3.1. Kayıtdışı Ekonominin Crowding Out Üzerindeki Etkisinin Teorik Analizi.....	165
3.1.1. Genel Olarak Crowding Out.....	165
3.1.1.1. Klasiklere Göre Crowding Out.....	165
3.1.1.2. Keynezyenlere Göre Crowding Out	167
3.1.1.3. Monetaristlere Göre Crowding Out	174
3.1.2. Kayıtdışı Ekonomi ve Crowding Out Analizi	175
3.1.2.1. Varsayımlar.....	176
3.1.2.2. Analiz.....	177
3.1.2.3. Bulgular.....	182
3.2. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Crowding Out Üzerindeki Etkisi.....	184
3.2.1. Kayıtdışı Ekonominin Kamu Borçlanma Politikasına Etkisi.....	184
3.2.2. Türkiye'de Kamu Borçlanma Politikası.....	186
3.2.2.1. Bütçe, Bütçe Dengesi ve Bütçe Açıklarının Finansmanı	186
3.2.2.2. Borçlanma ve Borç Yönetimi.....	189
3.2.3. Türkiye'de Kamu Kesiminin Ekonomi Politikaları.....	193
3.2.3.1. Maliye Politikası	193
3.2.3.2. Faiz Politikası	196
3.2.3.3. Kur Politikası	200
3.2.4. Türkiye'de Kamu Kesiminin Özel Kesimin Fon Kullanma Olanaklarını Daraltma Etkisi.....	201

3.2.4.1. Banka Sektörü Üzerindeki Etkisi.....	203
3.2.4.2. Özel Sektör Üzerindeki Etkisi	204
3.2.5. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilerek Crowding Out Etkisinin Daraltılması	209
4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	216-224
4.1. Sonuçlar	216
4.2. Öneriler	221
YARARLANILAN KAYNAKLAR	225
ÖZGEÇMİŞ	

0 2. ÖZET

Vergi kaçırma güdüsü ile vergi idaresinin bilgi alanı dışına çıkarılan tüm ekonomik faaliyetleri kapsayan kayıtdışı ekonomi, siyasi rejimleri, ekonomik sistemleri ve gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun hemen hemen her ülkenin az ya da çok bir sorunudur.

1958 yılında akademik literatüre yerleştirilen, dünyanın çeşitli ülkelerinde araştırmalara konu olan ve Türkiye'nin gündemine de 1990'lı yıllarda giren kayıtdışı ekonomi bu çalışmanın birinci bölümünde kuramsal bir yaklaşıma tabi tutulduktan sonra ülke ve ekonomik sistem analizleri yapılmıştır.

İkinci bölümde makro-ekonomik değişkenlerin kayıtdışı ekonomi karşısındaki durumları dikkatlere sunulmuş, Türkiye'de kamu sektörünün özel sektörü dışlaması önce teorik, sonra Türkiye verileri ile üçüncü bölümde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde genel değerlendirme yapılarak ortaya çıkan ve/veya çıkabilecek problemler için öneriler, önlemler ve bazı stratejiler ön plana çıkarılmıştır.

Bu çalışmada varılan sonuçlar şöyle özetlenebilir: Makro-ekonomik değişkenleri ve modelleri kullanarak istikrarlı iktisat politikalarını uygulamaya koymak sağlıklı verilerle mümkün olur. Kayıtdışı ekonominin dikkatlere alınmadığı model eksik olup, ulaşılmak istenen hedeflerden sapmalar olacaktır. Bu yüzden kayıtdışı ekonominin kayıtlara alınması önemlidir.

Türkiye'de kamunun izlediği ekonomik politikalar Crowding Out'a neden olmaktadır. Yüksek faizli iç borçlanma politikası, özel sektör yatırımlarını etkileyip rant ekonomisi oluşturacaktır. Oysa ki kayıtdışı ekonominin kayda alınarak vergilendirilmesi bütçe açıklarını önemli ölçüde azaltarak iç borçlanmanın neden olduğu Crowding Out'u daraltacaktır.

03. SUMMARY

Underground economy covering all economic activities without knowledge of tax administration and aiming at hiding taxable income is a less or more serious dilemma in almost every country without considering politic structure and economic system.

In the first part of this research, underground economy started be a survey area for academic literature in several countries in 1958 and became popular in Turkey's agenda in 1990 has been analysed from the theoretical view, and then several countries' economic systems have been analysed in different aspects.

In the second part, the impact of underground economy on the major macro economic variables has been emphasised. Third part mainly deals with the negative effect of public sector on private sector theoretically and then Turkey's case was analysed by using data set.

Last part devoted to evaluate reached conclusions suggests some solutions for the problems and required strategies to prevent probable negative outcomes of enlarging underground economy.

The major conclusions reached from this study can be point out as follows: real economic stabilisation policies and programs aimed at to regulate and control economy can be developed only if only and full information about the economic variables is available. Without considering underground economy, an economic stabilisation and development programs will not reach the satisfactory outcomes. Therefore, controlling underground economy has great deal of importance.

In Turkey, economic policies developed by the government agencies created crowding out effect over the private sector. In particular, government debt policy based on high interest rate generated negative impact on private investment and encouraged speculative investments. However, financing government deficit by tax income on underground economy rather than internal debt policy will minimise negative effects of crowding out caused by increasing amount of government domestic debt.

04. TABLOLAR LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	: Dünya'da Bazı Ülkelerin Kayıtdışı Ekonomileri.....	49
2	: Parasalcı Yaklaşımına Göre Bazı Ülkelerin Tahmin Edilen Kayıtdışı Ekonomi Boyutları (GSMH'nın Yüzdesi Olarak)	50
3	: Dünyada ve Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi (GSMH'nın Yüzdesi Olarak)	51
4	: İtalya'da Kayıtdışı Ekonomi (Toplam Çalışma Saatlerine Oranı %)	58
5	: Toplu İş Sözleşmesi Düzeyinde Asgari Ücretin İşverene Maliyeti	68
6	: Ülkeler İtibariyle İşverene Ait Yasal Yükümlülüklerin Toplam İşgücü Maliyeti İçindeki Payı, 1992.....	69
7	: Ülkeler İtibariyle Ortalama Brüt Ücretin Yüzdesi Olarak Net Ücret ve Kesinti Oranları, 1993.....	70
8	: Bazı İllerin TBMM'de Temsil Oranları ve Vergi Payları.....	73
9	: Toplu İş Sözleşmesi Düzeninde Sendikalaşma Oranının Değişimi, 1988-1994(%).....	74
10	: Çıplak Ücret ve Yan Ödemeler, 1984-1994	75
11	: Vergi Kaybına Neden Olan Kayıtdışı Faaliyet Alanları.....	83
12	: Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Boyutları (Trilyon).....	85
13	: Milli Gelirin Üç Yoldan Hesaplanması	103

14	: GSMH Yaklaşımı ile Kayıtdışı Ekonominin Tahmini (1986-1990) (Cari Fiyatlarla-Milyar TL).....	105
15	: Türkiye'de Yapılan Gelir Dağılımı Araştırmaları (Hanelerin % 20'lik Dilimlere Göre Gelir Yüzdeleri) (1963-1987).....	113
16	: Kişi Başına Düşen GSMH (Dolar)	113
17	: Toplam Vergi Gelirleri / Milli Gelir (%).....	127
18	: Vergi Mükellefi Sayısı.....	128
19	: OECD Ülkelerinde Vergi Yüğü (GSYİH'ya Göre).....	130
20	: OECD Ülkeleri ve Vergi (Milyon Dolar)	131
21	: AT Ülkelerinde Sosyal Güvenlik Sisteminin Finansmanına Katkı Oranları (1988).....	147
22	: Türkiye ve OECD Ülkelerinde Sendikalaşma Oranı %	148
23	: Genel Bütçe Vergi Gelirlerinin Konsolide Bütçe Giderlerini Karşılama Oranı.....	164
24	: Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payı (1970-1991).....	187
25	: Toplam Kamu Borçları (GSMH'nın Yüzdesi Olarak Net) ...	190
26	: İç Borçlanmada Nominal ve Reel Faiz Oranları	191
27	: İç Borçların Alıcılara Göre Dağılımı (%).....	192
28	: Gerçekleşen Bütçe Açığı/Gerçekleşen Gelir.....	194
29	: Kamu Borçlanma Gereğinin GSMH İçindeki Payı (%).....	196
30	: Kamu Menkul Kıymet Stoklarının Bütçe Açığına Oranı (%).....	197
31	: Kamu Borçlanma Araçları Faiz Oranları (%).....	197
32	: Gelişmiş Yedilerde Faiz Oranları (%)	198
33	: Sabit Sermaye Yatırımlarının Büyüme Oranları	202

34	: Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Yüzde Payları (%)	205
35	: Sektörel Gelişme Hızları (Sabit Fiyatlarla %)	205
36	: Yatırımların Ticari Olan ve Olmayan Sektörlere Dağılımı (%)	206
37	: Şirket Karlarındaki Gelişmeler	207
38	: Finansal Aktifler İçinde Özel Kesim ve Kamu Kesimi Menkul Değerlerinin Yüzde Dağılımı.....	208
39	: Türk Ekonomisi İçin Tahmin Edilen Kayıtdışı Ekonominin Boyutları	210
40	: Parasal ve Reel Büyüklüklerde Oransal Değişme	212
41	: Vergi Geliri Kayıpları (1980-1990).....	213
42	: Vergiden Kaçırılan Gelir ve Vergi Kaçağı (Milyar TL).....	214

05. ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Şekil Nr.</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	: Genel Ekonomi.....	33
2	: Mükellefin Vergi Kaçırma Nedenleri	77
3	: Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri ve Görüldüğü Piyasalar	101
4	: Hasıla, Gelir ve Harcama Akımları.....	104
5	: Lorenz Eğrisi.....	114
6	: Başkaları Yanında Çalışanlarla, Kendi Kendini İstihdam Edenlerin Tüketim Fonksiyonları.....	117
7	: Kayıtlı ve Kayıtdışı Ekonomide Emek Talebi.....	122
8	: Phillips Eğrisi	125
9	: Laffer Eğrisi	132
10	: Kayıtlı ve Kayıtdışı Ekonominin Sistemantik Gösterimi.....	133
11	: Uzun ve Kısa Dönem Laffer Eğrisi Analizi	135
12	: Nüfus Piramidi	137
13	: İstihdam Hacmi Analizi	140
14	: Kayıtdışı İstihdam ve Tam İstihdam Analizi.....	141
15	: Kayıtlı ve Kayıtdışı Ekonominin Parasal Gösterimi	153
16	: Crowding Out.....	166
17	: Crowding Out'u Dengeleme	167
18	: Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği	168
19	: Kısmi Crowding Out.....	169
20	: Tam Crowding Out	169

21	: Keynezyenlerde Tam Etkinlik Hali	170
22	: Keynezyenlerde Değişir Etkinlik Hali.....	170
23	: Keynezyenlerde Etkin Olmayan Hal	171
24	: Keynezyen Etkinliğin Karma Gösterimi	172
25	: Kamu İç Borlanması.....	177
26	: Devletin Fon Talebindeki Artışı Karşılacak Arz Artışının Sağlanması.....	178
27	: Kayıtdışı Ekonomi ve Crowding Out Analizi	181

06. KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AT	: Avrupa Topluluğu
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DTH	: Döviz Tevdiat Hesabı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GSMG	: Gayri Safi Milli Gelir
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSMHa	: Gayri Safi Milli Harcamalar
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IRS	: Ulusal Gelir Servisi
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
MB	: Merkez Bankası
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
SSY	: Sabit Sermaye Yatırımları
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
ty	: Tarih Yok
yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

Önceleri ekonomistler tarafından kamu ve özel sektör diye ayrıma tabi tutularak incelenen ekonomiler artık kayıtlı ve kayıtsız ekonomiler adı altında ifade edilmeye ve incelenmeye konu olmaktadır.

İlk defa Cagan (1958) tarafından parasal olarak incelenen ve ABD'deki boyutları tespit edilen ve en önemlisi akademik literatüre yerleştirilerek adı konulan kayıtdışı ekonomi, Gutmann (1977) tarafından da incelemeye tabi tutularak, Cagan'ın ölçme yöntemi bir adım daha ileriye götürülmüştür. Sonrasında ise sanayileşmiş ya da sanayileşmekte olan, demokratikleşmiş ya da demokratikleşmekte olan, kapitalist ya da sosyalist birçok ülkenin gündeminde önemli bir yer işgal etmiştir.

Yasal ve yasadışı pek çok ekonomik faaliyeti bünyesinde barındıran, vergilendirilemeyen, ölçülemeyen, bildirilmeyip gizlice yapılan kayıtdışı ekonomik faaliyetleri, kaçak (sigortasız) istihdam, silah kaçakçılığı, terorizm, çocuk ve genç kadın ticareti, adam kaırma, şantaj, uyuşturuu ticareti ve benzer yüksek kazanç sağlayan ve genelde örgütlü suç sonucu elde edilen aktiviteleri kapsamakta, ekonomik kriz ya da durgunluk dönemlerinde karşılaşılan kamu finansman güçlükleri nedeniyle hemen gündemin ilk maddeleri arasında yer almaktadır.

Kayıtdışı ekonominin Türkiye'de telaffüz edilmeye başlandığı tarih 1985 yılı olmasına karşın 1991 yılına kadar bu konu üzerinde yapılmış ciddi ve elle tutulur bir araştırmaya rastlamak mümkün olmamıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra Türk ekonomisinin girmiş olduğu krizin 1994 yılında büyük boyutlara ulaşması ve akabinde "5 Nisan Ekonomik İstikrar Programı" kararları ile bazı tedbirlerin (reform değil) alınması kayıtdışı ekonomiyi gündeme getirmiş ve gündemin neredeyse birinci sırasına oturtmuştur. 1990'lı

yıllarda başlayan kayıtdışı ekonomi üzerindeki akademik çalışmalar özellikle 1994 yılından sonra artmaya, gerek akademisyenler, gerek sanayiciler ve çeşitli sivil örgütler ve gerekse – yeterli olmasada – politikacılar tarafından telaffuz edilip üzerinde araştırmalar, toplantılar yapılmaya başlanmış, çeşitli kitap ve makaleler yayınlanmıştır.

Kayıtdışı ekonomi üzerinde her geçen gün artan şekilde çalışmalar yapılmakta olup, bu ekonominin özellikle boyutlarının tam olarak ölçülebilmesi için çok çeşitli yöntemler geliştirilmiştir ve geliştirilmektedir. Bütün bunlara rağmen kayıtdışı ekonomiyi tam olarak ölçecek bir model henüz bulunamamıştır. Yine de kullanılan bu yöntemler sayesinde kayıtdışı ekonominin analiz edilmesine ve ona göre politikalar üretilmesine çalışılmaktadır.

1980'li yıllardan sonra artan bir şekilde önem kazanmaya başlayan ve hâlâ geçerliliğini muhafaza etmekte olan "matematiksel iktisat", damgasını kayıtdışı ekonominin hesaplanmasına da vurmuştur. Özellikle 1980 yılından sonra kayıtdışı ekonominin ölçülmesi ekonometrik modeller ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Parasalcı yaklaşımlarla ve ekonometrik olarak tahmin edilmeye çalışılan kayıtdışı ekonomi hesaplamaları, farklı tarihlerde, farklı ülkelerde, farklı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Çoğu zaman kullanılan modeller aynı olmasına rağmen, araştırmanın farklı ülkelerde yapılmasından dolayı bazı değişkenler (veri yetersizliğinden dolayı) farklı olarak kullanılmıştır.

Gerek parasalcı yaklaşımla ve gerekse diğer yöntemler ile kayıtdışı ekonomiyi test ve tahmin etmeye çalışan araştırmacıların çalışmalarını yakından incelemek, bu konuda araştırma yapacak olanlara ışık tutulması ve bundan sonraki kayıtdışı ekonomi hakkındaki analizlere yardımcı olunması açısından önemlidir.

Cagan (1958) ABD'de para oranının belirlenmesi üzerinde yaptığı bir çalışmada gelir vergisinden kaçışın rolünün ilginç bir ampirik çalışmasını yapmıştır. 1945'te para oranının, geniş para oranıyla karşılaştırılmasından çıkan sonuç, 1945 yılı itibariyle paradaki gelişmede geniş bir "aşırılık"

olduğu bulunmuştur (1940 yılına oranla). Para talebindeki banka mevduatlarına göre artış para oranının geleneksel belirleyicileri olan faiz oranı veya reel gelirdeki değişmelerle izah edilemez. Çünkü, bu değişkenlerdeki değişmeler küçüktür ve dahası, değişkenlerden her biri diğerini mas etme eğilimindedir. Cagan, savaş zamanlarında para talebini artıran, vergiden kaçış, kara piyasa, seyahat, askeri gücün büyüklüğü ve ahalideki değişmeler gibi faktörleri tartışmıştır. Vergi kaçışı hariç, bu değişikliklerin hepsi para tutumundaki artışın küçük bir kısmını açıklayabilmektedir. Varsayımın temelinde, bildirilmemiş 1 \$'lık gelire karşı tutulan para miktarı, bildirilmiş 1 \$'lık gelire karşı tutulan para miktarına eşitlenmiş (nakit ve mevduat) (ve), Cagan "savaş zamanlarında % 60 - 70'lik yüksek oranlardaki vergi oranları para talebini artırmaktadır" sonucunu bulmuştur. Bu sonuç, savaş zamanlarındaki milli hesaplardan ve vergi gelirleri verilerinden bağımsız olarak vergi kaçağı boyutunu tahmin etme temeline dayanmaktadır. Ama, Cagan şunu tartışmaya devam etmiştir; "Bildirilmemiş gelir gömülemek için anormal bir para talebi oluşturur", yani, kayıtdışı ekonomideki paranın dolanım hızı, yasal sektördeki dolanım hızından daha düşüktür. Sonuç olarak Cagan, ABD'de savaş zamanlarında nakit talebinin keskince yükselmesinin nedenini savaş zamanlarındaki kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin yürütülmesine ve nakite olan ihtiyaçtan kaynaklandığına yormuştur. Cagan'a göre, "savaş zamanlarındaki para talebinin dörtte üçü veya en azından hepsi gelir vergisi kaçışı ile açıklanabilmektedir".

Cagan'ın bu açıklamaları kayıtdışı ekonomiyi tahmin etmede kullanılan para sirkülasyonu ve ekonomik faaliyet seviyesi arasındaki ilişkilerden yola çıkılarak bulunan sonuçların ilkidir.

Daha sonraları Gutmann (1977) nakit talebinin kayıtdışı ekonomik faaliyetleri ölçmede bir gösterge olarak kullanıldığını göstererek, Cagan'ın lehine görüş bildirmiştir.

Geniş bir makale referansında Gutmann (1977) özellikle Cagan (1958) tarafından geliştirilen modeli kullanarak ABD'de 1976 yılındaki kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin boyutlarının tahminini ortaya koymuştur. Aşağıda

sıralanacak olan bazı nedenlerden dolayı Gutmann'ın yaptığı hesaplamaların Cagan'ın öngördüğü sonuçlar açısından kabul edilmesi zor görünmektedir.

Gutmann'ın analizinde dört varsayım vardır [Isachsen, Klovland ve Strom, 1982, s.11] :

- 1) Kayıtdışı ekonomide mübadele aracı olarak nakit para kullanılmaktadır.
- 2) Vergi kaçıışı motivasyonlarına atfedilebilecek bir sıra dışı nakit talebi olması durumunda bir nirengi (seviye noktası) dönemi tanımlanabilir.
- 3) Nakit paranın mevduatlara oranı referans yıl (baz yıl) dönemi boyunca baskın olacaktır ki kayıtdışı ekonomideki büyüme değişimleri dışında her şey değişmeden kalacaktır.
- 4) Kayıtdışı ekonomide paranın dolanım hızı resmi ekonomideki (nakit + mevduat) paranın dolanım hızına eşittir.

Yapılan varsayımlar kabul edilecek nitelikte değildir. Çünkü Gutmann, nakit-depozit rasyosunun sadece vergi oranları ile yasal kısıtlamalardaki değişimlerden etkilendiğini varsaymıştır. Phillip Cagan'ın görüşüne göre; geniş para (M2) arzı içerisindeki nakit paranın payını etkileyen faktörler şunlardır [Tanzi, 1982, s.75] :

- 1) Nakit tutmanın alternatif maliyeti,
- 2) Kişi başına düşen reel gelir (beklenen),
- 3) Perakende ticaret düzeyi,
- 4) Kişi başına düşen seyahat hacmi,
- 5) Şehirleşme düzeyi,
- 6) Vergi.

Cagan, 1919-1955 dönemi için şöyle bir spesifikasyona gitmiştir.

$$\frac{C}{M2} = f(\text{faiz, reel gelir, ortalama vergi oranı})$$

Tekrar Gutmann'ın modeline dönülecek olunursa yaptığı varsayımlarda. 1. ve 2. varsayımlarının Cagan ile ortak olduğu görülecektir. Sadece temel dönem olarak 1937-1941 yılları dönemini kullanmıştır. Cagan 4 nolu varsayıma alternatif bir atıfta bulunur, o da kayıtdışı ekonomide daha küçük bir oranda paranın dolanım hızı bulmuş olmasıdır. Üçüncü varsayım Cagan tarafından dikkatlice analiz edilmiş ve ilk yakınlaştırma olarak sabit olduğunu bulmuştur. Gutmann ise bu konuya hiç değinmemiştir. Bu durum Cagan'ın extrapolasyonunun sadece beş yıla uygulamış olması gereğine dayanırken, Gutmann 35 yılın üzerinde (bir döneme) geliştirmiştir. Artık, nakit oranının belirleyicileri üzerine yapılan çok sayıdaki ampirik çalışmadan bilinmektedir ki, (bu oran) mübadele hacmi ve faiz oranıyla sistematik bir şekilde değişmektedir.

Gutmann'ın modeli özü itibariyle şöyledir:

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler geride suç aleti bırakmamak amacıyla nakit para ile gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kayıtdışı faaliyetler arttıkça nakit para talebi de artacaktır.

$$C = C_b + C_w \quad (1)$$

$$D = D_b + D_w \quad (2)$$

$$D_b = 0 \quad (3)$$

$$D = D_w \quad (4)$$

$$k = C/D \quad (5)$$

$$k_w = C_w/D \quad (6)$$

$$k_b = k - k_w \quad (7)$$

$$k_b = (C - C_w) / D = C_{cb}/D \quad (8)$$

$$V_w = GNP_w / (C_w + D_w) \quad (9)$$

$$V_b = GNP_b / C_b \quad (10)$$

$$V_b = V_w \quad (11)$$

$$GNP_b = C_b \times V_b \quad (12)$$

Yukarıdaki ifadelerde:

C = Dolaşımdaki para miktarı,

D = Vadesiz mevduat,

b = Kayıtdışı ekonomi,

W = Kayıtlı (resmi) ekonomi,

V = Paranın dolanım hızı,

GNP = Gayri safi milli hasılayı göstermektedir.

Gutmann'ın varsayımına göre kayıtdışı ekonomik faaliyetler nakit olarak yapıldığından $D_b = 0$ olacaktır. Ayrıca ekonomide kayıtdışılık bulunmaması durumunda (kw) oranı sabit olacaktır. Üçüncü varsayım olarak ekonomide kayıtdışı ekonominin bulunmadığı bir dönem olacağından $(kw = k)$ ifadesi yazılabilir. Dolayısı ile herhangi bir yılda kayıtdışı ekonomi sözkonusu ise $k_b = k - kw'$ 'dir.

Bu modelde hem kayıtdışı, hem de kayıtlı ekonomide paranın dolanım hızı aynı olduğundan $V_b = V_w'$ 'dir. Buradan, kayıtdışı ekonomideki üretim ve gelir aşağıdaki eşitlikle hesaplanacaktır:

$$GNP_b = C_b \times V_b$$

Ödeme şekillerinin (çek, kredi kartı) değişmesiyle Gutmann'ın metodu kimi uzunluktaki zaman serilerinde kayıtdışı ekonomi tahmini için hiçbir güvenilir kaynak oluşturmamaktadır [Hansson, 1982, s.235].

Para metodunun (nakit) verimli çıkarımlarını azaltmak için, para oranındaki dönemsel ve seküler değişimleri (ki bunlar vergi yükünden kaynaklanmaktadır) çoklu bir regresyon analizinde denemek daha yararlı olması için temel oluşturacak gibi gözükmektedir. Bu çizgideki yaklaşım Cagan (1958) ve daha sonra Maciesh (1962) tarafından Kanada verilerine uygulanmıştır. Her iki araştırmacı da nakit talebinin mevduatlara bağlı olduğu kişisel gelir vergisi oranındaki artışla arttığını bulmuşlardır.

Tanzi (1980)'de yeni bir çalışmada bu metodu kullanmış ve açıkça (modelini) vergi kaçığından kaynaklanan sıra dışı nakit talebini ölçmek üzere düzenlemiştir. Tanzi, nakitin vadesiz mevduatlara oranını tahmin etmiş (1929-1976 yılları için ABD'deki oran) (ve bu oranı) gelirin, kişisel gelirdeki ücret ve satışların oranının ve üç alternatif veri seviyesi ölçüsünün fonksiyonu olarak almıştır. Bunlar (T_1) kişisel gelir vergisinin kişisel net gelir transferlerine oranı, (T_2) yasal vergi oranının üst noktası ve (T_3) faiz gelirlerinden alınan verginin ağırlıklı ortalamasıdır. Bütün bu vergi değişkenlerinin nakit oranını pozitif ve anlamlı olarak etkilemesi beklenmektedir. Bu Tanzi'ye göre, özellikle T_3 'te, gelir vergisi seviyesi değişkenlerini yakalamak için idealdir. Bu temelde Tanzi, öngörülen 1, 2, 4. varsayımları kullanarak, kayıtdışı ekonominin boyutlarını hesaplamıştır.

Nakit yönteminin kullanılabilirliği bu 4. varsayıma sıkı sıkıya bağlıdır. Feige (1979) 4. varsayımı, kayıtdışı ekonominin yasal ekonomiden daha entegre olduğu ve servislerdeki payının daha büyük olduğu bir ortamda sınamıştır, ki (bunun sonucunda) kayıtdışı ekonomide nakit balanslarının daha yüksek bir dolanım hızı olduğunu saptamıştır. Fakat yukarıda söylendiği gibi, Cagan (1958), bildirilmemiş gelirlerin yasal gelire oranla nakit iddianı konusunda daha güçlü bir eğilimi olduğu şeklindeki makul hipoteze atıfta bulunmuştur. Bu argüman kayıtdışı ekonomide daha düşük dolanım hızına neden olmakla, ters yöndeki işleyişi izole eder. Ek olarak bu durumun kayıtdışı ekonomideki dolanım hızıyla yasal ekonomideki dolanım hızının eşit olabileceği sorusuna neden olabilir.

Böylece ortaya çıkmaktadır ki güvenilir sonuçlar elde etmek için kullanılan birkaç metottan çok dolaylı bir tanesi olduğu sonucundan kaçınmak zor gözükmemektedir. Ödeme şekilleri ve finansal yenilikler, nakit talebi ile banka mevduatlarının değişik şekilleri arasında yer değiştirmeye neden olduğu gibi kritik bir görünüş ortaya çıkmaktadır. Bu ışık altında bu yaklaşımın doğal bir uzantısı olarak, finansal piyasalardaki gelişmelerin neden olduğu çeşitli tipteki mevduatlar arasındaki ikameyi hafifletmek için para talebinin doğru tahmin edilmesi gerekmektedir.

Tanzi'nin yaklaşımında nakit rasyosunun, yasal ve yasa dışı faktörler tarafından etkilendiği varsayılmıştır. Yasal faktörler kısa ve uzun dönem faktörler olarak ayrılmaktadır. Yasa dışı faktörler ise, vergi esaslı ve vergi esaslı olmayan faktörler olarak ikiye ayrılmaktadır.

Yasal faktörler : Uzun dönem ya da yapısal faktörler (ki bunlar nakit rasyosunu etkiler) arasında ;

- 1) Kredi kartları uygulamasının başlaması ve yaygınlaşması,
- 2) Kişi başına düşen seyahat hacmi,
- 3) Şehirleşme düzeyi,
- 4) Ticari bankaların şubelerinin yaygınlaşması, bulunmaktadır.

Tanzi, bu değişkenleri analize sokmak yerine, bunları temsil edecek olan kişi başına düşen milli geliri kullanmıştır. Kişi başına düşen milli gelirin artmasının nakit rasyosunun azalmasına neden olabileceği varsayılmıştır. Kısa dönem yasal faaliyetler arasında ise

- 1) Gelirin bileşimi (ücret ve maaş),
- 2) Nakit tutmanın alternatif maliyeti (faiz), vardır.

Yasal olmayan faktörler vergi olmasa bile, nakit rasyosu yasal olmayan faaliyetler tarafından etkilenebilir. Vergi kaçırmaı belirleyen faktörler şunlardır (Kısa dönem ve ölçülemez nitelikte) :

- 1) Vergi yasalarının eşitlik sorunu,
- 2) Vergi ödeyenin davranışı sorunu,
- 3) Dini ve kültürel özellikler sorunu,
- 4) Vergi kaçırmaıda uygulanan cezai müeyyidelerin şiddeti sorunu,
- 5) Vergi ödememenin parasal getirisi sorunu.

Tanzi'nin Ampirik Testi [Tanzi, 1982, s.79] :

$$\left(\frac{C}{M2}\right) = \alpha_0 + \alpha_1 T_t + \alpha_2 W_t + \alpha_3 Y_t + \alpha_4 R_t + U_t$$

$C/M2$ = Dolaşımdaki para miktarının $M2$ 'ye oranı,

T = Gelir vergisinin ağırlıklı ortalaması,

W = Ücret ve maaş ödemelerinin gelir içindeki payı,

Y = Kişi başına düşen milli gelir,

R = Vadeli mevduat faiz oranı.

Modelin tahmininde stok uyarılama varsayılmış. Çünkü, arzu edilen nakit rasyonun optimal nakit rasyosuna varıncaya kadar bir sürenin geçtiği varsayılmıştır. Bunun için bağımlı değişkenin bir dönemlik gecikmesi açıklayıcı değişkenler vektörüne ilave edilmiştir.

Yukarıdaki denklem ardışık bağımlılık yönünden düzeltilmiştir [Tanzi, 1982, s.84] :

$$Z_t = \ln\left(\frac{C}{M2}\right)_t = \ln C_t - \ln M2_t \text{ olsun.}$$

$$\ln \hat{C}_t = Z_t + \ln M2_t$$

$$\hat{C}_t = \exp(Z_t + \ln M2_t)$$

\hat{C}_t = Dolaşımdaki paranın tahmini miktarı,

C_t = Dolaşımdaki para,

C_t ile \hat{C}_t arasındaki fark kayıtdışı ekonomiyi tahmini olarak ölçmeye yardımcı olur.

Kayıtdışı ekonominin boyutunu ölçmede tanzi yukarıdaki denklemi iki alternatif ve ayrıca tanımsal olarak farklı yollardan ölçmeye çalıştı.

1) 1929 – 1976 dönemi içerisinde vergilerdeki artıştan kaynaklanan kayıtdışı ekonominin büyüklüğü ölçülmeye çalışıldı. Diğer bir ifadeyle, 1929 ile 1976 yılları arasında vergilerdeki artıştan dolayı ne kadarlık bir kayıtdışı ekonomi ortaya çıktı?

2) Bu yaklaşımda zaman içerisindeki değişimler üzerinde durulmaz, fakat 1976 yılının vergilendirilmesi ile ilişkilendirilmiş toplam kayıtdışı ekonominin ölçümünü yapar.

Tanzi, birinci yaklaşımı tercih etmiştir. Çünkü, ona göre gerek vergilendirme ve gerekse diğer yasal kısıtlamalar olduğu müddetçe kayıtdışı ekonominin mevcut olma durumu devam edecektir (kayıtdışı ekonominin mevcut olmasına imkân tanır).

ABD'de 1980 yılında kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü GSMH'nın % 4.5 ile % 6.1 arasında değiştiğini bulan Tanzi, çalışmalarında ulaştığı sonuçların kayıtdışı ekonominin kesin ölçüleri olduğu iddiasında değildir [Akyüz ve Bahçekapılı, 1995, s.272]

Feige $C/M = \alpha_0 + \alpha_1 t + \alpha_2 (Ws) + \alpha_3 r + \alpha_4 Y + U_i$ denklemini kullanarak yine ABD'de parasal yolla kayıtdışı ekonominin boyutunu tahmin etmeye çalışmıştır [Feige, 1989, s.44]. Burada,

Y = Kayıtlı gelir,

r = Faiz oranı,

Ws = Ücret ve maaş gelirleri,

t = Ortalama marjinal vergi oranları.

Feige bu regresyon denklemini kullanarak şu sonuca ulaşmıştır.

$$C/M = 1.201 + 0.630t - 1.531(ws) + 0.049r + 0.00002y$$

(8.724) (4.953) (7.266) (.164) (2.340)

Feige ayrıca kayıtdışı ekonominin ölçümü için miktar kuramını da kullanmıştır.

MV = PT

M = Vadesiz mevduat + nakit para,

V = Paranın (alışveriş) dolanım hızı,

P = Ortalama fiyat düzeyi,

T = İşlem hacmi.

Modele göre, (PT/ nominal GSMH) oranı bilinir ve sabittir. Sadece MV değerini bulmak mümkündür. Aynı şekilde GSMH'nın nominal değeri de hesaplanabilir. Sonuçta bu yolla hesaplanmış GSMH değeri ile resmi GSMH değeri arasındaki fark, kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü verecektir.

Isachsen ve Strom Norveç'te kayıtdışı ekonominin ölçülmesi için iki yaklaşım kullanmışlardır.

1) Makro Yaklaşım : Para stokundaki değişmelere dayandırılmak şeklinde,

2) Mikro Yaklaşım : Kayda geçirilemeyen çalışmadan elde edilen gelirlerle ilgilidir.

Anketin esas amacı :

Kayıtdışı ekonomideki emek arzı üzerindeki marjinal vergiler, ceza ödemeleri, vergi kayıp ve kaçagını bulma olasılıkları ve demografik faktörlerin etkilerine ilişkin hipotezleri test etmek için veriler toplamaktır.

1) Makro Yaklaşım [Isachsen ve Strom, 1989, s.252]: Burada, makro yaklaşıma dayandırılmak suretiyle kayıtdışı ekonominin boyutları gözden geçirilmektedir.

C = Halkın elinde tuttuğu para,

P = Fiyat endeksi,

Y = Reel GSYİH,

i = Vadeli mevduat getirisi,

π = Enflasyon oranı,

CON/Y = GSYİH'nın bir payı olarak özel tüketim ,

t = Gayri safi marjinal vergi oranı,

Θ = Stok düzenleme parametresi $0 \leq \Theta \leq 1$

Model;

$$\ln C - \ln C_{-1} = \Theta (\ln C^* - \ln C_{-1})$$

burada;

C^* = Uzun dönem para talebi (arzu edilen para miktarı)

$$\ln \frac{C^*}{P} = a_0 + a_1 \ln Y + a_2 i + a_3 \pi + a_4 \frac{CON}{Y} + a_5 t$$

Katsayılar;

$a_1 > 0$, $a_2 < 0$, $a_3 < 0$, $a_4 > 0$ ve $a_5 > 0$ 'dır.

Bu katsayılar tek denklemlilerle tahmin edilmiştir. Burada 1952-79 arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Yapılan tahmin şu sonuçları vermektedir [Isachsen ve Strom, 1989, s.253] :

$$\ln \frac{C}{P} = -1.250 + 0.309 \ln Y - 0.024i + 0.003\pi + 0.001 \frac{CON}{Y} + 0.007t + 0.534 \ln \frac{C-1}{P}$$

(3.65) (3.41) (2.54) (0.03) (1.44)

Tahmin edilen katsayılar (enflasyon oranı dışında) beklenen değerlerdir. Kayıtdışı ekonominin boyutlarını geliştirmek için bu denklem yeniden yazılabilir.

$$\ln C = \ln P + \hat{a} Z + \hat{a}_5 t$$

Burada $\hat{a}Z$, vergi oranı dışında a 'nın ve diğer değişkenlerin değerini içerir. \hat{a} ve \hat{a}_5 tahmin edilen değerlerdir.

O anda elde tutulan paranın tahmini için

$$\hat{C}_{52, T} = \exp \left(\ln P_T + \hat{a} \hat{Z}_T + \hat{a}_5 t_{52} \right)$$

$\Delta C_T = \hat{C}_T - \hat{C}_{52 T}$ arasındaki fark, 1952 yılı ekonomisinde ihtiyaç duyulan normal paraya kıyasla, vergiden kaçınmadan kaynaklanan para miktarındaki artışı verecektir. Diğer bir varsayım da 1952 yılında hiçbir vergiden kaçınma olayının olmayacağı veya (takip eden yıllarda) $\Delta \hat{C}_T, T$ döneminde kayıtdışı ekonomideki bütün para sirkülasyonunu verecektir.

Tahmin edilen eksojen faktörler gözleme sokulduğunda $T = 1978$ için şu tahmin yapılacaktır:

$$\Delta C_{1978} = 2.9 \text{ milyar Kr.}$$

Çalışmayı tamamlamak için paranın gelir dolaşımının tahminine ihtiyaç duyulur. Norveç bankalarının ciro sistemi nedeniyle işlem dengesi vadeli mevduatın bir kısmını içerecek şekilde genişletilmiştir.

Tanzi ve diğerlerine göre kayıtdışı ekonomideki paranın gelir dolaşımı ekonominin kayıtlı (resmi) kesimlerinde M1 parasının dolanım hızına eşittir. Böylece 1978 yılı için [Isachsen ve Strom, 1989, s.254].

$$V_{1.78} = \frac{Y_{78}}{M1_{78} - \Delta C_{78}} = 5.0 \text{ bulunur.}$$

Burada;

$$V_{1.78} = \text{Dolanım oranı,}$$

$$Y_{78} = \text{Kayıtlı (resmi) GSYİH}_{1978},$$

$$M1_{78} = \text{M1 parası (vadeli mevduat dahil),}$$

$$C_{78} = 2.9 \text{ milyar Kr.}$$

Eğer, Y_{78}^b 1978'deki kayıtdışı ekonomiden kaynaklanan GSYİH'nin katkısını kapsarsa, o zaman,

$$Y_{78}^b = V \cdot \Delta C = 5.0 \times 2.9 = 14.5 \text{ milyar Kr ve}$$

$$\frac{Y_{78}^b}{Y_{78}} = 0.063 \text{ veya kayıtdışı ekonomi 1978 yılında Norveç ekonomisinin}$$

kayıtlara geçen GSYİH'nin % 6.3'ü kadardır.

Bu çalışmada belirtilmesi gereken en önemli şey bütün vergilerden kaçınma faaliyetlerinin hepsinin tahmin içinde yer almasıdır.

Mirus ve Smith'in Kanada ekonomisindeki kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü ve seyrini izlemeyi hedefleyen çalışmalarında, daha önceleri Kanada ekonomisine uygulanan çalışmaların (Kanada Bankası-Haas) özellikle 1968 yılında uygulamaya konan kredi kartlarının ve bu yıldan sonraki finansal değişmelerin nakit para (nakitlerin geniş para arzına oranına) talebine olan etkileri dikkate alınmadığı ve dolayısıyla kayıtdışı ekonominin gerek büyüklüğü, gerekse seyri hususunda eksik bilgiler verdikleri vurgulanmıştır.

Mirus ve Smith, yukarıda sayılan bu faktörleri dikkate alan nakit para talep fonksiyonunu tahmin etmiştir. Tahmin ettikleri talep regresyonu aşağıdaki gibi belirlenmiştir [Mirus ve Smith, 1989, s.274] :

$$C(t) = \alpha_0 + \alpha_1 D(t) + \alpha_2 y(t) + \alpha_3 D(t) \cdot y(t) + \alpha_4 r(t) + \alpha_5 T(t) + e(t)$$

Burada ;

$C(t)$ = Kişi başına düşen dolaşımdaki reel paranın logaritmik değeri (reel olarak hesaplanmış),

$y(t)$ = Kişi başına düşen reel milli gelir,

$D(t)$ = Kukla değişken, 1968 öncesi 0, sonrası 1,

$r(t)$ = Faiz oranı,

$T(t)$ = Kişisel vergi yükümlüğünün doğal logaritması,

$e(t)$ = Regresyon denkleminin hata terimi.

Özellikle, veri yetersizliğini yapısal değişikliğin problemini belirlemede yetersiz kaldığı ve sonuçların çok kesin olamayacağı vurgulanmıştır.

Barthelemy Fransa'daki kayıtdışı ekonominin boyutlarını ortaya koymak amacıyla yaptığı araştırmada konu hakkında tarihsel bir süreç açıkladıktan sonra birkaç bölgesel anketle birlikte Fransa'daki kayıtdışı emeğin yapısal özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Tanzi'nin (1980) tahminleme yöntemini kullanarak Fransa'daki kayıtdışı ekonominin büyüklüğü ve boyutunun makro-ekonomik tahminlerle tetkik edilmesi ve ayrıca Fransa'daki vergiden kaçınma sonucu ortaya çıkan sonuçların bir anketle uygulamalı olarak ortaya konulması çalışmasında izlenmiş bulunduğu yoldur. Çalışma alanı olarak ise Paris'teki siyah (zenci) emek gücünü seçmiştir.

Fransa'da vergiden kaçınmanın tahmini General Income Board Forthe Tax Council tarafından yapılır. İlk çalışması 1972, ikinci ise 1978 yılında yayınlandı. Yapılan ilk çalışmada 40.000 vergi mükellefi incelendi. Örnek, iki kriter tarafından belirlenir. Bunlar :

- 1) Deklare edilen vergilendirilebilir gelir seviyesi,
- 2) Geçerli gelir kategorisi (maaş, ücret, emekli aylığı, yaşam ödenekleri)'dir.

Tanzi (1982) parasal metodu kullanarak kayıtdışı ekonominin boyutlarını tahmin etmeye çalışmıştır ve 1959-79 dönemini kapsamaktadır. Ancak 1976'da Fransa'da muhasebe sistemi değiştirilmiştir. 1959 yılı temel yıldır.

Yapılan çalışmada bağımlı değişkenlere göre, üç rasyo kullanılmıştır :

- 1) C/D
- 2) C/M1
- 3) C/M2

C/D uygulamalı olarak,

$$\ln C/D = a_0 + a_1 \ln W + a_2 \ln T + a_3 \ln Y$$

denklemlerle tahmin edilmiştir. Burada;

C/D = Nakit paranın vadesiz mevduata oranı,

W = Gayri safi kullanılabilir hane halkı gelirinin maaş ve ücretlere oranı,

T = Kişisel gelir vergileri ile katma değer vergileri toplamının vergi öncesi hane halkı gelirine oranı,

Y = Kişi başına reel GSYİH'nın endeksi.

1959 - 1979 yılları için varılan sonuçlar [Barthelemy, 1989, s.294] :

$$\ln \frac{C}{D} = 9.82031 - 0.086 \ln W + 0.917 \ln T - 1.636 \ln Y$$

(6.09) (-0.17) (2.99) (-12.92)

$$R^2 = 0.976 \quad F = 236.436 \quad DW = 1.282$$

1959-1979 yılları arasında vergi oranları para miktarını etkilemiştir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar oldukça sınırlıdır. Bunun sebebi de mevcut verilerin sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Sonuçta, GSYİH/M1 (gelirin dolanım hızı) = 4.188 olup kayıtdışı gelirler GSYİH'nın % 6.3'üdür.

Keenan ve Dean (1980) yapmış oldukları çalışmalarda kayıtdışı ekonominin boyutunu, anket yöntemiyle, deneklere garanti ve imzasız cevapların güvencesi verilerek cevapların yeterliliğine işaret olacağını bulmuşlardır [Smith, 1986, s.78] .

Ferman ve Berndt (1981) yaptıkları çalışmada, yasal ekonomiye alternatif olarak eve dayanan kayıtdışı ekonomi faaliyetlerini rapor etmişlerdir. Genel sonuç olarak hane halkının (300 hane halkı araştırıldı (1977)) yarısından fazlasının (%51) kayıtdışı ekonomiden en az bir hizmet mubayaga ettiğini tespit etmişlerdir [Smith, 1988, s.79]. Yapılan hizmetler, çimen biçme, boyama, dekorasyon, halı, bebek sandalyesi gibi çalışma alanlarıdır.

Ferman ve Berndt, kayıtdışı ekonomide faaliyette bulunan birçok insanın memnun oldukları sonucuna varmışlardır.

Benzer bir araştırma yaklaşımı 1981 yılında 730 hane halkı örnek alınarak iş ve hizmet tedariki çalışmasında Paul (1984) tarafından yapılmıştır.

Araştırma ev halkının çalışma faaliyetlerini kapsamaktaydı. Ev halkı emeğini dört kategoride incelemiştir. Bunlar :

- 1) Ev içinde ücretsiz yapılan işler,
- 2) Arkadaşlar tarafından ücretsiz yapılan işler,
- 3) Arkadaşlar ve aile fertleri tarafından ücretli yapılan işler,
- 4) Firmalar tarafından yapılan ücretli işlerdir.

Ne Paul ne de Detroit'in çalışması kayıtdışı ekonomide üretilmiş olan mal ve hizmetler dizininin tümünü kapsamaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre hane halkları kayıtdışı ekonomi faaliyet alanlarına açıktır ve yapılan araştırmalar bunu doğrulamıştır. KDV'den kaçma hane halkında, firmalar ve kamu sektöründen daha çoktur. Bu çalışmalardan çıkan diğer bir sonuç, hane halkı harcamalarının % 25'inin kayıtdışı ekonomi faaliyet alanlarında gerçekleşmesidir.

Matthews ve Rostapi (1985) nakit para talebi yaklaşımını kullanarak, Britanya'da kayıtdışı ekonominin GSMH'nın yaklaşık % 15'i seviyesinde olduğunu tahmin etmişlerdir [Smith, 1986, s.84].

Dilnot ve Morris (1981) toplam harcamaların toplam gelirlere daha çok olduğu bölgelerde araştırmalar yapmışlardır [Isachsen, Klovland ve Strom, 1982, s.209].

Irew ve Kilpatrick (1984) kayıtdışı ekonomide istihdam üzerinde yapmış oldukları araştırmada sosyal hakların resmi ekonomide çalışanlara oranla altı kat azaldığını bulmuşlardır.

Isachsen, Klovland ve Strom (1980) yapmış oldukları bir kamuoyu araştırması ile Norveç'te kayıtdışı ekonomi faaliyetleri mikro yaklaşımla (emek piyasası) tespit etmişlerdir. Ayrıca para stokundaki gelişmeler yoluyla da makro tahminler yapmışlardır.

Kayıtdışı ekonomi ile ilgili olan ve diğer çalışmalarda da yer alan belirsizlikler bu çalışmada da olduğundan, sonuçlar çok fazla güvenilir olmayabilir.

Sonuçları ilgili bölümde açıklanacak olan bu çalışmada kullanılan denklem şöyledir:

$$fN_B = \alpha_0 + \alpha_1 W_R (1 - t) + \alpha_2 W_B + \alpha_3 W_B (1 - \gamma) + \alpha_4 P + \alpha_5 z + U$$

Burada;

N_B = Her yıl için kayıtdışı ekonomide çalışılan saat sayısı,

W_R = Yasal piyasadaki saatlik ücret,

t = Marjinal vergi oranı $0 \leq t \leq 1$,

W_B = Kayıtdışı ekonomideki saatlik ücret,

γ = Ceza oranı $\gamma \geq 0$,

P = Yakalanma ihtimali (% olarak),

z = Sosyo ekonomik değişkenler vektörü,

U = Normal dağılmış hata terimleri.

Emeğin her iki piyasada da bireysel arzını tahmin etmek için bu denklem kullanılmıştır. Denklemin sonuçları şöyledir,

Erkekler için :

$$\ln N_B = 2.06 - 0.016 W_R (1 - t) - 0.0009 W_B + 0.1 W_B (1 - \gamma) - 0.02P + z$$

(0.0) (0.14) (0.82) (0.13) (0.0)

Kadınlar için :

$$\ln N_B = -0.17 + 0.15 W_R (1 - t) + 0.005 W_B + 0.003 W_B (1 - \gamma) - 0.004P + z$$

(0.63) (0.19) (0.26) (0.73) (0.20)

W_B 'ye ilişkin katsayı dışındaki bütün katsayılar beklenen işaretleriyle bulunmuştur. Ücret ve vergi oranı katsayıları 1.5 anlamlılık düzeyinde anlamsız bulunmuştur. Sadece P değişkeninin (ve sabit terim) katsayısı anlamlıdır. Sonuç

olarak P'deki % 1'lik bir artış, kayıtdışı ekonomideki çalışma saatlerini ortalama olarak 1.2 azaltacaktır, mesela yıllık 100 saatten 98 saate indirecektir.

Kadınlar için çözülen regresyon denklemi anlamsız çıktığından yorum yapılamamaktadır. Erkekler için çözülen regresyon denkleminde ise sadece anlamlı olan P'nin yorumu yapılmıştır.

Norveç'te yapılan çalışmalardan çıkan en önemli sonuç, kayıtdışı ekonomide yapılan işlerin ödemelerinin yaklaşık % 80'inin nakit olarak yapılmasıdır. Bu sonuç Feige'nin (1979) kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin genelde çekle ödendiği varsayımı, en azından Norveç için, kayıtdışı emek piyasasında kabul edilebilir gözükmemektedir.

Norveç'in kayıtdışı ekonomisini ölçmek için yapılan makro-ekonomik yaklaşım para talebi temelinde uyarlanmıştır.

Para metodunun temel varsayımı yüksek vergi oranlarının vergiden kaçışı artırdığı, dolayısıyla para talebini de artırdığı yolundadır. Yapılan varsayım şudur; kayıtdışı ekonomi faaliyetleri vergi otoritelerinin muhtemel denetimlerini minimize etmek için nakit para bazında yürütülür.

Bu modelde nakit para talebi şöyle tanımlanmıştır:

$$\ln (C^* / P) = \alpha_0 + \alpha_1 \ln Y + \alpha_2 i_D + \alpha_3 \pi^* + \alpha_4 (CON / Y) + \alpha_5 T$$

$$\alpha_1, \alpha_4, \alpha_5 \geq 0 ; \quad \alpha_2, \alpha_3 \leq 0$$

burada;

C = Kamu tarafından tutulan nakit,

P = GSYİH deflatörü,

Y = Reel GSYİH,

π = $100 \times (\ln P_t - \ln P_{t-1})$ = enflasyon oranı,

i = Vadeli mevduatlara uygulanan faiz,

CON/Y = GSYİH'nın yüzdesi olarak tüketim harcamaları,

T = İthalat gümrüklerini içermeyen gayri safi vergiler, GSYİH'nın %'si olarak,

1952-1978 yılları arasındaki verilerin kullanıldığı bu denklemin sonuçları şöyledir;

$$\ln(C/P) = -1.58 + 0.337 \ln Y - 0.007i_D + 0.0021 + 0.0093 (CON/Y) + 0.0010 T + 0.445 \ln (C - 1/P)$$

(4.29) (3.47) (0.71) (0.14) (2.60) (0.33) (3.65)

$$R^2 = 0.982$$

$$SEE = 0.0144$$

Tanzi düşük vergi oranlarında ve sıfır (0) vergi oranında (M2) para arzını kullanarak kayıtdışı ekonomiyi ölçmeye çalışırken Klovland ise Almanya için vadesiz mevduat ve vergi oranları arasındaki pozitif ilişkiden dolayı, para talebi fonksiyonundan yararlanarak kaçırılan vergi miktarını tahmin etmeye çalışmıştır.

Tanzi, kişisel gelir vergilerinin kişisel net transfer gelirine oranı, en üst gelir grubunun yasal vergi oranları ve faiz gelirleri üzerindeki ağırlıklı ortalama vergi oranları gibi üç farklı vergi oranını kullanırken, Knovland, sadece vergilerin GSMH'ya oranını kullanmıştır. Modelde kullandığı değişkenler şöyledir [Langfeldt, 1989, s.203] :

- C = Kamunun tuttuğu nakit (kasadaki nakit hariç),
- D = Vadesiz mevduat,
- M2 = M2 para arzı (nakit + vadesiz mevduat + vadeli mevduat),
- Y = Reel GSMH,
- Ycap = Birim sermaye başına reel milli gelir,
- r = Üç aylık para piyasası oranı,
- P1/P = Yaşam maliyeti endeksinin zımni GSMH deflatörüne oranı,
- T = GSMH'ya ilişkin sosyal ödemeleri de içeren toplam vergiler,
- P = Zımni GSMH deflatörü.

Ampirik modeli ise;

$$\ln(X)_t = \beta \ln a_0 + a_1 \beta \ln Y_t + a_2 \beta r_t + a_3 \beta (P_1/P)_t + a_4 \beta T_1 + (1 - \beta) \ln(x)_{t-1} + u_i$$

Burada x alternatif olarak şöyle açıklanabilir. C/D, C/M2, C/P. Değişken gelir alternatif olarak reel GSMH veya birim sermaye başına reel MG ile ölçülmektedir. Buna ilaveten tüm değişkenler tabii logaritmik formda da ifade edilebilir. Bu durumda α_2 , α_3 , α_4 gibi sabit yarı-elastik katsayıları yerine bir tek sabit basit elastik katsayı var sayılmış olur. Pz/P ve T değişkenlerinin pozitif işaretli olacağı beklenmektedir.

Bekkers ve Stoffers (1994) Pakistan'da kayıtdışı ekonomiyi tahmin etmek için yeni bir metot geliştirdiler. Bu metodun özü şudur [Bekkers ve Stoffers, 1995, s.17].

Belirli soruları kapsayan anketler yapmışlar ve bu anketleri Pakistan'ın iki büyük şehrinde gerçekleştirmişlerdir. Her şehir belirli pilot bölgelere ayrılmış ve her pilot bölgede aynı sayıdaki kişiler ankete tabii tutulmuşlardır. Bu anketlere cevap verenler de iki ana gruba ayrılmıştır. Bunlar hane halkı ve işverenlerdir (organize sanayi bölgeleri). Seçilen pilot bölgeler ayrı karakterlere sahiptir (yoksul ve zengin bölgeler gibi). Anketlere verilen cevapların harmanlanması sonucunda kayıtdışı ekonominin boyutları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca anket cevapları sonucunda çalışanların ne kadarının kaçak, ne kadarının ikinci işte çalışıyor olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Yalnız sonuçlar şu açılardan eksik olabilir: (i) Anketlere eksik cevaplar verilmiş olabilir, (ii) Anketlere yanlış cevaplar verilmiş olabilir.

Dolayısıyla bu, sonuçların ve kayıtdışı ekonominin boyutlarının tam doğru olmayabileceğini gösterir.

Kayıtdışı ekonominin çok çeşitli yönlerini inceleyen diğer bazı çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalarda kullanılan tekniklerin farklılığı ele alınan dönemlerin değişik, ülkelerin ayrı olması, sonuçların da farklı olmasına neden olabilmektedir.

Türkiye'de kayıtdışı ekonomi konusu henüz yeni tanınıyor olmasına karşın bu konuda yapılmış, az da olsa, birkaç çalışmadan söz etmek mümkündür.

Türkiye'de kayıtdışı ekonomi konusundaki en kapsamlı çalışmayı Altuğ (1994) yapmıştır. Bu konunun gündeme gelmesi ve kayıtdışı kelimesini literatüre yerleştirmesi açısından Altuğ'un çalışmalarının payı büyüktür. Öyle ki Türkiye üzerine yapılan çalışmalara ilk referans yeri olarak Altuğ'un çalışmaları ışık tutmaktadır.

Altuğ (1994) çalışmasında kayıtdışılığın nedenlerini, ölçme yöntemlerini kapsamlı bir şekilde inceledikten sonra belli başlı ülkelerin kayıtdışı ekonomilerini ele almıştır. Son olarak Altuğ Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin izlerini sektörler bünyesinde araştırmıştır.

Altuğ incelediği sektörlerden olan inşaat sektöründe 37.762 trilyon vergi kaybı [Altuğ, 1994, s.292] olduğunu tespit etmiştir. 1.500.000 adet gecekondü sayısına göre elde etmiş bulunduğu bu rakam şu kalemlerden oluşmaktadır :

SSK prim kaybı	=	7.350 Trilyon,
GV stopaj kaybı	=	3.412 Trilyon,
KDV kaybı	=	22.500 Trilyon,
GV kaybı	=	4.500 Trilyon,
Toplam	=	37.762 Trilyon.

İnşaat sektörünün yanında ticari oto, otopark, uluslararası taşımacılık, altın sektörü gibi sektörleri de rakamsal örneklerle inceleyerek bu sektörlerdeki kayıtdışı faaliyetlerin boyutlarını ortaya koymaya çalışan Altuğ, sonuçta Türkiye'de kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin hayli yekün tuttuğu kanısına varmıştır.

Kayıtdışı ekonominin olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koyan Altuğ, çalışmasının kayıtdışı ekonomi ile mücadele yollarını ayrıntılı bir şekilde inceleyerek tamamlamıştır.

Derdiyok (1993) Türkiyenin kayıtdışı ekonomisinin boyutlarını hem parasal ve hem de vergi inceleme yolu ile tahmin etmeye çalışmıştır. Yaptığı çalışmalar sonunda Derdiyok, Türkiye'de yüksek düzeyde bir vergi kaçığının var olduğunu söylemiştir.

Karşılaştırma yapabilmek bakımından 1984-1991 yılları ortalama değerleri dikkate alındığında, 1986 yılı istisna edilirse, vergi inceleme sonuçlarına göre tahmin edilen kayıtdışı (vergilenenmeyen) ekonomi milli gelirin ortalama yüzde 39'u, parasal verilere göre ise yüzde 28'i düzeyindedir [Derdiyok, 1993, s.61]. Vergilenmeyen (kayıtdışı) ekonominin boyutlarını aşağı çekme doğrultusunda Derdiyok aşağıda sıralanan noktaların önemine işaret etmektedir. Bunlar :

- 1) Vergi inceleme olasılığı artırılmalıdır,
- 2) Vergi cezalarının şiddeti ve etkinliğini azaltan uygulamalar ortadan kaldırılmalıdır,
- 3) Vergi oranları yeniden değerlendirilmelidir,
- 4) Vergi bilinci ve vergi ahlakı konusuna gerekli önem verilmelidir,
- 5) Vergi daireleri personelinin eğitimi ve bilgi düzeyi artırılmalıdır.

Kasnakoğlu (1993) basit para ve reel para talebini kullanarak 1963-1990 yılları arasında, Türkiye'de parasal kayıtdışı geliri ölçmeye çalışmıştır. Basit para yöntemine göre 1968-1975 yılları arasında kayıtdışı gelir azalan bir eğilim göstermektedir. 1981 yılı sonrası kayıtdışı gelirin kayıtlı gelire oranı % 0.0 - % 16.0 arasında değişmektedir. 1989-1990 yıllarında parasal kayıtdışı gelirin GSMH'ya oranı, sırasıyla % 14.4 ve % 16.6'dır. İkinci yaklaşımda kayıtdışı ekonominin tahmini reel para talebine dayandırılmakta ve vergi kaçakları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Analiz dönemindeki "en düşük vergi oranları" baz alınarak yapılan tahminlerde 1981 yılına kadar artan bir trend gözlenmektedir. 1981 yılında % 9.6 - % 13.0 ile vergi kaçığından kaynaklanan kayıtdışı gelir, en yüksek düzeyine ulaşmaktadır. 1987 yılına kadar azalan bir trend gösteren kayıtdışı gelir, bu yılda kayıtlı

gelirin % 2.2 - % 3.5'i olarak tahmin edilmektedir. "Sıfır vergi oranı" baz alınarak yapılan tahminler, benzeri eğilimlere sahiptir. Kayıtdışı gelirin kayıtlı gelire oranının en yüksek olduğu yıl % 28 - % 22.6 ile yine 1981 yılıdır [Kasnakoglu, 1993, s.111].

Özsoylu (1993) yaptığı çalışmada kayıtdışı ekonomiyi teorik olarak inceledikten sonra, kayıtdışı ekonominin ölçülmesi konusuna ağırlık vermiş ve Türkiye verilerinden yola çıkarak Türkiye'nin kayıtdışı ekonomisini tahmin etmeye çalışmıştır.

Türkiye'nin kayıtdışı ekonomisini tahmine çalışan Özsoylu, GSMH, istihdam, emisyon ve işlem hacmi yaklaşımlarını tek tek kullanmış ve bu yaklaşımlara göre kayıtdışı ekonomiyi tahmine çalışmıştır.

Özsoylu gibi yine aynı şekilde kayıtdışı ekonomiyi özellikle ölçme teknikleri itibariyle inceleyen ve bu teknikleri Türkiye verileri ile çözmeye çalışan Temel, Şimşek ve Yazıcı (1994) sonuçta farklı yöntemleri kullandıklarından farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Sonuçların güvenilirliği, yapılan varsayımların gerçekçi olup olmamasına ve kullanılan verilerin doğruluğuna bağlı bulunmaktadır.

Akyüz ve Bahçekapılı (1995) Vito Tanzi tarafından geliştirilen ve ABD ekonomisindeki kayıtdışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesini amaçlayan modeli Türkiye ekonomisindeki verileri kullanarak Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü araştırmışlardır. Bunu yaparlarken bazı ekonometrik sorunlar nedeniyle Tanzi'nin modelinde, bazı teknik değişikliklere gitmişler ancak modelin kuramsal bütünlüğünü bozmamışlardır [Akyüz ve Bahçekapılı, 1995, s.267].

Akyüz ve Bahçekapılı'nın Türkiye için denedikleri model şöyledir:

$$(CC / M3)_t = \alpha_0 + \alpha_1 KGSMH_t + \alpha_2 gv_t + \alpha_3 PUM_t + \alpha_4 ro + v_t$$

$$\alpha_2 OVOT_t$$

$$(M3/ VL)_t$$

$$\alpha_2 TV_t + \alpha_3 PGMUM_t$$

Burada;

CC/M3 = Dolaşımdaki para miktarının M3'e oranı,

KGSMH = Kişi başına düşen GSMH,

GV = Gelir vergisi,

OVOT = Toplam vergiler (tahsil edilen kurumlar vergisi + gelir vergisi) / $GSMH_{t-1}$,

TV = Toplam vergiler (tahsil edilen kurumlar vergisi + gelir vergisi),

PUM = Konsolide bütçe içinde yer alan toplam maaş ve ücretlerin GSMH'ya oranı

RO = Reeskont oranını göstermektedir.

Modelde kullanmış oldukları veri seti 1960-1992 yıllarını kapsamaktadır. Buldukları sonuç bu dönem için kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomi içindeki payının % 5 ile % 10 arasında değiştiği yolundadır.

Akyüz ve Bahçekapılı, Tanzi modeli de dahil, kayıtdışı ekonomiyi tahmine çalışan tüm modellerde eksiklik ve hatalar bulunduğunu, ama bu durumun söz konusu modellerin yararsız oldukları anlamına gelmeyecekleri tezini de ileri sürmüşlerdir.

Ekin (1995) kayıtdışı ekonomiyi enformal sektör açısından analiz etmiş, enformal istihdamı teorik ve bazı dünya ülkeleri genelinde ayrıntılı rapor, rakam ve tablolarla inceledikten sonra, Türkiye için enformal sektörün analizini yapmıştır. Bu analiz Türkiye'de enformal sektörün boyutlarını özelliklerini ve kentsel enformal sektörü araştırmalarını kapsamaktadır.

Ekin, çalışmasında şu sonuçlara ulaşmıştır. Özellikle 1950'lerden sonra yaşanan kırdan kente göç, Türkiye'de çok kısa zaman sürelerinde milyonluk kitlelerin tarımdan tarımdışı kesimlere hızlı bir transferine neden olmuştur. Böylece çarpık kentleşme (gecekondulaşma) meydana gelmiş, şehirlerde kümeleşen bu emek arzı kayıtlı sektör tarafından emilememiştir. Bu yığınlar sonuçta enformal sektör içinde kendi imkânları ile çalışma ve gelir

elde etme imkânlarını bulmuşlardır. Hatta formel sektördeki sınırlı gelişmelere karşılık enformal sektörde büyük ve hızlı bir gelişme yaşanmıştır.

Küçük imalatçılar, seyyar satıcılar, esnaf ve sanatkârlar gibi kesimleri kapsayan enformal istihdam, artık gittikçe daha büyük bir kesimin çalışma ve gelir elde etme biçimi olmaya başlamış, bu istihdam geçici katlanılan bir fedakârlık değil, bir çalışma ve yaşam biçimi olma özelliği giderek süreklilik kazanmıştır.

Ekin'in dikkat çektiği bir diğer husus enformal sektörde kadınlardan ziyade çocuk emeğinin çok daha önemli olduğu ve gelir yetersizliği nedeniyle enformal sektörde ikinci bir işte çalışanların da var olduğudur. Ayrıca enformal sektör sayesinde eğitimsiz kişiler bazı nitelikler kazanmakta, girişimcilik yetenekleri artmakta, daha sonra bu kabiliyetler formel sektör istihdamı için potansiyel bir kaynak oluşturmaktadır. Yine çocuklar için bir çıraklık eğitim olanağı da bu sektör sayesinde sağlanmaktadır.

Sonuç itibariyle, Türkiye'nin en önemli sorunlarının enformal sektörde ortaya çıktığı, kentleşen nüfusun giderek daha büyük bir kısmı düzensiz, yasal korumadan uzak, sağlıksız ve örgütsüz ve üretkenliği düşük alanlarda çalışmak zorunda kaldığı Ekin'in çalışmasında ifade edilmektedir.

Aydemir (1995) kayıtdışı ekonomi ile ilgili yapmış olduğu çalışmaya daha çok bir maliyeci açısından yaklaşarak özellikle bu ekonominin vergisel boyutları üzerinde durmuştur.

Çalışmasına genel ve teorik analizlerle başladıktan sonra kayıtdışı ekonominin kayda alınabilmesine yönelik önerilerini yasal ve vergisel düzenlemeler başlığı altında inceledikten sonra çalışmasını değerlendirme ve sonuç kısmı ile bitirmiştir.

Aydemir, çalışmasında ele aldığı kayıtdışı ekonomi ve kayıtdışı ekonominin kayda alınmasına yönelik önerilerin genel olarak vergi politikası ve uygulamalarına ilişkin düzenlemeler boyutuyla ele aldığını belirttiikten

sonra vergi politikasının ancak genel ekonomik ve sosyal politikalar ile uyumlu olduğu ölçüde uygulanabilme şansına sahip olduğunu ifade etmiştir.

Sosyal, hukuksal ve ekonomik olarak gelinen nokta, kayıtdışı ekonominin bir an önce kayda alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu yönde yapılacak ayrıntılı ve teknik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır görüşünü benimseyen Aydemir'e göre kayıtdışı ekonomik faaliyet ve gelirlerin kayda alınabilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmanın bir anlam taşıyabilmesi, siyasal iradenin de aynı yönde oluşmasına bağlıdır.

Bizim inceleme ve araştırmanın temel amacı kayıtdışı ekonominin değerlendirilmesi ve Crowding Out'u daraltılması hususunda yeni bir yaklaşım ortaya koymak olduğu söylenebilir. İki ayrı konunun birlikte analize tabi tutularak (Ceterus Paribus) kamunun yol açtığı Crowding Out etkisinin yine kamu sayesinde gerçekleştirilebilecek olan kayıtdışı ekonominin vergilendirilebilmesi ile ortadan kaldırılması veya daraltılması bu araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Birinci bölüm daha çok kayıtdışı ekonomiyi tanıma ve tanımlama amacına yönelik olarak hazırlanmış, kayıtdışı ekonomiyi ölçme yöntemlerine temas edildikten sonra özellikle farklı ülkelerin (siyasi, ekonomik ve gelişmişlik farkı) ve ekonomik sistemlerin (kapitalizm ve sosyalizm) analizi yapılmıştır. Bu analizler çerçevesinde gerek ülkeler ve gerekse ekonomik sistemler kayıtdışı ekonomi kapsamında incelenirken, farklılıkları da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bir ekonominin istikrara kavuşması ve sağlıklı işleyebilmesi için ve ileriye dönük ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel vb. gibi konularda kararlar alınabilmesi bazı makro-ekonomik değişkenlerin boyutlarını yakından ilgilendirmektedir. Bu değişkenlere bakılarak o anki durumlar çeşitli yönlerden analizlere tabi tutulurken, geleceğe yönelik plan ve programlar da yapılmaktadır. İşte üçüncü bölümün ana teması bu değişkenlerin kayıtdışı ekonomi ile olan (ya da olmayan) ilişkilerini ortaya koymak ve kayıtdışı ekonominin gözardı edilerek bu değişkenlere dahil edilememesinin nelere yol açacağına dikkatleri çekmektir.

Nihayet üçüncü bölüm de Crowding Out olgusunun Klasik, Keynezyen ve Monetaristlere göre tanımı yapıldıktan sonra kayıtdışı ekonominin Crowding Out'u daraltmasının teorik analizi yapılmaya çalışılmıştır. Böylece, bu yaklaşım ortaya konulduktan sonra, Türkiye'de kamu sektörünün özel sektörü dışlamasına neden olan uygulamaları tek tek incelenmiş ve sonuçta bu etkinin kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi sayesinde ortadan kaldırılmasının analizi Türkiye verileri ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Son olarak, dördüncü bölümde bu çalışmada varılan sonuçlar çerçevesinde genel değerlendirmeler yapılmış, çeşitli öneriler sunulmuş, daha sağlıklı ve istikrarlı bir ekonomi sisteminin kurulabilmesi için gereken önlem ve yaklaşımlar konusunda bazı tespitler ve çözüm önerileri dikkatlere sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAYITDIŞI EKONOMİ : TANIMI, KAPSAMI, ÖLÇME YÖNTEMLERİ, ÜLKE VE EKONOMİK SİSTEM ANALİZLERİ

1990'lı yıllarda adından çok söz ettiren kayıtdışı ekonomi kavramının ilk ortaya çıktığı yıl 1960'lara dayanır. ABD'li bir ekonomistin (Cagan) piyasadaki nakit para hacmindeki aşırı yükselmeyi dikkate alarak sorular sormasıyla bu olgu gündeme geliyor. 1950'li yıllarda çok çeşitli araştırmalar yapıyor ve birtakım sonuçlara ulaşıyor.

Kayıtdışı ekonominin yabancı dilde karşılıkları vardır. Yalnız bu kelimelerin içerikleri çok farklıdır. Dolayısıyla bir kelime bir diğerinin yerine kullanılamıyor. Kullanıldığında içerik yönünden birtakım sıkıntılar ortaya çıkmaktadır. Bu kelimelerden kayıtdışı ekonomi kavramı kimseyi hedef almamasından, kimseyi olumsuz etkilememesinden ve içeriğinin geniş olup çeşitli boyutları kapsamasından dolayı öne çıkıyor.

Kayıtdışı ekonomi kumar ve beyaz kadın ticareti gibi yalnız tespitli bir suç değildir. O işyeri binalarının önünde güneş gözlüğü ve saat satan satıcıdır. C yol üzerinde, tezgâhta, bahçesinde yetiştirdiği sebzeleri satan çiftçidir. O metrolarda ve kent meydanlarında bozuk para karşılığında müzik çalan müzisyenlerdir ve açıkça masa altından para (bahşiş) alan garsonlar, marangozlar ve çocuk bakıcıları gibi normal insanlardır.

1.1. Kayıtdışı Ekonominin Tanımı ve Kapsamı

Kayıtdışı ekonomi üzerinde çalışılabilmesi için her şeyden önce bu terimin tanımını yapmak gerekmektedir. Uluslararası literatürde kayıtdışı

ekonomiyi karşılayan pek çok terime rastlamak mümkündür. Vergilenemeyen ekonomi, kuraldışı ekonomi, gri ekonomi, kayıtdışı ekonomi, marjinal ekonomi, yeraltı ekonomisi, karaborsa ekonomisi, hamiline ekonomi, kravatsız ekonomi, ikinci ekonomi, gizli ekonomi, gayriresmi ekonomi, paralel ekonomi gibi. Bu terimlerin en ilginç her halde Rusya'da kullanılan "hatalı sollama" terimidir.

Özellikle İngilizce literatüründe kayıtdışı ekonomiyi karşılayan şu kelimelere rastlanmaktadır. Underground economy irregular economy, informel economy, unofficial economy, second economy, unrecorded economy, untax economy, unplanning economy, moonlight economy, hidden economy, unobserved economy, black economy, subterranean economy, dual economy.

Almancada schatten (gölge), ausweich (sapma) sekonder (ikincil) olarak adlandırılan kayıtdışı ekonomi, Fransızcada da l"economie souterrain olarak bilinmektedir.

Kayıtdışı ekonominin tüm yönlerini ve özelliklerini kapsayan ve genel kabul görmüş bir tanımı yoktur.

Tanzi'ye göre kayıtdışı ekonomi hiç kayıtlara geçirilemeyen ya da noksan geçirilen ve resmi istatistiklerde görünmeyen GSMH [Tanzi, 1982, s.69] iken, Feige'e göre, ekonomi faaliyetlerin toplumun sahip olduğu mevcut teknikleri kullanarak açıklanamaması (ölçülememesi) [Feige, 1989, s.16] dir.

Altuğ ise kayıtdışı ekonomiyi, ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle, gerçekleştirilen ekonomik olayı (alış/satış) devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklardan alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden vb) tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı (resmi) ekonominin dışına taşınmasıdır [Altuğ, 1994, s.5] diye tanımlamaktadır.

Kayıtdışı ekonomi, ülkenin ekonomik performansını gösteren rakamlara bir türlü dahil edilememesi nedeniyle istatistikle, vergi gelirlerinde kayıplara yol açması nedeniyle maliyeye, vergi kavramının yasa dışı olması nedeniyle hukukla, maliyetlerle direkt ilişkisi olması nedeniyle uluslararası ve ulusal rekabetle iç içe girmiştir.

Her birisi kayıtdışı ekonominin bir özelliğini ortaya koyan tanımlardan birkaçını daha yapmak gerekirse;

Kayıtdışı ekonomi, ticari, zirai, sinai, serbest, ücret ve arizi faaliyetler gibi Türk vergi kanunlarına göre vergiye tabi gelir elde ettiği halde bunu beyan etmeyen ve böylece vergilendirilmeyen kişilerin yarattığı ekonomidir [Özdemir, 1994, s.4].

Bir diğer tanıma göre "kayıtdışı ekonomi, vergi kaçırmak güdüsü ile vergi idaresinin bilgi alanı dışına çıkarılan tüm faaliyetlerdir [Derdiyok, 1993, s.54]."

Son bir tanıma göre "piyasada üretilmesi ve/veya satılması yasak olmayan malların piyasa için üretilmesine rağmen vergileme kapsamına ve istatistiklere dahil edilmeyen kısmı" kayıtdışı ekonomidir [Çokgezen, 1993, s.22].

Kayıtdışı ekonominin yapılan tanımları dikkate alındığında, gerek bütün tanımların ortak yönlerini ve gerekse kayıtlı ekonomiden farklı taraflarını görmek mümkündür. Bu faaliyetlerin nizamsız olması, vergilendirilememesi, geleneksel ölçüm teknikleri ile ölçülememesi ve herhangi bir sebeple resmi rakamlara yansımamış olması yapılan kayıtdışı ekonomi tanımlarının ortak yönlerini ortaya koyarken, aynı zamanda kayıtlı (resmi) ekonomiden ayrıldığı noktaları vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, kayıtdışı ekonomide ana tema olarak birtakım ekonomik faaliyetlerin vergilendirilememesi dikkate alınmaktadır. Oysa konu son derece geniş kapsamlıdır. Şöyle ki, bir ülkede geçerli olan sistemin genel özelliklerine aykırı olan veya o ülkedeki toplumsal düzenlemeler bütünü bozan ya da bu konuda dolaysız tehdit oluşturan her türlü ekonomik faaliyet kayıtdışı ekonomi kapsamında düşünülebilir.

İktisat, sosyoloji, genel hukuk, vergi hukuku, kriminoloji ve diğer bilim dalları kayıtdışı ekonomik faaliyetlere kendi bakış açısından yaklaşırlar. Bu anlamda kayıtdışı ekonomiyi çok disiplinli değil, disiplinler arası bir çalışma alanı olarak görmek lazımdır [Akyüz, 1994, s.15].

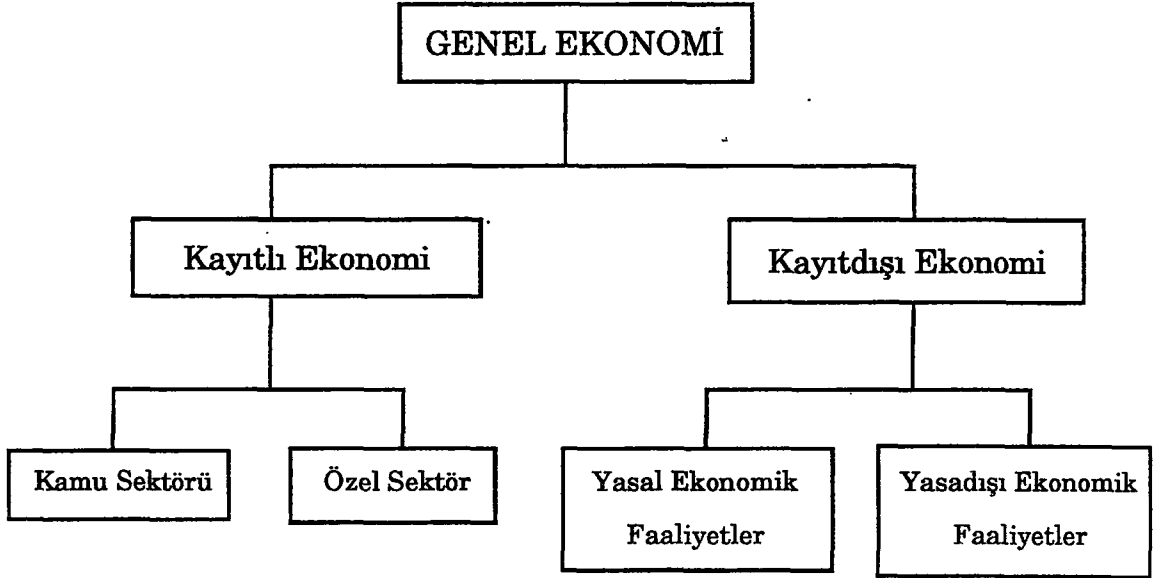
Kayıtdışı ekonomi bazı akademisyenlere göre "ekonomik kalkınmanın motoru" iken, yine bazı akademisyenlere göre de "kayıtlı ekonominin içine yerleştirilmiş bir dinamit"tir.

Bildirilmeme ve/veya eksik bildirme nedeniyle GSMH'nın resmi istatistiklerle ölçülememesi [Isachsen, Klovland ve Strom, 1982, s.209] diye de tanımlanabilecek olan kayıtdışı ekonominin kapsamını, vergi rantı sağlamak amacıyla, yasalarda öngörülen koşullara, belge ve bildirim zorunluluklarına uyulmaksızın sürdürülmesi olgusu oluşturmaktadır [Anıl, 1995, s.9]. Bu tür faaliyetlerin bütünü incelenmeden yapılacak olan değerlendirmeler hem yeterli hem de gerçekçi olmayacaktır.

Genel ekonomiyi kayıtlı (resmi) ve kayıtsız ekonomi şeklinde ikiye ayırarak incelemek mümkündür. Kayıtlı ekonomi kendi içerisinde kamu ve özel sektör diye ikiye ayrılıp incelenebilirken, aynı ayrımı kayıtsız ekonomi için yapmak mümkün değildir. Çünkü resmi ekonomide kamu ve özel sektörün bütün faaliyetlerinin kayıtlı olduğundan, kayıtdışı ekonomi denildiğinde akla sadece özel sektör faaliyetleri gelmektedir [Özsoylu, 1994, s.14].

Kayıtdışı ekonomi gelir elde etmeye yönelik olmayan ev ve bahçe işleri, çocuk bakımı gibi işleri kapsayabileceği gibi, özel ders vermek, vergisiz kira ve gayrimenkul geliri elde etmek gibi vergilenmeyen faaliyetleri ve kumar, fuhuş pazarlaması gibi yasalara aykırı faaliyetleri de kapsar.

Kanuni ve meşru olabildiği gibi, gayri kanuni ve gayrimeşru da olabilen kayıtdışı faaliyetlerin [Frey ve Pommerehne, 1982, s.4]. neler olduğu konusu, çok geniş "tahayyül" gücü gerektirmekte olup geniş bir faaliyet yelpazesi oluşturur. Bu geniş yelpaze içerisinde gayrimeşru (illegal) ve cezai yaptırımları gerektiren (kriminal) faaliyetler olduğu gibi tamamen nafaka teminine yönelik masum faaliyetler de bulunmaktadır.

Şekil 1 : Genel Ekonomi

Türdeş olmayan faaliyetlerden oluşan kayıtdışı ekonomik faaliyetler [Akyüz, 1994, s.16] piyasa muamelelerine konu olması ve fiyat taşımaya rağmen GSMH hesapları içinde yer almazlar. Bunun nedenlerinden biri, çok sayıda küçük ölçekli teşebbüslerden oluşması, onlardan gerekli verileri toplamayı hem güç hem de pahalı hale getirmesindedir.

1.2. Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri ve Türleri

Eğer kayıtdışı ekonomi ile mücadele etmek düşünülüyorsa, kayıtdışı ekonominin oluşmasına sebebiyet veren nedenlerin iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

II. Dünya Savaşı'nı izleyen ilk yirmi otuz yıl içinde endüstrileşmiş ülkeler bazı alanlarda devletin rolünü azaltan, diğer alanlarda çoğaltan politikalar izlediler [Ghai, 1995, s.47]. Dolayısıyla bundan sonra ekonomide özelleştirme, kayıtdışılığın artışı ve ekonominin daha çok uluslararası bir nitelik kazanması, ekonomik faaliyetlerin artan oranda devletin doğrudan kontrolü dışına kaçtığı anlamına gelmektedir.

Kayıtdışı ekonominin nedenlerini, vergiler, yasal zorunluluklar, yasaklamalar [Tanzi, 1982, s.70] ve kamu görevlilerinin baştan çıkarılması alt başlıklarında incelemek mümkündür. Herhangi bir ekonomide yasal kısıtlamalar olmasa bile, ekonomik birimler yüksek vergi oranlarından kurtulmak için faaliyetlerini belgelendirmeyerek kayıtdışı çalışabilirler. Aynı şekilde ekonomide sıfır (0) vergi oranında bile kayıtdışı ekonomi söz konusu olabilmektedir. Bunun nedeni ise ekonomide geçerliliğini sürdüren ekonomik faaliyetlerdeki yasal kısıtlamalardır.

a) **Vergiler** : İyi işleyen bir piyasa ekonomisinde, kamu sektörü olmaksızın belki de "kayıtdışı ekonomi" var olmayacaktır. Gerçekten çok tanzim edilmiş bir ekonomi, önemli bir kamu sektörü ve yüksek ölçüdeki vergilemeler, bu faaliyetlerin gelişmesini o ölçüde mümkün kılan faktörlerdir.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin ardındaki asıl sürükleyici güç olarak gözüken artan vergi yükleridir [Isachsen, Klovland ve Strom, 1982, s.209]. Öyle ki kayıtdışı ekonomiyi ele alan incelemelerde, özellikle ABD, Birleşik Krallık ve İskandinav ülkeleri üzerine yapılmış alanlarda çoğu kez öne sürülen tablo vergi ile ilgili olmaktadır. Fakat vergi idaresi iyi işliyor ve vergi kaçakçılığına olan baskı yeterli ölçüde caydırıcı ise, marjinal vergi nispetlerinin yüksek olması, tek başına bir kayıtdışı ekonominin gelişmesini gerektirmez. Aynı zamanda, hükümet ve onun kamu harcamaları ile vergi konusundaki siyaseti, halk tarafından kötü görüldüğü, vergi nispetleri yüksek ve vergi idaresi de iyi işlemediği zaman, bir kayıtdışı ekonomi kendisini rahat hissedecektir.

Kayıtdışı ekonominin doğmasının nedenlerinden biri de, bazı ülkelerde daha çok yüksek düzeyde olan sosyal güvenlik kesenekleri nedeniyledir. Özellikle istihdam üzerinden alınan yüksek vergiler işletmelerin kayıtdışı istihdama meyletmesine neden olmaktadır.

b) Mevzuat: Ülkelerdeki mevzuat ne kadar sert ve sıkı ise onu çarpıtmak için de o kadar sebep var demektir. Bunun sonucunda kanunların düşündükleri gayeleri bir noktaya kadar geçersiz kılan ve kontrol imkânı bulunmayan bir seri faaliyet ortaya çıkar. Bu faaliyetlere kayıtdışı ekonomi olarak yaklaşılabılır (örneğin yasal işyeri açma formaliteleri).

ABD'de II. Dünya Savaşı boyunca yasaklamadan başlayarak, ürün piyasaları konusunda yürürlüğe konulan düzenlemeler, aldatma ve kandırma teşebbüslerinin genelleşmesi tesirini doğurmuştur. Tahminlere göre kayıtdışı ekonomi olayı, II. Dünya Savaşı esnasında hiçbir zaman ulaşamadığı genişliğe ulaşmış oldu.

Kambiyo kurlarındaki dengesizlikleri ve sermaye hareketlerinin kontrolü de kanunların çiğnenmesine yol açar. Şöyle ki, ithalatçı faaliyetini olduğundan daha yüksek değerde, ihracatçı ise daha düşük değerde göstererek kendilerine döviz sağlama ve bunun bir kısmını yabancı ülkede bulundurma veya aradaki farkı karaborsa piyasada satma imkânı verir. Böylece resmi piyasaya paralel olarak bir döviz piyasası oluşur ve her iki piyasada tatbik olunan kambiyo kurları önemli ölçüde farklılık arzeder.

c) Yasaklamalar : Bütün ülkelerde belirli faaliyetlerin baskı altına alınması bu faaliyetlerde bulunmayı arzu edenleri, sonuçta kaçakçılık yoluna sapsak durumuyla karşı karşıya getirmektedir. Uyuşturucu ticareti, kumar, tefecilik gibi faaliyetleri yapmaya karar verenler bir gelir elde ederler. GSMH içinde yer alıp almaması tartışma konusu olan bu tür faaliyetlerin ABD'deki kayıtdışı ekonomideki yeri bazı tahminlere göre GSMH'nın 1/3 ile 1/2 arasındadır.

d) Kamu görevlilerinin baştan çıkartılmaları : Kendilerine emanet olarak verilen iktidarı bundan çıkar sağlamak için özel amaçla kullanan bazı görevlilere her ülkede rastlanmaktadır. İktidarın özel gayeler için kullanılması, son derece gayri kanuni ve kınanılması gereken bir olgudur. Fakat bu bazı ülkelerde günlük hayatın bir parçası olmuştur. Denilebilir ki, kamu görevinin ifası, onu eline geçirme gücüne sahip kişiler tarafından tamamıyla satılmaktadır.

Diğer bazı ülkelerde devletle ihale yoluyla iş yapmak, yüksek dereceli emekli memurlara (karne sahipleri) mükafat vermeye hazır kimselere tahsis edilmiştir. Bir iktisadi faaliyette bulunmak için gerekli izin elde edilmesi, formalitelerin hızlandırılması masa altı pazarlık konusu yapılabilmektedir. İthal müsaadesi bazı kuralların kaldırılması gibi kolayca elde edilmesi imkân bulunmayan bazı kamu hizmetlerinden yararlanmak için kayırmalar söz konusu olmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin kökeninde fayda maliyet analizleri yatmaktadır. Kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin bireye sağladığı fayda, kayıtlı ekonomideki maliyetlerle kıyaslanır. Değişik bir ifadeyle, resmi sektörde sağlanacak fayda azalıp kayıtdışı ekonomide arttıkça ya da kayıtdışı ekonomide maliyetler azalıp resmi sektörde arttıkça kayıtdışı ekonomik faaliyetler devam edecektir.

Bütün bu faaliyetlerin ortak noktası, bazı kimseler için kamu iktidarlarına karşı beyan edilmeyen ve muhtemelen ulusal istatistiklerden büyük kısmı itibariyle gizli kalan kazançlar doğurmasıdır.

Kayıtdışı ekonomiyi iki kategoride incelemek mümkündür. Bunlar:

1) Yasadışı (illegal) Ekonomik Faaliyetler: Bu faaliyetler uyuşturucu kaçakçılığı ve beyaz kadın ticareti gibi parasal kazançları kapsamaktadır.

2) Yasal (legal) Ekonomik Faaliyetler: Bu faaliyetler de yasal yollardan kazanılıp vergi beyanında bulunulmayan gelirleri kapsamaktadır. Örneğin taksimetrelerini açmayan taksiciler veya aldığı bahşışleri bildirmeyen garsonlar.

ABD'de ulusal gelir servisi (IRS) yasal yollardan kazanılan ve bildirilmeyen gelirlerin 1973 yılından 1981 yılına kadar % 13 arttığını veya 94 milyar Dolardan 250 milyar Dolara çıktığını rapor etmiştir [Thompson, 1988, s.638].

Yasadışı olan ve bildirilmeyen ekonomik faaliyetlerdeki kazanç artışları daha hızlıdır. ABD'de üç illegal faaliyetten gelen (kumar, fuhuş ve uyuşturucu ticareti) kazançlardaki artış her yıl GSMH'nın % 18'idir veya 9 milyar dolardan 34 milyar dolara çıkmıştır [Thompson, 1988, s.639].

Yasal olmayan ekonomik faaliyetlerin araştırılması yasal olup da kayıtdışı ekonomi kapsamında olan faaliyetleri araştırmaktan daha zordur. Çünkü yasal sektördeki beyan edilmeyen gelirlere biçilen değerler yasal olmayan sektörlerdekilere göre daha güvenilirdir. Daha da önemlisi yasal olmayan sektörlerdeki araştırmalar detaylı değildir ve ileride de detaylı olmayacaktır. Çünkü araştırmalar rüşvet, dolandırıcılık, kumar gibi genellikle açıklanmayan olaylar üzerine dayanmaktadır.

1.3. Kayıtdışı Ekonomiyi Ölçme ve Hesaplama Yöntemleri

Kayıtdışı ekonomi ile ilgili çalışmalardaki bir problem onun belirlenmesi (büyüklüğü ile birlikte ortaya konulması) dır. Ne var ki, kayıtdışı ekonomiyi tahmin etmek için geliştirilen çeşitli metotlar farklı sonuçlar ortaya koymaktadırlar. Para stoku kompozisyonlarındaki değişimler temeline dayanan tahminler, mübadele (değiş-tokuş, trampa vs) işlemlerini içermeyecektir. Ulusal gelirler servisi tarafından hazırlanan analizler, kaçırılan vergileri de içeren bildirilmemiş gelirler üzerinde yoğunlaşır ki kazanılan yönüyle GSMH kavramı daha geniş bir kavramdır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen kayıtdışı ekonominin genel ve fonksiyonel bir tanımının olmaması araştırmaları (hiç değilse) onun bir kısmını ölçebilme denemesinden uzak tutamaz, yani, farklı metotlar kullanılarak, kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin farklı kısımları tespit edilebilir.

Kayıtdışı ekonomiyi tahmin ederken gönüllülerin incelenmesi, örnekler, vergi denetimleri, nakit akışlarının incelenmesi ve milli gelir hesapları gibi yollarla sonuca ulaşılırken bu yolların her biri ayrı bir kayıtdışı ekonomi boyutu ve görüntüsü vermektedir [Frey ve Pommerehne, 1984, s.10].

Bir yönteme göre bulunan rakam, diğerinden çok farklı olmasına rağmen [Kırbaş, 1995, s.5] tek tahmin doğruyu temsil edemeyeceğinden bu yaklaşım tutarlı olacaktır. Zaten kayıtdışı ekonominin boyutlarını tam olarak ölçmek mümkün olsaydı o zaman kayıtdışı ekonomi de olmazdı [Altuğ, Şubat 1994, s.12].

Kayıtdışı ekonominin boyutlarını tahminde kullanılan metotların hiçbiri burada mükemmel bir şekilde ortaya konulmamış olmakla birlikte herbir metot vergi kaçığının veya kayıtdışı ekonominin ayrı bir yönünü ortaya koymakta, herbiri kendi avantajlı ve eksik yönünü göstermektedir [Richupan, 1993, s.50].

Bazı bilim adamları kayıtdışı ekonomiyi nispeten daha küçük bulurken (örneğin, Norveç için resmi olarak ölçülmüş sosyal hasılanın yaklaşık olarak yalnızca % 2,5'i) bazı araştırmacılar çok büyük bulmaktadır (ABD için, bir thmin kayıtdışı ekonomi resmi olarak ölçülmüş sosyal hasılanın % 30'una ulaşmaktadır [Frey, 1994, s.91-92]). Bu farklı sonuçların başlıca nedenleri öncelikle şunlardır:

- a) Kayıtdışı ekonomide çalışanların, kendi etkinliklerini bilinçli olarak gizleme güdülerini bulduğundan bu ekonominin kapsamını ölçmek olağanüstü zordur.
- b) Farklılaşan tahmin sonuçlarının ikinci nedeni farklı gözlem nesnelerinde yatmaktadır. Esas olarak devletin kayıtdışı ekonomi yüzünden hangi araçları yitireceği anlaşılabilir.

Kayıtdışı ekonomiyi tahminde kullanılan yöntemler ne olursa olsun gerçek, kayıtdışı ekonominin ihmale gelmeyeceği gibi aynı zamanda da resmi ekonomiden daha hızlı büyüdüğüdür. Bu düşünceleri yine de ihtiyatla karşılamak gerekir. Çünkü bu tahminler değişik yöntemlerin, bazen de farklı anlayışların sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan yapılan incelemelerin dayandığı yöntemleri önceden araştırmadan iki ülke arasında mukayeseler yapmak tehlikeli olacaktır. Araştırma metotlarının gelişmesi ve verilerin daha bir kesinlik kazanması sayesinde ileride, güvenli tahminler yapmak belki de kolaylaşacaktır.

Sonuç olarak kayıtdışı ekonominin boyutlarını tahmin çalışmaları şu açılardan önemli sayılmaktadır:

- Ekonomik kararlar eldeki resmi verilerden (istatistiklerden) hareket

edilerek alınır ve uygulamaya konulur. Bir ülkede kayıtdışı ekonominin yaygın olması, bu faaliyetlerin resmi istatistiklere yansımadığından ekonomik durum yanlış değerlendirilecektir.

- Kayıtdışı ekonomide vuku bulan faaliyetler vergilendirilmediği için devletin ciddi vergi kayıplarına uğraması söz konusudur. Ayrıca vergilendirilmeyenler haksız kazançlar elde ederken, vergilendirilen mükellefler haksız rekabetle karşı karşıya kalacaklardır.

- Kayıtdışı ekonominin boyutları ülke ekonomisi için bir değerlendirme aracı olabilir. Örneğin, eğer bir ülkede kayıtdışı ekonominin boyutu yüksek düzeyde ise bu ülkede vergi yüklerinin yüksek mevzuatın fazla olduğu iddia edilebilir.

Kayıtdışı ekonominin ölçülmesindeki en önemli zorluk, kesin olarak bilinen ancak sürekli olarak gizlenen bir olguyu tespit etmeye çalışmaktan kaynaklanmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin ölçülmesinde kullanılan yöntemleri doğrudan ve dolaylı yöntemler şeklinde sınıflandırarak incelemek mümkündür.

1.3.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Yöntemin esası, anket çalışmaları yaparak kayıtdışı ekonominin tahmin edilmeye çalışılmasından ibarettir. Belli bir zaman kesitinde kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin hacminin belirlendiği bu yöntemde anketler önemli bir rol oynar.

Bu yöntemin kullanılması ile birlikte kayıtdışı ekonomi konusunda ayrıntılı bilgi alabilmek ve bu faaliyetlerin yapısal özelliklerini tespit edebilmek mümkündür. Fakat bu olumlu yönlerine karşın, kayıtdışı ekonomi ile ilgili yapılacak olan anketlere verilecek olan cevaplar çoğu kez önemli cevapsızlık oranına sahiptir. Örneğin, İngiltere'de aile harcama teftişlerinde cevapsızlık oranı yaklaşık % 30'dur [Smith, 1986, s.77].

Norveç'te yapılan bir anket çalışmasında görüldü ki kişiler posta ile yapılan anketlere nazaran bire bir (karşılıklı) yapılan anketlere daha isteksiz cevap vermektedirler [Isachsen, Klovland ve Strom, 1982, s.211]. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir; kişiler kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinde bulduklarının öğrenilmesini istemeyebilirler, bunu açıkça beyan etmek güç olabilir, adını toplumdan gizlemek isteyebilir, bu yöneme güven duymayabilirler. Ayrıca, İngiltere'deki araştırmada ikinci iş hakkında sorulan soruların yarısı cevaplandırılmamıştır. Burada sorulan soruların cevaplanmaması kişilerin kendilerinin suçlanması korkusundan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla böyle durumların ortaya çıkması bu yöntemin güvenilirliğini zedelerken, kayıtdışı ekonomi hakkında yapılacak olan analizleri de zorlaştırmaktadır.

1.3.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri

1.3.2.1. GSMH Yaklaşımı

Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) genellikle üç ayrı yöntem ile hesaplanabilmektedir. Bunlar üretim, harcamalar ve gelirler yolu ile GSMH'yi hesaplamadır. Hangi yol ve/veya yöntem kullanılırsa kullanılsın sonuçta hesaplanan üç GSMH rakamlarının birbirlerine eşit çıkması gerekmektedir. Ancak kayıtdışı ekonominin varlığı farklı yöntemlerle ulaşılan sonuçların sistematik olarak farklılaşmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla gelirler yolu ile tahmin en düşük, harcamalar yolu ile bulunan rakam ise en yüksek GSMH değerini verecektir. Ancak döviz altın gibi tasarruf araçlarına yatırım eğiliminin yüksek olduğu dönemlerde ve yurtdışına transferin varlığında bu yaklaşım da sağlıklı bir sonuç vermeyebilir.

1.3.2.2. İstihdam Yaklaşımı

Kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü tahminde kullanılan bu yöntemin özü, nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içerisindeki gelişimine bakılarak kayıtdışı ekonominin varlığı ve büyüklüğü konusunda tahminde bulunulur. Sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfus içindeki payında zaman içinde benzer gelişmenin olması

beklenmektedir. Sivil işgücünün toplam nüfusa oranı belli düzeyde kalırken, istihdamın toplam nüfusa oranının gerilemesi toplam istihdam içinde kayıtdışı ekonomideki istihdam payının arttığına bir göstergesi olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Bu yöntemin avantajı hesaplama yöntemlerinin karmaşık olmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak çok önemli dezavantajları da söz konusudur. Şöyle ki, genellikle karşılaştırmaların yapıldığı son otuz yılda ortaya çıkan bazı sosyal gelişmeler (özellikle bayanların toplam istihdam rakamlarına daha yoğun katılması), yıllar itibarı ile bu oranları yükseltici özellik gösterebilir. Yine ikinci bir işte çalışanlar istihdam yaklaşımı hesaplamalarında dikkate alınmazlar. Kırsal kesimdeki kadın nüfusun toplam istihdam içinde yer alması, okullaşma oranlarının zaman içinde artışı gibi sosyal gelişmelerin sivil işgücünün toplam nüfusa oranının gerilemesine neden olması, bu yöntemle yapılacak olan tahminlerin güvenilirliğini etkilemektedir.

1.3.2.3. Vergi İnceleme Yoluyla Tespit Yaklaşımı

Vergi ile ilgili incelemelerden yararlanılarak kayıtdışı ekonominin hesaplanılmasına çalışılan bu yöntemin başlıca avantajı belirli meslek ve gelir gruplarının gelirlerini ne derece olduğundan az gösterdiklerine ya da hiç beyan etmediklerine dair ayrıntılı bilgi sağlanmasıdır. Burada idarenin tespit etmiş olduğu matrahla mükellefin göstermiş olduğu matrah arasındaki farkla kayıtdışı ekonominin tahminine çalışılmaktadır. Kayıtdışı ekonominin tahmininde vergi incelemeleri sonucunda mükelleflerin beyan etmediği gelir tutarı esas alınarak kayıtdışı ekonomi tahmin edilmektedir. Vergi denetimi uygulama oranı ülkeler arasında çok büyük farklılıklar göstermektedir.

Vergi denetimi beyan edilmemiş gelirin tüm hacminin hesaplanmasına imkân vermemekte ancak, aynı yoğun denetim teknikleri vergi mükellefi bütününe uygulandığı takdirde bu miktar incelenebilmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımın kayıtdışı ekonominin seviyesi ve eğilimi hakkında bilgi verip vermeyeceği şüphelidir.

1.3.2.4. Parasalcı Yaklaşım

Kayıtdışı ekonomide faaliyette bulunanlar arkalarında iz bırakmak istemediklerinden dolayı işlemlerini nakit para ile gerçekleştirmek yoluna gitmektedirler. Nakit para kayıtdışı ekonominin can damarı sayılmaktadır. Bundan dolayı kayıtdışı ekonominin varlığı parasal alanda izler bırakmaktadır.

İlk kez 1958 yılında Cagan tarafından kullanılan, daha sonraları ise 1977 yılında Gutmann tarafından geliştirilen parasalcı yaklaşımları belirli başlıklar altında inceleyebilmek ve bu yaklaşımlarla kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü tahmin edebilmek mümkündür.

1.3.2.4.1. Sabit Oran Yaklaşımı

Kayıtdışı ekonominin boyutlarının ölçülmesinin bir yolu nakit paranın (C) mevduata (D) oranlanması ile bulunur. 1977 yılında Gutmann tarafından kayıtdışı ekonominin ölçülmesi için geliştirilen bu yöntem C/D oranını gözden geçirmek şeklindedir. Gutmann bu yöntemle ABD için 1937 - 1941 yılları arasındaki kayıtdışı ekonomi büyüklüğünü GSMH'nin % 10'unu aştığını tespit etmiştir [Mishkin, 1986, s.287]. Gutmann zamanla çek ve kredi kartı kullanımının arttığını ve bunun da para talebinde nispi bir azalmaya sebep olduğunu kabul etmiştir [O'Higgins, 1982, s.177].

Sabit oran yaklaşımına göre, kayıtdışı ekonominin boyutlarını incelemek için piyasalarındaki hareketler izlenmelidir. Ekonomide kayıtdışı ekonominin olmadığı bir dönemin var olduğu kabul edilmekte ve dolaşımdaki paranın mevduata oranının (C/D) zaman içinde sabit kaldığı varsayılmaktadır. Bu oranın zaman içinde artması paraya olan talebin arttığını ve dolayısıyla kayıtdışı ekonominin genişlediğini göstermektedir.

Bu yaklaşımın varsayımları şunlardır :

- (1) Paranın dolaşım hızı (v) gerek kayıtdışı ekonomide (vg), gerekse kayıtlı ekonomide (vr) aynıdır.

- (2) Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde kullanılan ödeme aracı nakit para (C) olup, kayıtlı (Cr) ve kayıtdışı (Cg) nakit para miktarının toplamından oluşmaktadır.
- (3) Kayıtdışı ekonomik faaliyetler olmadığı sürece $C/D = k$ oranı sabittir. Zaten bu oranın artması kayıtdışı ekonominin arttığına işaret sayılmaktadır.
- (4) Referans yılda (k) en küçük değeri almaktadır.

Sonuçta kayıtdışı ekonomi ($v_r \times C_g$) olarak tespit edilebilmektedir.

Bu yaklaşımdaki varsayımların geçerliliği konusunda bazı şüpheler söz konusudur. Parasal oranın uzun dönemde sabit kalmasının herhangi bir garantisi yoktur. Ayrıca bu yaklaşımın uygulanmasıyla varılacak olan sonuç seçilecek başlangıç dönemine oldukça duyarlıdır. Bunun yanı sıra kayıtlı ve kayıtdışı ekonomide paranın dolanım hızının eşit varsayılması gerçekçi bir yaklaşım değildir.

1.3.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

Fisher'in miktar teorisi eşitliğinin kullanıldığı bu yaklaşımda işlem hacminin milli gelire oranındaki değişiklikten kayıtdışı ekonominin büyüklüğü hakkında bilgi edinilebilmektedir.

Bu yaklaşıma göre, bütün olarak GSMH (kayıtlı ve/veya kayıtsız) nakit parayla işlem göreceği ve ilişkilerinin sabit olacağı varsayımıyla, toplam para stokunun hacmi sayesinde toplam GSMH hacmine ulaşmak mümkündür. Resmi olarak bulunan GSMH rakamları toplam GSMH rakamlarından çıkarılınca aradaki fark kayıtdışı ekonominin hacmini GSMH üzerinden açığa çıkarmaktadır.

İşlem hacmi yaklaşımını formüle etmek gerekirse ;

$$MV = PT$$

M = Para miktarı,

V = Paranın dolanım hızı,

P = Genel fiyat endeksi,

T = İşlem hacmi.

$$M = C + D$$

$$(C + D) V = PT \text{ ise}$$

$$\begin{aligned} \text{Kayıtdışı Ekonomi} &= vM - Yr \text{ veya} \\ &= Y - Yr' \text{dir.} \end{aligned}$$

Bu yaklaşımın avantajı kayıtdışı ekonomide peşin paranın yanı sıra çek, senet, kredi kartı vs. gibi ödeme araçlarının da kullanılabileceğini varsaymasıdır. Dezavantajlarına gelince, nakit para kullanım alanı, kayıtdışı ekonomide bir artış meydana gelmeden de artabilir. Bunun yanında kullanımdaki nakit para miktarının artması, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerden ziyade yurtdışı talebinin artışı ile ilgili olabilmektedir.

1.3.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım

Tanzi tarafından 1983 yılında kullanılan bu yaklaşım, nakit para talebinin ekonometrik bir denklem ile tahmin edilmeye çalışılmasından ibarettir. Bu yaklaşımda nakit paranın geniş anlamlı para oranının birtakım faktörlere bağlı olduğu varsayılmakta ve nakit paranın geniş anlamlı paraya oranı bir regresyon analizi ile elde edilmektedir.

Tanzi'nin modelinde diğer yaklaşımlarla ortak noktalar bulunduğu gibi farklı tarafları da mevcuttur. Bu yaklaşımın temel varsayımları kayıtdışı ekonominin yüksek vergi oranlarına bağlı olarak ortaya çıktığı ve kayıtdışı işlemlerinin nakit para ile yürütüldüğüdür. Ayrıca paranın dolanım hızının her iki ekonomide de aynı olduğu varsayılmıştır. Yalnız bu yaklaşımın bir

üstünlüğü herhangi bir yılda kayıtdışı ekonominin olmadığı varsayımına gerek duyulmadığıdır.

Tanzi'nin modeli şöyledir :

$$f(C / M2Y) = f(\bar{Y}_r, \bar{r}, m_h^+, v^+, tefe^+)$$

Burada ;

$C / M2Y$ = Nakit paranın geniş anlamdaki paraya oranı,

Y_r = Kişi başına reel gelir,

r = Mevduat faiz oranı,

m_h = Kamu personel harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı,

v = Ortalama vergi oranı,

$tefe$ = Enflasyon oranı.

Nakit para talebi denkleminde parametreler elde edildikten sonra vergi değişkeni sıfır alınmak suretiyle ikinci nakit para talebi tahmin edilmektedir. İki tahmin arasındaki fark kayıtdışı ekonomi ile ilgili nakit para seviyesini vermektedir. Sonuçta, paranın dolanım hızından istifade edilerek kayıtdışı gelirin boyutu hesaplanmaktadır.

Parasal verilerden yola çıkılarak hesaplanmaya çalışılan kayıtdışı ekonomi tahminleri sadece ülkeler arasında farklılık göstermemekte, parasal yöntemin aynı değişkenini aynı ülke için kullanan aynı yazarın tahminleri arasında da çok büyük farklılıklar bulunmaktadır.

1.3.2.5. Diğer Ölçme ve Hesaplama Yaklaşımları

Buraya kadar ayrıntılı bir şekilde incelenen kayıtdışı ekonomiyi ölçme ve hesaplama yöntemleri bunlarla sınırlı değildir. Bu yöntemler haricinde yine birkaç yöntemden ayrıntılı da olmasa bahsetmek mümkündür.

Kayıtdışı ekonominin boyutlarını tespit etmede mali af uygulamalarının sonuçlarına bakılarak bilgi edinebilmek mümkündür.

Aftan yararlanan kişi sayısı ve af miktarından birtakım sonuçlar çıkartılır. Af dönemi vergi istatistikleri sayesinde vergi kaçığının boyutları tespit edilebilmektedir.

Özellikle 1950'li yıllarda (Türkiye de dahil olmak üzere) en gelişmişinden başlayarak en yoksuluna kadar birçok ülke bazen siyasi, bazen kayıtdışı ekonomiler nedeniyle bütçe açıklarını kapatmak ve kayıtdışı ekonomiyi kayıt altına almak için vergi aflarına gitmişlerdir [Dönmez, 1992, s.24].

Maddi girdi yaklaşımı. Bu metotta bazı maddi girdiler ile milli gelir arasındaki sabit ilişkiye dayanılarak kayıtdışı ekonominin boyutları belirlenmeye çalışılır. Ekonomide kullanılan bazı temel üretim ve tüketim (örneğin, elektrik enerjisi) verilerinden hareketle ekonominin gerçek büyüklüğü araştırılır. Örneğin, Hindistan'da elektrik enerjisi ile milli gelir arasında bağlantı kurularak kayıtdışı ekonomi ile ilgili hesaplamalar yapılmıştır [Saygılıoğlu, 1991, s.30].

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde işlemler nakit ödemeleri gerektirir ve bu büyük banknot talebini artırır. Bu talep artışının kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin de artışı ile açıklanabileceği yolunda görüşler mevcuttur. Çünkü resmi ekonomik işlemler büyük ödemeler gerektirir ve bu ödemeler çek veya kredi kartıyla yapılır.

Amerika'da 1966 sonları ile 1978 ortaları arasında tedavüldeki 100 dolarlık banknotların adedi % 250'nin üstünde artış göstermiştir. Öte yandan nakit paranın toplam miktarı sadece % 125 artmıştır [Altuğ, 1994, s.103].

Kayıtdışı ekonominin boyutlarını tahmin için kullanılan yöntemlerin fazla olması belki olumsuzluk göstermesi olarak algılanabilir. Çünkü her yöntemin sonuçları birbirinden çok farklı çıkmaktadır. Tahmin sonuçlarının bu kadar farklılık göstermesi şaşırtıcı olmamalıdır. Kayıtdışı ekonominin genel kabul görmüş bir teorisi ve tahmin yöntemi olmadığından, yöntemlerin hepsinde "izler" takip edilip bir sonuç çıkarılmaya çalışılmaktadır. Ama şurası da gözardı edilmemelidir ki, eksik de olsa kayıtdışı ekonominin.

boyutlarının tahmin edilmesi çalışmaları, bu sektörün analiz edilmesi ve ona göre politikalar üretilmesi açısından hayati öneme haizdir.

1.4. Dünyada ve Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi

1975 ve 1985 yılları arasında veya daha önce ekonomistler ve diğer ekonomik olayların incelenmesi ile ilgili kişiler ABD ekonomisinin yükselme oranını açıklamaya çalışmışlardır. Ülke ekonomisindeki yavaşlama ne yalnız bu ülkeye mahsus ve ne de yalnız ekonomik olaylardandır neticesine varmışlardır. Diğer sanayileşmiş ülkeler ve gerçekten tüm dünyada bu düşüş değişik miktarlarda yaşanmıştır.

Bu ekonomik durum bir yöntem krizi ile toplum finansmanına ilişkili olarak oluşmuştur. Büyümenin düşmesi, vergi isyanı ve fakirlik, hükümet sektörünü diğer gelir kaynaklarını keşfetmeye zorlamıştır.

Ekonomistler ve politikacılar toplum yaşamında yeni bir element keşfetmişler, vergisiz kazanç. Resmi faaliyet sınırları dışında elde edilen ve vergisiz kazanç olarak bilinen faaliyetler ekonomistler tarafından olumsuz olarak gözden geçirildi. Bu alanı siyasetçiler bir vergi kaybı alanı olarak görmektedirler ve bu alanı yasallaştırma endişeleri söz konusudur. Vergisiz kazançların başka boyutlarının olması bu bakış açısını oldukça daraltmaktadır.

Birçok devlet şehirlerinde binlerce insanın yüzlercesi geçimlerini yasal olmayan yollardan kazanmaya bırakmışlardır, beyaz kadın ticareti, sokak satıcılığı, uyuşturucu ticareti, küçük çapta hırsızlık gibi. Bir uzman Boston, Philadelphia ve Chicago'daki gençlerin % 30'unun bu suçları işlediklerini tahmin etmekte; yasal çalışmadan daha kazançlı olduğunu belirtmektedir [Thompson, 1988, s.639].

Kayıtdışı ekonomi yalnız ABD'de değil her yerde sorundur. Bolivya, ekonomik sorunlarından çökmek üzere olan bir ülkedir. Uzmanlar bu ülkedeki işgücünün % 60'ının kayıtdışı ekonomide istihdam edildiğini belirtmektedirler.

Peru'da hükümetlerin 900 bin kanun ve üst düzeyden yapılan önleyici katı kural ve emirleri, eğitimsizlik, kredi alma olanaksızlığı, ana nehir bölgesinin dışında yaşayan Peru halkı için iş bulma olanaklarını sınırlamaktadır. Bir varsayımına göre Lima'nın toplum taşımacılığının % 95'i vergisiz kazanç yapan işadamları tarafından sağlanmaktadır [Thompson, 1988, s.639].

ABD'de tahmin edilen kayıtdışı ekonominin boyutu GSMH'nın %3-4'üne tekabül etmektedir. Bu rakamı ortaya atanlar iyimser düşünenlerdir. Oysa radikal düşünenlere göre bu oran GSMH'nın % 33'üdür. Diğer ülkeler için yapmış oldukları tahminler de benzerdir. Örneğin; Kanada için yapılan tahminler GSMH'nın % 4 - % 22'si arasında iken İtalya için ise % 8 - % 33'tür [Carson, 1984, s.118].

Fransa'da kayıtdışı ekonominin GSMH'sının 1/3'üne eşit olduğu görüşü benimsenmiştir [Dolan ve Lindsey, 1988, s.169]. İngiltere'de resmi olmayan yollardan kazanılan paraların oranı, GSMH'nın % 7,5'i kadardır [Arbeit und Soziapolitik, 1980, s.389].

Bazı tahminler Mısır'da kayıtdışı ekonominin boyutunun GSMH'nın % 25'i olduğunu göstermektedir [Financial Times, 21 Ocak 1992].

Avrupa Birliği vatandaşları giderek artan bir şekilde vergiden muaf olan "barter" usulü ticaret ile yaşamaktadır. Muhasebeci süt karşılığında sütçünün defterlerini tutmakta, manavcı kızının düğün masraflarını sebze ve meyve ile ödemektedir.

Belirtilen bütün oran ve yaklaşımlar dünya ülkelerinin kayıtdışı ekonomi büyüklüklerinin ne kadar olduğu ve nasıl ölçülebileceğini eldeki verilerle test etmenin zor olduğunu göstermektedir. Yapılan tahminler gerek ülke içinde ve gerekse ülkeler arasında geniş değişiklikler gösterirken, bu durum ülkelerin kayıtdışı ekonomiyi farklı ölçme yaklaşımlarından doğmaktadır.

Tablo 1 : Dünya'da Bazı Ülkelerin Kayıtdışı Ekonomileri (GSMH'nın yüzdesi olarak
(Değişik şekillerde hesaplanan GSMH yaklaşımına göre)

ÜLKE	YIL	KAYITDIŞI EKONOMİ (%)	ARAŞTIRMACI
ABD	1948	9.4	Park (1979)
	1958	6.8	
	1968	5.5	
	1977	4.0	
Birleşik Krallık	1970	1.0	O'Higgins (1980)
	1972	1.1	
	1975	1.8 - 2.4	
	1978	2.5 - 2.9	
Danimarka	1964/65	12.4	Ökonomiske Rad (1967 - 1977)
	1970/71	10.0	
	1974/75	6.0	
İsveç	1978	4.6	Hansson (1980)
F. Almanya Cumhuriyeti	1968	8.9	Albers (1974)
Belçika	1965	18.6	Frank (1972 - 1976)
	1966	19.6	
	1970	18.9	
Fransa	1965	23.2	Roze (1971)

Kaynak : Frey ve Pommerehne, 1982, s.9.

Tablo 2 : Parasalcı Yaklaşımına Göre Bazı Ülkelerin Tahmin Edilen Kayıtdışı Ekonomi Boyutları (GSMH'nın yüzdesi olarak)

ÜLKE	YIL	KAYITDIŞI EKONOMİ (%)	KULLANILAN METOD	ARAŞTIRMACI
ABD	1976	13 - 14	Sabit Rasyo	Gutmann(1977-1979)
	1976	22	İşlem (Muamele)	Feige (1979)
	1976	3.4 - 5.1 (artış) 8.1 - 11.7 (seviye)	Değiştirilmiş nakit	Tanzi (1980)
	1979	28	Değiştirilmiş nakit	Feige (1980)
	1979	33	İşlem (Muamele)	Feige (1979)
	1979	27	Değiştirilmiş İşlem	Feige (1980)
İsveç*	1978	6.9 - 17.2	Değiştirilmiş nakit	Klovland (1980)
Norveç*	1978	6.4 - 16	Değiştirilmiş nakit	Klovland (1980)
Avustralya	1978/79	10	Sabit Rasyo	Avustralya Ticari Bankası (1980)

* GSMH'nın yüzdesi olarak

Kaynak : Frey ve Pommerehne, 1982, s.17.

1.4.1. Bazı Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi

20. yüzyılın son dört yılını yaşayan toplumların en önemli sorunlarından biri olan kayıtdışı ekonomi yalnızca gelişmekte olan ülkelerin değil, gelişmiş ekonomilerin de aşmak zorunda oldukları bir sorundur. Bu konu sadece dünya devletleri için değil aynı zamanda Türkiye'nin de önemli bir sorunu olup, üzerinde özellikle 1990'lı yıllardan sonra gerek akademik çevreler ve gerekse iş dünyası çevreleri önemle durmaktadırlar. Fakat aynı ilgiyi iktidarların gösterdiğini söylemek oldukça güçtür.

Tablo 3 : Dünyada ve Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi (GSMH'nın yüzdesi olarak)

ÜLKE	YIL	KAYITDIŞI EKONOMİ (%)
İngiltere	1980	15
ABD	1994	26
B.Almanya	1994	27
Macaristan	1994	30
Türkiye	1994	60
Rusya	1994	60'dan fazla

Kaynak : Yeni Yüzyıl, 20 Haziran 1995, s.14

Kayıtdışı ekonominin sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de tartışılmasının nedeni, vergisini dürüst bir biçimde veren vatandaşların konuya hassasiyetle yaklaşmasının yanında devletin uğradığı gelir kayıplarının da önemli boyutlara ulaşmasıdır.

a) ABD'de Kayıtdışı Ekonomi

Kayıtdışı ekonominin nedeni eğer vergi yükü ve yasal düzenlemelerse, uzmanlar ABD ekonomisinin daralacağını tahmin etmişlerdir. Bu endişe dolayısıyla ABD'de birçok endüstri düzene sokuldu, vergi kanunları gözden geçirildi ve birçok vergi oran olarak azaltıldı.

ABD'de halk iki ana nedenle kayıtları gizleme temayülü gösterir. Yasadışı faaliyetler kayıtsızdır, fakat kayıtsızlığın nedeni vergiler, göçmen kanunları ve diğer hükümet düzenlemeleridir. Bu faaliyetler yasadışıdır, uyuşturucu ticareti gibi.

ABD'de yasadışı faaliyetler ulusal gelir hesaplarına dahil edilmezler, GSMH'da gözükmezler. Bundan dolayı kayıtdışı ekonomi ölçülebilir olsa bile bir bölümünün hesaplanamayacağı belirtilmektedir.

Halkın yaptığı başlıca akla gelen kayıtdışı ekonomi faaliyetlerini saklı tutmaya çalışmasının nedenleri arasında hükümet kazançları ve vergi ödemedi kaçınma isteği yer almaktadır. Yasal olduğu halde kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin GSMH içinde yer alması gerektiği ABD'deki ekonomistlerce ileri sürülmektedir.

ABD'de kayıtdışı ekonomi piyasasındaki faaliyetler için yapılan tartışmalarda, tahminlerin en geniş olmasının dayandığı temel, paranın elde kıymet olarak tutulması dışında nakit paranın kullanılmasıdır.

ABD'de yapılan GSMH hesaplamalarında gelir ve harcama arasında farklar bulunmuştur. Dolayısıyla GSMH hesaplamalarının tutarsızlığı dikkati çekti. GSMH'yı hesaplayan ABD Ekonomik Analiz Dairesi'ne göre ABD'deki kayıtdışı ekonomi GSMH'nın % 3 veya daha azdır. Ulusal gelir servisine göre ise yapılan tahminler GSMH'nın % 8'den daha fazlasının kayıtdışı ekonomik faaliyetlerden oluştuğu yönündedir.

1978 yılında Ulusal Araştırmalar Gelir Servisi (IRS) Komisyon Üyesi Jerome Kurtz ABD'deki açıklanmayan birey gelirleri sorununu değerlendirmek için bir çalışma grubu oluşturdu. Bu grubun çalışması 31 Ağustos 1979'da "Birey Gelirlerindeki Vergi Kazançlarının Açıklanmayan Gelir Tahminleri" adıyla kamuoyuna duyuruldu.

1976 yılında yapılan bu araştırmaya göre bireyler yasal yollardan elde edilen 75 ile 100 milyar dolar arasındaki gelirlerinin yaklaşık olarak 13 ile 17 milyar dolar arasındaki miktarını belirtmemişlerdir. Aynı yıl 1 trilyon 73 milyar dolarlık gelirden sadece 142 milyar doları gelir vergisi olarak beyan edilmiştir. Bu demektir ki % 6.5 ile % 8.5 kanuni gelirler ve % 8.3 ile % 10.8 bu gelirlere dayalı vergi IRS'ye beyan edilmemiştir [Kenadjian, 1982, s.94].

Çalışma grubu ayrıca 1976'da uyuşturucu, kumar, fuhuş gibi yasal olmayan aktivitelerin gelirlerinin 25-35 milyar dolar arasında olduğunu ve 6.9 milyar dolarlık bir vergi kaybının söz konusu olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Organize suçlarda yıllık, yalnız 150 milyar dolarlık bir üretimin olduğu tahmin edilen ABD'de, eğer bu tahmin doğruysa, petrol endüstrisinden sonra en büyük ikinci sektör organize suçlardan oluşmaktadır [Dolan ve Lindsey, 1988, s.69]. Ayrıca yasadışı uyuşturucu ticareti ABD'de en geniş endüstrilerden biri olarak tahmin edilmiştir [Mishkin, 1986, s.292]. 1984 yılında da 20 milyon kadar ABD'li yasadışı olan kayıtdışı faaliyetlerde bulunmaktaydı [Frey ve Pommerchne, 1984, s.15].

Organize suçlar ABD'de kayıtdışı ekonominin en geniş sektörü değildir. İşadamlarının kaydedilmeyen gelirleri ve kendi işini yapanların gelirleri olarak 250 milyar dolar kadar bir eklemenin daha yapılması gerekmektedir.

1995 yılında ABD'de 12 milyon kişinin işlerini evlerinde tam gün mesaiyle yürüttükleri 54 milyon kadarının ise en azından bazı işlerini evlerindeki ofislerinden yönlendirip yürüttükleri tespit edilmiştir [Oğuz, 1996, s.5]. Bu durum ABD'de istihdamın artak evlere kaydığı ve kayıtdışı kalma eğilimi gösterdiğinin bir ifadesidir.

ABD'de yapılan incelemeler bu ülkede kayıtdışı ekonomi faaliyetlerin doğmasından daha ziyade gelir üzerinde alınan vergilerin yüksek seviyede olmasını sorumlu tutmaktadır. Ayrıca sosyal güvenlik kesenekleri de sorumlu tutulmaktadır.

ABD'de ruh bilimcilerce yürütülen soruşturmalar, uygulamada, gerçi suçluluk duygularının insan davranışını önemli ölçüde etkilediğini ama ABD halkının vergi kaçakçılığı karşısında, hırsızlık gibi diğer yasadışı davranışlar karşısındakine kıyasla daha az suçluluk duyduğunu ortaya koymuştur [Frey, 1994, s.93].

b) Almanya'da Kayıtdışı Ekonomi

Almanya'da kayıtdışı ekonominin en büyük nedeni olarak görülen illegal istihdamın özellikle inşaat sektöründe yaygın olduğu ve bunun da bu sektördeki kayıtlı (resmi) istihdamın % 20'si kadar olduğu vurgulanmıştır [Langfeldt, 1982, s.202]. Daha sonra Almanya'daki vergi kaçakçılığının

büyümesiyle ilgili olarak veri oluşturabileceği düşüncesi milli muhasebedeki gelirler ile vergi otoritelerinin kayda geçtiği gelirler arasındaki farklara dikkatleri çekmiştir. 1961, 65, 68, 71 ve 74 yılları için bu farkları hesaplama girişimlerinin sonucuna göre yani daha önceleri kayda girmeyen gelirlerin oranı % 16,7'den (1961 yılı) 1974'te % 4.8'e gerilemiştir.

Cari oran yöntemi ile hesaplanan Almanya'daki kayıtdışı ekonomi boyutlarının (1951-1980 dönemi) sonucu çok ilginç çıkmıştır. Kayıtdışı işlemlerin 1/3 ile 1/5'i oranındakinin nakitten ziyade çek ile yapılan ödemelerden kaynaklandığı anlaşılmıştır [Langfeldt, 1982, s.202].

Almanya'da kayıtdışı ekonomi faaliyetleri özellikle emek-yoğun sektörlerde daha fazladır. Kayıtdışı ekonomide bir artış, kayıtlı istihdamdaki düşüşle aynı zamana rastlamaktadır. 1950'li yılların ortaları, Almanya'da kayıtdışı faaliyetlerin tahmini için en uygun dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönem boyunca işsizlik hızla azalmış, katılım oranı (kayıtlara) 1957'de % 48.7 ile maksimum olmuş ve 1955'te haftalık çalışma saati 48.72 saat olarak en üst seviyede gerçekleşmiştir. Bu dönem kayıtlı (resmi) ekonominin altın dönemi olarak da kabul edilir. 1949'da serbest piyasaya geçilmesiyle emek mobilitesi sağlanmış ve böylece verimlilik artmış bu dönemdeki ekonominin yeniden düzenlenmesi, marjinal vergi yüklerinin ve sosyal ödemelerin azalması mümkün olmuştur.

Bu gelişmeler 1960'lar boyunca devam etmiş ancak katılım oranı düşmeye başlamıştır. Bunun sebebi, emek piyasasındaki değişmelerden ziyade nispi olarak çocuk ve yaşlı nüfusun artması gibi demografik gelişmelerden kaynaklanmış olmasıdır.

1970'lerde hükümet artan işsizlik problemini çözmeye çalışmakta ve erken emeklilik ve eğitimin ileri aşamaları için sübvansiyonlar garanti etmektedir. Bunların finansmanı sadece ilave vergiler ve sosyal güvenlik ödemeleri ile yapılmaktaydı. Bu durumda sübvansiyonların kötüye kullanımını önlemek için artan düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktaydı. Böylece kayıtdışı ekonomide çalışma eğilimi hızlıca artmaktaydı. Bu dönem parasal kayıtdışı ekonomide olduğu kadar kendi işinde çalışanların sayısında da önemli artışlar olmuştur.

1980'de Almanya'da parasal kayıtdışı ekonomi 50 milyar DM, işlem yaklaşımı ile 400 milyar DM yani GSMH'nın % 27'sidir. Ayrıca yapılan takaslar da göz önüne alınınca bu rakamların daha da fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

1980'lerdeki işsizlikteki dramatik artış beraberinde sosyal kargaşayı da getirmekteydi. Genelde bu dönem boyunca transfer ödemelerindeki artış, insanların transferlerden beklentilerinin artmasına yol açmaktadır. Tüm bunlar insanların vergi ödemelerinden kurtulduğu kayıtdışı sektörlerde çalışma fırsatlarını artırmaktadır.

c) Fransa'da Kayıtdışı Ekonomi

Paris'te bulunan Fransa Çalışma Bakanlığı verilerine göre, düzenli olarak kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinde bulunanların sayısı 1 milyonun üzerindeydi. Bu sayı her geçen gün artmaktaydı. Bu alanlarda çalışanların kazançları toplamı 40 milyar frank dolaylarındadır ki bu miktar Fransa'da çalışanlara ödenen maaş miktarının % 3,5'i kadardır [Arbeit und Sozialpolitik, 1980, s.389].

Fransa'da kayıtdışı çalışmak yasaktır. Yasalar bu tür faaliyette bulunanları hem hapis ve hem de para cezası ile cezalandırmaktadır. İş kazaları sonucunda oluşan hastane ve diğer masraflar ilgili sosyal güvenlik tarafından işverenden tahsil edilmektedir. Ancak bu tip olay bildirimlerinin olduğu çok nadirdir. Fransa'da yapılan bir ankette, deneklerin % 22'si kayıtdışı çalışmaya hayır demişlerdir ki bu oldukça düşük bir orandır.

Fransa'da emek gerektiren işlerde normal çalışma ücreti 30 frank ise illegal olarak çalıştırılan işçiye bunun yarısından az (14 frank) verilebilmektedir [Arbeit und Soziapolitik, 1980, s.389]. Yine bu konu ile bağlantılı olarak itfaiye teşkilatında çalışan itfaiye erleri, ikincil hatta üçüncül işler edinmek konusunda çok uygun koşullara sahiptirler ve aynı zamanda bu konuda Fransa'da özellikle de Lyon başı çekmektedir. Görevlerinin dışındaki bir konuda maharet sahibi olanlar, rahatlıkla bir ek iş olarak illegal faaliyetlerde bulunabilmektedirler. Örneğin, resim yapma

kabiliyetinde olan bir itfaiye eri telefon çalıncaya kadar bu işle meşgul olabilmektedir.

Çalışma bakanlığından bir yetkiliye göre "gayri resmi çalışanların sayısının artması el emeği ile çalışanların sayısını azaltmaktadır. Yine işsizlik yardımından faydalanıp aynı zamanda ikinci bir iş yaparak daha fazla para kazanan insanların varlığı da söz konusudur. Ayrıca resmi bir işi olup, gayri resmi işte çalışanlar da vardır. Dolayısıyla bu tip davranışlar başkalarının iş imkânlarını azaltmaktadır.

d) Norveç'te Kayıtdışı Ekonomi

Norveç'te kayıtdışı ekonominin mikro analizine göre emek piyasasında yapılan ödemelerin % 80'i nakit para ile yapılmaktadır. 15 yaşın üzerindeki nüfusun % 18'i kayıtdışı ekonomiden gelir elde etmektedir. Bunların % 26'sı da kayıtdışı işler için ödemede bulunmaktadır [Isachsen, Klovland ve Strom, 1982, s.210].

Kayıtdışı istihdamda çalışma saatleri erkek ve kadınlar için yaşlarıyla ilgilidir. Ayrıca kayıtdışı emek piyasası talebi öğrenim yılıyla birlikte artmaktadır. Emek arzı ise önce öğrenim yılıyla birlikte artmakta, daha sonra ise azalmaktadır.

Kayıtdışı emek piyasasının boyutu 5.5 milyar kron ya da 1979 yılı GSMH'nin % 2.3'ü boyutundadır [Isachsen, Klovland ve Strom, 1982, s.210]. Kayıtdışı emek piyasasında alıcılar genellikle hem işin kalitesinden hem de bu tür bir kaynağa ulaşmanın kolaylığından memnundurlar. Yaş grupları dikkate alındığında gençlerin kayıtdışı emek piyasasına katılım oranı artma eğilimindedir. Ayrıca bu piyasanın zamanla arttığı ve toplum tarafından genel kabul gördüğü yönünde bir fikir birliği vardır.

Norveç için yapılan kayıtdışı ekonominin makro tahminine göre nakit para talebinin tahminindeki vergi değişkeninin göz önüne alınması uygundur. Ayrıca kayıtdışı ekonominin boyutu 1978'de 14.5 milyar krona ulaşmıştır. Şu özellikle vurgulanmalıdır ki, bu ölçü kayıtdışı çalışmalardan

elde edilen gelirlere ziyade kayıtdışı faaliyetleri kapsamaktadır [Isachsen, Klovland ve Strom, 1982, s.210].

e) İtalya'da Kayıtdışı Ekonomi

İtalyan vergi mükellefleri iyi bir şöhrete sahip değillerdir. Resmi ve gayri resmi beyanlarda açıklandığına göre bütün vergi türlerinde vergi kaçakçılığına rastlanmaktadır. Oranların ve vergi kaçakçılığının mahiyetinin tespit edilmesi, İtalyan Vergi İdaresi'nin en çok uğraştığı problemlerden biridir. Databank ve vergi soruşturmalarının ilk elden sonuçlarının ilan edilmesine rağmen; kaçakçılık hâlâ karanlıkta kalmış bir alan olmaya devam etmektedir.

1979 yılının ilk yarısında icra edilen bir soruşturmaya göre, kaçırılan tüm vergilerin % 85'i dört büyük sektörde (toptancılık % 46, imalat sanayii % 15,8, hizmet sektörü % 12,7, perakendecilik % 10,5) meydana gelmektedir [İfo-Schelldienst, 1981, s.411].

1974-1976 ve - kısmen - 1977 yılları için verilen yaklaşık 60000 gelir vergisi beyannamesinde yapılan tam teşekküllü bir kontrol, mükellef başına kayıtlı gelir - ekonomik sektörler bazında - ile vergi soruşturması yoluyla tespit edilen gelirler arasındaki uçurumu ortaya koymuştur.

Toptancılık, perakendecilik, özel girişim yanında tüzel faaliyetlerde de elde edilen gelirlere vergi kaçakçılığına rastlanmaktadır. Bu durum İtalya'da çok yaygın olan bir kara çalışmanın (vergisiz çalışma) sonucudur.

İşverenler kontrol imkanlarının yetersizliğinden istifade ederek kaçırıkları gelir vergisinin en az yarısını Maliye Bakanlığı'ndan kaçırmışlardır. Bütün vergi türlerinde yapılan kontroller sayesinde vergi kaçakçılığının, özel şirket ortaklarına ve küçük işletmelere kazanç sağladığı görülmüştür.

İtalyan vergi sistemini kabullenmeyen uzmanlar ve girişimcilerin görüşü "kanun koyucu tarafından enflasyonun olumsuz etkilerini hafifletmek ve nispi bir vergi adaletini kurmak için öngörülen bütün imkânlar istismara açıktır" doğrultusundadır.

Tablo 4 : İtalya'da Kayıtdışı Ekonomi (Toplam Çalışma Saatlerine Oranı) (%)

ARAŞTIRMACI	TARIM SEKTÖRÜ	SANAYİ SEKTÖRÜ	TOPLAM
Turin Chamber of Commerce (1976)	53.7	19.2	29.6
Prof.Deaglio (1974)	51.7	-	-
Communes in Friuli (1979)	34.5	24.5	28.5

Kaynak : Del Boca ve Forte, 1982, s. 188

2500 yıllık İtalyan tarihi, insanların vergi kaçırmaya yönelik zekâları ile devletin bu kaçakları önlemeye yönelik tedbirler arasındaki mücadeleye sahne olmuştur. Bireyler devletin finansman sorunlarına katılma (vergi verme) yönünde ilgisizdirler. Bu ilgisizlik, fayda maliyet analizi çerçevesinde düşünüldüğünde ekonomik karakterlidir. Ayrıca kâr maksimizasyonu ve diğer tarafta ise vergi kaçırmanın getirdiği riskler ve cezalar söz konusudur. Ancak caydırıcı yasaların eksikliği ya da yetersizliği belirgin bir rol oynamaktadır. Vergi kaçırmanlar ya da eksik beyanda bulunanlar için cezai caydırıcılık hemen hemen yok denecek kadar azdır.

İtalya'da vergi kaçırmanın bir diğer sebebi yüksek enflasyon ve buna bağlı olarak otomatik hale gelen vergi tarifesindeki artışlar ve gelirdeki artışların bunu yeterince karşılayamaz duruma düşmesi yani bir kısır döngü ortamıdır. Bu oran OECD ülkeleri ortalamasının iki katı kadardır. Bu koşullar altında İtalya'da iyi bir vergi ödeyicisi olmak kolay değildir ve yasal eksiklikler buna müsait bir ortam hazırlamaktadır. Yine devletin bu konudaki hatalı ve çelişkili davranışları da vatandaşta güvensizlik yaratmaktadır.

1974 yılında yürürlüğe giren vergi reformu ile, ki reform sayesinde İtalya'daki vergi sistemi modern Batılı vergi sistemleriyle uyumlu hale getirilmiştir, vergi kaçakçılığının önlenmesi konusunda oldukça tatminkâr sonuçlar alınmıştır. Bu şekilde vergi bildiriminde bulunması gereken gerçek kişilerin sayısı artırılmış (vergi tabanı genişletilmiş) ve beyanların kontrolü etkinleştirilmiştir. Bu sayede vergi gelirleri, pahalılığa rağmen artmış ve daha fazla kişinin vergi bildiriminde bulunması sağlanabilmiştir.

- Vergi matrahının vergi mükellefleri tarafından beyan edilmesi uygulaması kişiyi aynı zamanda bir sorumluluk altına sokmakta ve böylece devlet ile vatandaş arasındaki güven sorunu belirli ölçüde giderilmektedir.

- Vergi tabanının genişletilmesi ve oranların düşürülmesi daha etkin bir şekilde vergi toplanması sonucunu vermiştir. Daha önce vergi kapsamına alınmayan (kayıtdışı olan) unsurlar (tüm şahıslar, sermaye şirketleri, kulüpler, diğer korporasyonlar, çeşitli devlet kurumları, sinai ve tarımsal işletmeler) da böylece vergilendirilebilmiştir.

Vergi reformunun yürürlüğe girmesiyle vergi cezalarının caydırıcılığı da artırılmıştır. Eksik ya da yanlış vergi beyanı, yasayla birlikte para cezasına ek olarak hapis cezası ile cezalandırılmaktadır. Politikacılar ve partiler cezaların (enflasyonun menfi etkisi nedeniyle) artırılmasını savunmaktadırlar. Bu tür caydırıcı cezalar kısa bir süre öncesine kadar kullanılmıyordu ve denetim de pek etkin yapılmıyordu. 1976 yılında parlamentoda kabul edilen yasa ile bir vergi bankası kurulması ve bunun gerçekleştirilmesi görevi bağımsız bir şirkete verilmiştir. Böylece bölgesel bilgiler bu veri bankasında depolanmıştır.

f) İsveç'te Kayıtdışı Ekonomi

İsveç'teki vergi oranları, Avrupa'da en yüksek olan ülkeler arasındadır [Hansson, 1989, s.219]. Böylece kayıtdışı ekonominin potansiyel önemi artan gelirin bir sonucu olmuştur. Birçok İsveçli görünürde kayıtdışı ekonominin büyüdüğüne inanmaktadır. Kitle iletişim araçları kayıtdışı ekonomiden bahsetmekte, politikacılar düşük vergileri ve vergi kaçırmaya çare gibi artan kontrolleri tartışmaktalar.

İsveç'teki diğer ülkelere oranla yeterli vergi kontrol sistemi ile kayıtdışı ekonomi hacmi azalmaya meyillidir. İşverenler, işçilerin gelirlerini vergi mercilerine bildirmek zorundadırlar ve birçok işveren bu kurala uymaktadır. Ayrıca her firma vergi otoritelerine istedikleri anda gelir ve harcama kayıtlarını sunmak ve bu kayıtları yasal olarak saklamak zorundadırlar.

Vergi kaçakçılığı sayesinde mesela iş maliyetlerini karşılayan gelirin artması sağlanır ve büyük işletmelerin yerine küçük işletmeler yaygınlaşabilir.

İsveç'te yapılan bir anketten çıkan sonuç ankete cevap verenlerin % 86'sının kayıtdışı ekonomide faturasız iş yaptığı şeklindeydi. Aynı ankette firmaların % 48'inin kendileriyle kayıtdışı çalışma isteyenlerin sayısının hayli fazla olduğu ortaya çıktı. Bir diğer sonuç anketin yapıldığı yıl ankete katılanların % 71'inin makbuzsuz olarak kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde iş yaptırdığı yolundaydı [Hansson, 1982, s.237].

İsveç'te kayıtdışı faaliyetlerin görüldüğü yerler genellikle boyama, dekorasyon, marangozluk, su ve elektrik tesisatı gibi iş kollarıdır.

1974 yılında 1500 saat çalışılmasına rağmen rapor edilen çalışma saati 1250'dir. Yani 250 saatlik bir çalışma kayıtdışı ekonomiye kaymıştır. Yine İsveç'te vergi otoritelerine beyan edilmeyen kayıtdışı ekonomi GSMH'sının % 3-7'si oranındadır.

Sonuç olarak vergiden kaçınmak (sakınmak) nedeniyle yüksek vergi oranları yüksek bir prim getirmektedir [Hansson, 1982, s.237]. Bütün bunlardan dolayı, yüksek vergi sınırlarının amacı, nispi, küçük bir vergi esasını ve biçimlerini üretim alanında tahsisat kaynaklarında üretmeyi amaç etmektedir.

g) Avustralya'da Kayıtdışı Ekonomi

Avustralya'da kayıtdışı ekonomiyi teşvik eden faktörleri şöyle sıralamak mümkündür [Tucker, 1982, s.326]:

- 1) Hükümet düzenlemeleri, yasaklamaları ve yasal istihdam problemlerinin maliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan bazı sorunlar nedeniyle firma ve bireyleri bu yola teşvik edici bazı yazılı mevzuatlar,
- 2) Vergiler,
- 3) Yüksek enflasyon oranları,
- 4) Uyuşturucu, kumar gibi yasadışı faaliyetler,
- 5) Kanun boşlukları,
- 6) Genç ve eğitilmiş insanların ekstra olarak vergilendirilmemiş gelir kazanma imkânları,
- 7) İkinci bir işte çalışma (vergilendirilmemiş),
- 8) Ahlâki değerlerin azalması ve göz açıklığının gelişmesidir.

h) SSCB'de Kayıtdışı Ekonomi

Karl Marks sosyalist devletin yaratırken umutlarından biri de yeni bir "Sosyalist İnsan" tipini oluşturmaktır. Bu insan kendi konumunu ve mevkisini toplumun çıkarlarından daha aşağıda görmeliydi. Bununla birlikte görünen Sovyetler Birliği'ndeki iş piyasasında iş görenler aynı kapitalist ekonomilerdeki gibi davranmaktadırlar.

Sovyetlerde ikinci ekonomi olarak adlandırılan kayıtdışı ekonomi, Batılı kapitalist ülkelerde olduğu kadar Sovyetlerde de önemli bir sorundur. Kayıtdışı ekonomi (ikinci ekonomi) faaliyetlerinin bileşimini yasal ve yasadışı faaliyetler oluşturur. Bazı özel faaliyetlere izin verilmesine karşın genellikle teşvik edilmezler.

Sovyetlerde kayıtdışı ekonomiyi tam olarak ölçecek bir yöntem yoktur. Gazetelerdeki haberlere göre Sovyetlerde sarayların çoğalması Sovyet milyonerlerinin ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir. Buna yol veren ise kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin getirileridir.

Sovyetlerdeki ekonomik faaliyetlerin çoğunu açıklayan yol, yöntem, araç ve planlar önce tanımlanmalıdır. Sovyet ekonomisinin bir resmi

çizildiğinde kayıtdışı ekonomiyi de kapsadığı görülmektedir. Ekonomi yasal ve yasal olmayan ekonomik faaliyetlerin bütününe kapsamaktadır, bunların bir bileşimidir. Kayıtdışı ekonominin çok önemli ve en iyi bilinen yasal faaliyet tarafı özel arazilerde yapılan yine özel tarım faaliyetleridir. Nispeten küçük toprak parçalarında özel tarım yapılmasına izin verilmektedir, tabiidir ki elde edilen ürünlerin satılmasına da.

Sovyet memurları tarafından açıktan açığa hoşgörülü karşılanan yasal, özel ekonomik faaliyetlerden biri olan toplu çiftlikler ve pazarlar kanalıyla sosyalist tarımda, özel mülkiyetli küçük topraklarda, kişilere kendi ihtiyaçları veya pazar için üretimde bulunma hakkı tanınmıştır [Ruffin ve Gregory, 1985, s.874].

Ülke tarım alanlarının % 3'ü bu toprak parçalarından oluşurken ürün bazında bu arazilerden elde edilen tarım ürünleri toplam tarım ürünlerinin 1/4'üne eşittir. Bu araziler çiftlik hayvanları ve sebze üretimi için de çok önemlidir. Bu topraklarda üretilen ürünler arz ve talep baskısıyla oluşan fiyatlardan çiftlik pazarlarında satılırlar. Çiftlik pazarları büyük şehirlerde düzenlenmiş pazarların dışında, caddelerdeki köşe başlarında köylü kadınların elma vb. gibi ürünleri satması için oluşan alanlar ve faaliyetlerdir.

Özel alanlarda gerçekleştirilen tarım faaliyetlerinde verimlilik hesaplamaları olumlu çıkmıştır. Bu sonuç kapitalist ve sosyalist ekonomilerdeki verimlilik analizleri için önemli olabilir.

Adı geçen pazarların görmüş olduğu rol Sovyet nüfusunun beslenmesinde önemli bir yere sahiptir. Sovyet Komünist Parti ileri gelenleri ve yazarları bu durumu tercih etmezler ama var olan gerçeği de kabul etmektedirler.

Sovyet ekonomisinde izin verilen bazı özel faaliyetler merkez tarafından planlanmadıkları için ülke içi fiyatları bozmaktadırlar. Bundan başka çoğu kez yasal ve yasadışı faaliyetler arasındaki farkı ayırt etmek kesinlikle çok zordur. Örneğin, devlet çiftliklerinde çalışan işçiler özel arazilerde kullanılmak üzere devlet çiftliklerindeki araçları bir başka yöne

kaydırabilirler veya aletleri ödünç verebilirler. Devlet işinde çalışanların devletin araç, gereçleri ve aletlerinin kendi işi için kullanması yasaktır. Ama kullandıkları akla daha yatkındır.

Yasal olarak izin verilmemesine rağmen doktorlar özel muayenelerden büyük kazançlar sağlamaktadırlar. Daha kaliteli mallar, nadir mallar, masaaltı pazarlıklar yoluyla endüstri firmalarınca üretilmekte ve pazarlanmaktadır. Bu duruma yol açan nedenlerin en önemlisi Sovyetlerde normal arz kanallarının çalışmamasıdır. Oysa bireysel mesleklerin tanınması ile sinai üretim düzenlenebilir.

Otoritelerin müsamahalarından kaynaklanan SSCB'deki vergisiz kazanç miktarı, evsel tüketim ürünlerinin % 40'ını da dahil ederek fert gelirlerinin % 12'sinin vergisiz kazanç yoluyla sağlandığı tahmin edilmektedir [Thompson, 1988, s.639]. Sovyetlerde iki işte çalışanlar ve diğer vergisiz çalışanları denetlemek için yasal ekonomideki paydan bir parça verilerek, sebze pazarları, ayakkabı tamir dükkânları, kuyumcu dükkânları gibi küçük özel işletmelerle ilgili planlamaları kabul ederek daha önce olduklarından daha çok kapitalizme yönelmektedirler.

Sovyetlerde bazı faaliyetler kesinlikle yasadışı sayılmaktadır. Karaborsada satılmak üzere üretilen mallar gibi müşterilerin zayıf nitelikteki malları ihtiva eden taleplerini karşılamak için büyük karaborsalar oluşabilmektedir. Ayrıca kaçakçılık ve hırsızlık çok önemli endüstrilerdir. Elbette ABD ve diğer ülkelerdeki kayıtdışı ekonomi yasadışı faaliyetler - uyuşturucu trafiği gibi - için kullanılan yol ve yöntemlerin aynı/benzer olduğu akla gelmektedir (vergiden kaçınma için de).

SSCB (Rusya)'de 1991 yılında gelirler, % 50 artarak 99.8 milyar Rubleye ulaşırken [Ekonomika - and - Zhinan, 1991, s.6], bir diğer tahmine göre 1991 yılı kayıtdışı ekonomi boyutu 70-80 milyar rubledir [Izvestia, 15 Mayıs 1991, s.1].

1980'lerden sonra yüksek statü göstergesi malları tüketmekten mahrum kalan Ruslar, bunun için şiddetli bir şekilde yapmış oldukları

kayıtdışı ekonomi faaliyetleri neticesinde yeni nesil, kayıtsız harcamalara yöneldi. Bu durum Rusya'nın kayıtlarında gözlenebilir [Financial Times, 27 Ağustos 1992].

Sovyetlerde başarısız sistemin en azından bir delili sayılan kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinden şüphelenmemek ve bu faaliyetleri kontrol altına almayı düşünmemek resmi ekonominin hedeflediği planlardan uzaklaşmak demektir.

Sovyetlerde ekonomik bozuklukları önlemenin başarısı için artık vergisiz kazancın vergili kazanca dönüştürülme sancısı yaşanmaktadır. Özellikle hükümetler kayıtlı işadamlarından vergi alma planları ile bunu vurgulamaktadırlar. Fakat iş adamlarının buna tepkisi "biz kayıtlı işadamı olmak istemeyiz" istikametindedir.

1) Macaristan'da Kayıtdışı Ekonomi

Macaristan'da kayıtdışı ekonominin (ikinci ekonomi) yasallaşması ülkede süregelen reformların bütünleşmiş ve önemli bir parçasıdır. Kayıtdışı ekonominin yayılması ve yasallaşmasının ana ekonomik nedenleri şunlardır: Kişilerin yatırım dürtüleri ve boş zamanlarının bir bölümü harekete geçirilmiş ve bu durum çeşitli araçlara ve hizmete yönelik talepleri artırmıştır. Genellikle zayıf ekonomiye sahip olan Doğu Avrupa ülkeleri için ekonomik krizi aşmada bu sonuç çok önemlidir.

Macaristan ekonomisindeki kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin ilginç sonuçları da vardır. Örneğin, bu sektörün enflasyonu artırdığı, ücretlerin kayıtdışı ekonomide daha olumlu olduğu ve yasal ekonomiden üç kat daha elverişli olduğu gibi. Ayrıca çalışma performansı kayıtdışı ekonomide daha fazladır [Hegedüs, 1987, s.297].

Kayıtdışı ekonominin yasallaşması ve genişlemesinin yaşam standartları üzerinde ana sosyo-ekonomik sonuçları da vardır. Savurganlığın artması, çeşitli sosyal gruplar arasında düşen yaşam standartlarının farklılıklara neden olması gibi.

Kayıtdışı ekonominin yine yasallaşması ve genişlemesi ileriye dönük düşünen genç insanlar için iyi fırsatlar ortaya koyar. Özellikle bu durum kendi konumlarını değiştirmede önemli bir rol oynar. Aynı zamanda bu ileri yaştaki insanlar için de birtakım fırsatlar ortaya koyar. Onların kişisel yatırımlarını harekete geçirir ve onlara daha büyük kazançlar sağlar.

Bununla beraber, sosyal konumları geniş ve kişisel yatırımları olmayan kişiler kayıtdışı ekonomiye katılmamakla konumlarından rahatsız olurlar. Kayıtdışı ekonomide çalışan genç insanlar ekstra ödenekler için mesai yaparlar ve bu durum aynı zamanda onların kendi başına eğitim ve yaratıcılık güçlerinin ortaya çıkmasına yol açar.

Kayıtdışı ekonominin yasallaşması ve gelişmesinin sosyal ve politik sonuçları hem pozitif ve hem de negatif yönde olmaktadır. Sosyal gruplar tutkularına ulaşmak için kayıtdışı ekonomi sayesinde iyi bir zemine sahiptirler. Ayrıca ekonomik çoğulculuk kayıtdışı ekonominin yasallaşmasından kaynaklanır. Kayıtdışı ekonomi politik çoğulculuğa ekonomik bir temel hazırlar [Hegedüs, 1987, s.298]. Bu aynı zamanda politik karşıtılığın (muhalif) gelişmesini de içine almaktadır. Bu gelişmeler güç yapısının kendi içinde iki parçaya bölünmesine neden olur, reformistler, anti-reformistler diye.

Bir görüşe göre Macaristan'da bir parti sistemi içinde aslında iki parti bulunmaktadır. Bunlar reform ve anti-reform partileridir [Hegedüs, 1987, s.298]. Sonuç olarak iki taraf arasında katı bir kavga vardır.

2.Dünya Savaşı'ndan bu yana Doğu Avrupa ülkelerinde eski düşünceler kayda değer bir şekilde değişti. Kayıtdışı ekonominin yasallaşması ve genişlemesi resmi ideolojilerin ve var olan düşüncelerin karmaşasını ortaya çıkardı.

1.4.2. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi

Hemen hemen her ülkede olduğu gibi Türkiye'de de kayıtdışı ekonominin varlığından söz etmek mümkündür. Ancak kayıtdışı ekonomilerin ortaya çıkışı ve kazandığı boyutları etkileyen faktörler,

toplumsal birikimlere ve zamana göre her ülkede farklılık göstermektedir. Çünkü her ülkenin kayıtdışı ekonomisi o ülkenin sosyal, hukuksal ve idari yapısı arasındaki ilişkilerine bağlıdır.

a) Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri

Kayıtdışı ekonominin oluşmasına yol açan nedenler çok çeşitli olmakla birlikte genellikle şu başlıklar altında toplanmaktadır:

- Türk vergi sisteminden ileri gelen nedenler:

Vergi olarak kamuya ödenmesi gereken fonlara firmaların el koyması, girişimleri caydırıcı düzeyde cezalandırılmamıştır [Anıl, 1995, s.9]. Dolayısıyla vergi kaçırmak suretiyle el konulan rantlar risk içermediği sürece firmalar bundan yararlanmaya devam edeceklerdir. Ayrıca toplanan vergilerin toplum yararına kullanılıp kullanılmaması da vergi kaçırma eğilimlerini artırır [Derdiyok, Eylül 1993, s.22].

Türk vergi mevzuatı çok karışıktır. İşyeri açmayı pahalı kılan idari düzenlemeler işyeri açmaya engel teşkil ederken kayıtdışı ekonominin daha da yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Kendi işini kurmak isteyen girişimcinin içinde bulunduğu bölge, yatırım konusu, şirketin türü, üretim çeşidi ve benzeri konulara göre başlangıçta müracaat edilmesi gereken kurumlar farklılık arzetye olup bunların tamamı otuzyediy tane kuruluştur [Saykun, 1995, s.20]. Bu sonuç kayıtdışı ekonominin varlık ve büyüklük sebebi (sadece) vergi kanunları değildir [Doğrusöz, 1994, s.6] görüşüyle uyum içindedir.

Vergi cezaları etkin olmamakla birlikte, vergi sistemi giderek ücretlinin ve tüketicinin ödediği bir sistem haline geldi. Sermaye kesimi, kendisinin yüklenmesi gereken bu yükten böylece kaçınma yolunu bulurken, ayrıca kayıtdışı ekonomiye sarılarak (bu sektörün vergilendirilmesi) kendine yönelecek olan hedefi saptırmış oldu. Şöyle ki, ücretlerden alınan vergilerin toplam gelir vergisi içindeki payı % 60 düzeyinde bulunurken kurumlar vergisi gelirleri artış hızı, sürekli olarak GSMH artış hızından düşük olmuştur [TÜGİAD, 1995, s.12-13]. Özel firmaların kârlılığını artırmak için

1980 sonrası kâr, rant ve faiz üzerinden ödenen vergiler, vergi indirimleri, muaflikları istisnaları ve iâdeleri büyük ölçüde azalmıştır. Bu uygulama sonucu meydana gelen vergi kaybının tümü düşük gelirlilerden alınan vergileri artırarak gidermenin siyasal, sosyal ve iktisadi sınırları olduğu için Türkiye'nin vergi yükü daha da azalmıştır [Görgün, 1991, s.14-15].

Türkiye'de vergi sistemi çıkar birliğine dayalıdır [Altuğ, Ekim 1993, s.9]. Yani fiş almayan tüketici malı daha ucuza satın alırken, fiş vermeyen satıcı da vergi ödemedi kurtulmaktadır. Dolayısıyla vergi sistemi çıkar ayrılığına dayandırılmadıkça kayıtdışı ekonominin önlenmesi çok zordur.

- Kamu Kesiminden Kaynaklanan Nedenler :

Vergi cezalarının etkin olmaması ve yasaların kayıtdışı ekonomiyi teşvik eden hükümler içermesidir. Türkiye'deki kayıtdışı ekonomik faaliyetler gerçekten yasaların suç saydığı faaliyetlerden ziyade mal ve hizmet hareketlerinin kayda geçirilmemesinden kaynaklanmaktadır

Çalışanların ödediği vergi ve diğer kesintilerin yüksek olması nedeniyle ücretli kesim üzerinde var olan kamu payı yükü istihdam vergisi olarak mütalaa edilmektedir [Seviğ, 1995, s.173]. Zaten devlet, kolay bir vergi toplama tekniği olarak, ücretlerin vergilendirilmesi şemsiyesi altında istihdam vergisi uygulamaktadır [Friedrich Ebert Vakfı, 1994, s.10]. İşverenler bu vergiyi bir mal ve hizmet üretmeseler dahi ödemektedirler. İşçi çıkarmanın kısıtlanması, verginin istihdam vergisi niteliğini daha da güçlendirmektedir. İşveren zarar da etse bu vergiyi ödemek zorunda kalmaktadır. Özellikle küçük ve orta büyüklükte işverenler, ödedikleri ücretleri bildirmeyerek veya düşük bildirerek istihdam vergisinden kaçınma yolları aramaktadırlar.

Tablo 5 : Toplu İş Sözleşmesi Düzeninde Asgari Ücretin İşverene Maliyeti

Yasal Asgari Ücret	8.460.000 TL/ay	% 48.2
Sosyal Ödemeler	5.809.668 TL/ay	% 33.1
İkramiye, Prim vb.	3.106.680 TL/ay	% 17.7
Diğer Giderler	175.519 TL/ay	% 1.0
Asgari Ücretin İşverene Maliyeti	17.551.867 TL/ay	% 100

Kaynak : TİSK, 1994 Yılı Çalışma İstatistikleri, s. 26

Türkiye'de bir sanayi işçisi üzerindeki vergi yükünün OECD ortalamasından daha ağır olduğu, maliyetlerini düşürüp rekabet gücünü artırmak isteyen firmaları kayıtdışı istihdama yönelttiği bir gerçektir. Özellikle küçük ve orta boy işletmelerde, ücretlilerin bir bölümü asgari ücret düzeyinden bordroda gösterilmekte, bu kişilere kayıtdışı ödeme yapılmakta, hatta bordroda yer almayan kaçak işçi çalıştırılmakta ve bu tür uygulamalarda vergi yükü hafifletilmeye çalışılmaktadır.

Ücretler üzerinde vergi yükünün ağır olması, istihdam üzerinde olumsuz etki yapmakta, dış piyasalarda rekabet gücünü azaltmakta, işverenleri taşeron kullanmaya yöneltmekte, kaçak işçi çalıştırmayı özendirip, yaygınlaştırmakta, vergi kaybını artırmakta ve maliyeti artırarak fiyatlara yansıtılmaktadır.

Türkiye'de vergi yükü, özellikle bazı kesimler üzerinde optimal düzeyin çok altındadır [Friedrich Ebert Vakfı, 1994, s.30]. AB ülkelerinde vergi yükü oranı % 34.7 ile % 48.5 arasında değişirken bu oran Türkiye'de % 29.4'tür [Seviğ, 1994, s.5]. Fakat Türkiye'de bazılarının fiilen vergi yükü % 10.5'e inmiştir. Bu kişiler artık niçin vergi kaçırsın? Ama orta ve küçük çaplı işletmelerde bu oran % 49'dur [Akgüç, 1991, s.21-22].

Tablo 6 : Ülkeler İtibariyle İşverene Ait Yasal Yükümlülüklerin Toplam İşgücü Maliyeti İçindeki Payı, 1992

ÜLKELER	(%)
Danimarka	3.0
Hong Kong	3.2
Y Zelanda	6.0
Tayvan	7.4
Meksika	10.9
Kore	12.3
Japonya	13.7
Lüksemburg	14.2
İngiltere	15.4
Singapur	15.4
Kanada	15.5
İrlanda	15.7
İsviçre	16.5
Avustralya	16.5
İsrail	17.5
Norveç	18.5
Yunanistan	19.5
ABD	22.6
Almanya	22.6
Hollanda	22.7
Finlandiya	22.8
TÜRKİYE	22.8
Portekiz	24.1
Belçika	27.0
Fransa	28.5
İtalya	30.6
Genel Ort.	17.8
Uzakdoğu Ülkeleri Ort.	9.7

Tablo 7 : Ülkeler İtibariyle Ortalama Brüt Ücretin Yüzdesi Olarak Net Ücret ve Kesinti Oranları, 1993

ÜLKELER	NET ÜCRET (%)	KESİNTİ (%)
İzlanda	116.3	0.0
Lüksemburg	98.2	1.8
Portekiz	92.3	7.7
Avusturya	91.4	8.6
Japonya	90.3	9.7
İsviçre	89.8	10.2
İspanya	89.0	11.0
Belçika	88.6	11.4
Meksika	88.5	11.5
Fransa	87.8	12.2
Norveç	87.3	12.7
Yunanistan	85.6	14.4
Avustralya	85.5	14.5
Kanada	85.0	15.0
İngiltere	84.2	15.8
İtalya	82.7	17.3
İsveç	82.5	17.5
ABD	81.2	18.8
Finlandiya	80.7	19.8
İrlanda	79.7	20.3
Almanya	78.2	21.8
Yeni Zelanda	78.1	21.9
Hollanda	68.6	31.4
Danimarka	67.5	32.5
Türkiye	62.6	37.4
AB Ortalaması	83.5	16.5
OECD Ortalaması	85.8	14.2

Kaynak : TİSK, 1994 Yılı Çalışma İstatistikleri, s.21

Önemli ölçüde istisna ve muafiyetler sayesinde vergiden kaçınma şansına sahip olan büyük şirketlerde vergi kaçakçılığı daha azdır. Dolayısıyla Türkiye'deki vergi kaybı, siyasal tercihler yönünde belirlenen, vazgeçilen vergi ile yasalara aykırı olarak kaçırılan vergilerin toplamından oluşmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de vergi alma kapasitesi mevcuttur. Bazı gelirler üzerinde vergi oranlarını yükselterek, bazı gelir öğelerini de vergi kapsamına olarak, vergi istisnalarını ve muafiyetlerini daraltarak vergi gelirlerini artırma olanağı vardır.

- Devletin toplumsal, ekonomik, hukuksal ve yönetim yapısından ileri gelen nedenleri: Nüfus artışı ve bunun getirmiş olduğu göç olayı, büyük şehirlerde işsizlik ve düzensiz kentleşmeyi beraberinde getirerek, gecekondulaşmanın en büyük nedeni olmaktadır. Sonuçta kayıtdışı iş, kayıtdışı ev, kayıtdışı motorlu araç, kayıtdışı çocuk, kayıtdışı işyeri, kayıtdışı ikamet gibi olgular gündeme gelmektedir.

İnşaat sektöründe 1990 yılı itibariyle Türkiye genelinde gecekondu sayısı 1.750.000, gecekondu nüfus ise 8.750.000'dir. Gecekondu nüfusun kentsel nüfustaki payı 1955'te % 4.7'den 1990'da % 33.9'a çıkmıştır [Kırbaş, 1995, s.14]. Bu rakamlar Türkiye'deki kayıtdışı ekonomi hakkında bir fikir verebilmektedir.

Sonuçta, hızlı nüfus artışına ve bazı bölgelerin nispi geri kalmışlığına paralel biçimde boyutları genişleyen çarpık kentleşme olgusu, hukuk sisteminin işletilememesine, vatandaşın takip edilememesine ve toplum hayatının istendiği ölçüde düzenlenememesine neden olmaktadır. Böylece yasal kurumların yerini yasadışı kurumlar alarak, faaliyetlerini kurumsallaştırmışlardır.

- Siyasi nedenler ve baskı gruplarından kaynaklanan nedenler [Tosuner, 1995, s.65]:

Demokratik sistemlerde iktidara gelmenin yolu seçimden geçtiğinden hiçbir iktidar gayrimemnun bir seçmen kitlesi oluşturmak istemez. Bu nedenle iktidarlar çoğu kez seçmenlerini mutlu edecek ama kamu yönetimi açısından olumsuzluklar doğuracak politikalar izlerler.

Vergi verme oy ver mantığı çerçevesinde düşünüldüğünde Türkiye'deki tablo şudur: Toplam vergi mükellefi seçmen oranı $8/32 = \% 25$ 'tir. Oysa bu oran ABD'de 1988 yılı rakamları ile $109/178 = \% 62$ 'dir [Altuğ, 1992, s.28]. Artık Türkiye açısından seçmenin görevi oy vermek siyasetçinin görevi borçlanmak olmuştur [Altuğ, Eylül 1995, s.11].

1991 yılında Türkiye'de tahakkuk eden vergilerin $\% 75$ 'ini ödeyen on vilayet TBMM'de $\% 28$ oranında, vergilerin $\% 25$ 'ini ödeyen altmışdört vilayet ise TBMM'de $\% 72$ oranında temsil edilmektedir. Bu durum TBMM'de "çok vergi veren illerin daha az, az vergi veren illerin daha çok" milletvekili ile temsil edildiğini kanıtlamaktadır [Altuğ, Eylül 1995, s.17].

Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin siyasi tabanına diğer bir örnek seçmen sayısının 34 milyon olmasına karşılık 3 milyon kişinin vergi mükellefi olması zihniyetinde gizlidir [Altuğ, Aralık 1993, s.36].

Organize olmayan küçük ve orta ölçekli firma sayısının çokluğu ve bu kesimin ekonomi ve siyasetteki etkinliği [Şeker, ty., s.19] hükümetlerin bu kesim üzerine gitmesini güçleştirmektedir.

Devlet, siyasi nedenlerle faturasız çalışmayı kabul, hatta teşvik etmektedir. Öyle ki fatura kesme sınırının 10 milyon liraya çıkarılması güzel bir örnektir. Bu uygulama kayıtdışı ekonomiyi adeta körüklemektedir. Devletin ekonomideki yeri ve meşruluğu sorunu, piyasanın işleyişini bozması, devletin olmadığı yerde kayıtdışı ekonomiden söz edilememesi kapsamında düşünülebilir.

İşletme defteri tutma sınırının olağanüstü katlamalarla bilanço esasına göre defter tutan mükellef sayısının azalmasına neden olunması da kayıtdışı ekonominin siyasal nedenleri arasında sayılabilir [Altuğ, Mart 1994, s.57]. Öyle ki işletme defteri tutma sınırlarının 1981-1992 döneminde 75-188 kat arasında artırılması, senetlerin, çeklerin, kredilerin kayıtdışı kalması ile sonuçlanmıştır [Altuğ, Aralık 1993, s.30]. Çünkü 2. sınıf tacirler işletme esasına göre defter tuttuklarından çek ve senet hesapları kayıtlarında yer almaz. Resmi belge hüviyetinde olan çek ve senet kayda geçirilmezken, nakit paradan sonra kayıtdışı ekonominin resmi tedavül araçlarını oluştururlar.

Tablo 8: Bazı İllerin TBMMde Temsil Oranları ve Vergi Payları

İLLER	1991 VERGİ PAYLARI	TBMM'DE TEMSİL ORANI	MİLLETVEKİLİ SAYISI
1. İstanbul	% 38.87	% 11	50
2. Ankara	% 14.66	% 5	23
3. İzmir	% 7.02	% 4.22	19
4. Kocaeli	% 6.98	% 1.56	7
5. Bursa	% 3.27	% 2.67	12
6. Adana	% 2.29	% 3.11	14
7. İçel	% 1.86	% 2	9
8. Zonguldak	% 1.43	% 1.55	7
9. Antalya	% 1.17	% 2	9
10. Konya	% 1.15	% 2.89	13

% 75 vv - 125/450 = % 28

% 25 vv - 325/450 = % 72

Kaynak : Altuğ, Eylül 1995, s.18

Ekonomik faaliyetlerin belge düzeni ile birlikte kontrol altına alınması vergi kayıplarını azaltacaktır. Oysa Türkiye'de götürü vergilemenin sınırları artırılarak belge düzeninin kurulması yasal yolla engellenmiş, kayıtdışı ekonomi adeta teşvik edilmiştir. Götürü usulde vergilemenin sınırları, 1981-1992 yılları arasında 24-40 kat artarken götürü usulde vergilendirilen mükellef sayısı 1988'de 884.686'dan 1991 yılında 969.988'e yükselmiştir [Altuğ, Aralık 1993, s.32].

Hayat standardı esasına göre getirilen asgari vergi sonucu, işletmeler kâr veya zarar da etse vergi vermektedirler. Bu vergi mükellefini yönetimden uzaklaştırdığı gibi kayıtdışı işlemlerin artmasını da gündeme getirmiştir.

- Ekonominin yapısı: Eğer ekonomide aile tarımı küçük firmalar veya el atölyeleri yaygınrsa; bunların denetlenmesinin zorluğu nedeniyle kayıtdışı ekonomi daha geniş boyutlara ulaşacaktır [Özsoylu, Aralık 1993, s.40]. Ayrıca, bu grup büyük bir oy potansiyelini elinde tuttuğu için siyasi iktidarlar denetimlerini sıklaştırmada isteksiz davranacaklardır [Çokgezen, Ekim 1993, s.24].

Çeşitli piyasalardaki arz ve talep fazlalıkları da kayıtdışı ekonomiye neden olmaktadır. Şöyle ki, piyasaların işleyişi ya da devletin ekonomiye müdahaleleri nedeniyle oluşan arz ve talep fazlalıkları kayıtdışı ekonominin faaliyeti ile ortadan kaldırılmaktadır. Örneğin, kontrollü serbest döviz kuru sistemine geçilmeden önce Türkiye'deki döviz piyasaları (tahtakale) gibi.

Sendikaların yüksek ücret ve yan ödeme talepleri nedeniyle işlerin taşeronlaştırılması ve neticesinde sendikasızlaştırma kayıtdışı ekonomi ile başabaş gitmektedir. Kesin olmamakla birlikte toplam çalışanların % 14'ü taşeron işçi durumundadır. Bu işçilerin bir kısmı sigortasız ve tamamına yakını da sendikasızdır [Türk-İş, Eylül 1993. s.26].

Tablo 9 : Toplu İş Sözleşmesi Düzeninde Sendikalaşma Oranının Değişimi
1988-1994 (%) *

YILLAR	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Sendikalaşma oranı	76.6	77.5	77.7	76.5	77.7	74.4	69.6

* Her yılın Aralık ayı itibariyle sendika üyelerinin tüm personele oranı yüzde

Kaynak : TİSK, 1994 Yılı Çalışma İstatistikleri, s.15

Tablo 10 : Çıplak Ücret ve Yan Ödemeler 1984 - 1994

YILLAR	ÇIPLAK ÜCRET (%)	YAN ÖDEMELER (%)
1984	41.9	58.1
1985	40.1	59.9
1986	40.1	59.9
1987	36.9	63.1
1988	35.9	64.1
1989	34.2	65.8
1990	35.7	64.3
1991	35.4	64.6
1992	37.2	62.8
1993	36.7	63.3
1994	37.3	62.7

Kaynak : TİSK, 1994 Yılı Çalışma İstatistikleri, s.19

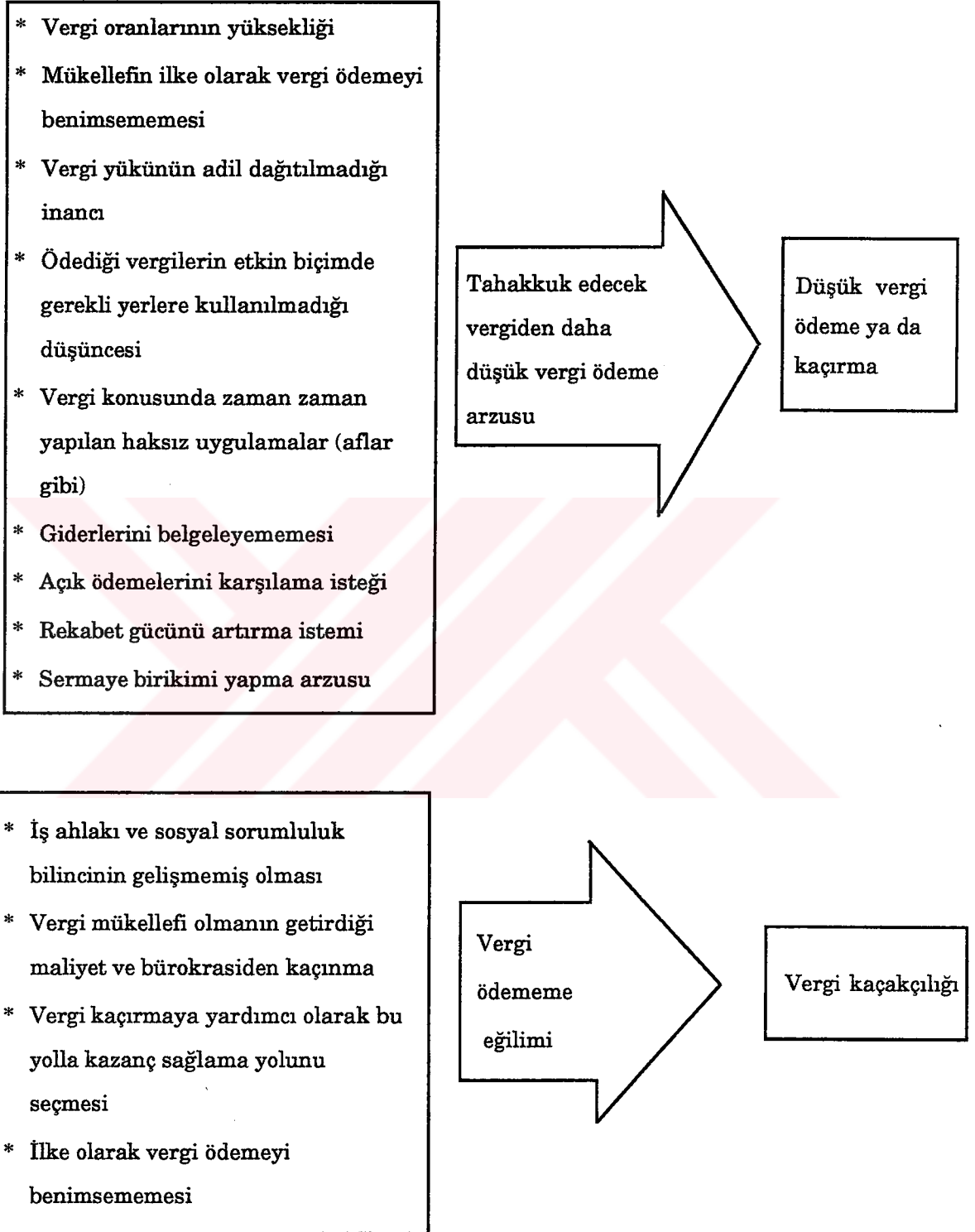
- Maliyetleri düşürüp rekabet edebilme gayretleri de kayıtdışı ekonominin nedenleri arasında sayılabilir. Bu amaçla Türkiye'de özellikle organize olmamış sektörler de ve enformal sektörde çocuk işçi çalıştırılarak emek girdisi ucuza mal edilmekte, üretim maliyeti ve dolayısıyla ürün fiyatları düşük tutulabilmektedir. DİE Hane Halkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre; Türkiye'de 12-19 yaş grubunda 3.720.000 çocuk iktisaden faal durumda olup, bunların % 68'i tarım, % 17'si küçük ölçekli sanayi ve % 15'i ise kayıtdışı sektörde çalışmaktadır [İşveren, Aralık 1993, s.231].

Özellikle Doğu Bloku ülkelerinden gelen kaçak işçilerin çeşitli alanlarda çalıştırılmasının yanında ülke içinde kaçak çalıştırılan T.C vatandaşları da mevcuttur. 1992 yılında yayınlanan hükümet programına göre 1990 yılı ekim ayı itibariyle sivil istihdam 19 milyon kişi iken, sosyal güvenlik kuruluşlarında kayıtlı bulunanların sayısı 11 milyon kadardır. Yani 8 milyon kişi kayıtdışı olarak çalışmaktadır [Çokgezen, Ekim 1993, s.25].

Kayıtdışı ekonominin bir diğer nedeni marka taklitçiliğidir. Üretilen taklit mallar nedeniyle kayıtdışı ekonominin bilinen avantajlarının yanında; patent, lisans gibi maliyetlerden kurtulmakta ve taklit edilen "marka'nın yoğun reklam kampanyası, kaliteli girdiler kullanma gibi yollarla elde ettiği imajdan parasını ödemedi faydalanmaktadır.

Türkiye'de bütün bu kayıtdışı ekonominin nedenlerine ilaveten şunları da saymak mümkündür. Ahlâki normların değişmesi, enflasyon, kamu harcamalarına karşı duyulan güvensizlik, kayıtdışı ekonominin kendisi [Aydemir, 1995, s.59] , denetim yetersizlikleri gibi.

Türkiye açısından kayıtdışı ekonominin nedenleri olarak çoğu ifade edilen bu unsurları da kapsayan mükelleflerin vergi kaçırma nedenlerini şu tablo ile göstermek mümkündür:

Şekil 2 : Mükellefin Vergi Kaçırma Nedenleri

Kaynak : TÜGİAD, 1995, s.18

Sonuç olarak denilebilir ki kayıtdışı ekonominin oluşmasındaki en önemli neden, kişilerin ortak çıkarları ve paylaşımları uğruna devleti ve resmi kurumları aradan çıkarma istekleridir [TİSK, ty, s.15].

b) Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Özellikleri

Gerek iktisatçıların, gerek maliyecilerin ve gerekse politikacıların sürekli tartıştığı, çoğu zaman da birbirlerine karşıt görüşler ileri sürdükleri kayıtdışı ekonominin temel özellikleri ülkeden ülkeye değişmekle birlikte genel olarak şöyle sıralanabilir;

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler genelde vergi kanunlarını ve devletin öteki düzenlemelerini ihlal ettiği ölçüde yasadışıdır. Ancak, uyuşturucu ve silah ticareti, yasadışı kumar, fahişelik gibi meşguliyetler (kriminal ekonomi), kişisel varlığın zorla gasbını içeren hırsızlık gibi ceza kanunlarına aykırı davranışlardan farklıdır. Çünkü hırsızlık, fuhuş gibi faaliyetler ceza kanunlarına bir başkaldırı olup, sağlanan gelirlerin vergilendirilmemesi kapsamında değıllerdir.

Kayıtdışı ekonomi, kayıtlı ekonomiye paralel olarak ikinci bir sektör oluşturmakta olup, oluşan bu sektörde yapılan üretim faaliyetleri devletin resmi düzenlemelerine tabi değildir. Dolayısıyla üretim faaliyetleri neticesinde ödenmesi gereken vergi ve diğer mevzuat gereğı ödemeler yapılmamaktadır.

Kayıtdışı ekonomi faaliyetleri gizli yapıldığından devletin resmi istatistiklerinde gözükmemektedirler. Bu yüzden makro ve mikro ekonomik değışkenler kayıtlı resmi rakamları yansıttıklarından yani kayıtdışı ekonomiyi ihmal ettiklerinden yanlış olmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin boyutları gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru gittikçe artma eğilimindedirler. Ayrıca kayıtdışı ekonominin hacmi büyüdükçe kayıtlı ekonominin hacmi küçülmektedir. Bu ifade bir matematiksel denklem olarak düşünüldüğünde devletin vergi kaybına uğraması söz konusudur.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler sonucunda elde edilen gelirler, kayıtlı ekonomide üretilen mal ve hizmetlere talep yaratmakta, kayıtlı ekonominin darboğaza girebileceği durumlarda subap görevi yapabilmektedirler.

Kayıtdışı ekonomilerin bir de maliyeti vardır. Örneğin, bu faaliyetlerin denetimlerden kaçırılması için verilen rüşvetler ya da devlet korumasından yararlanılmaması nedeniyle yasa dışı korumalardan (mafya gibi) yararlanma sonucu oluşan maliyetler gibi. Bu maliyetlerin yükselmesi kayıtdışı faaliyetlere sınırlamalar getirir.

c) Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Türleri

Konunun çok karmaşık ve kompleks olması, daha önce ifade edildiği gibi tanımının tam olarak yapılamaması nedeniyle Türkiye'deki kayıtdışı ekonomiyi de belirli sahalara ayırıp incelemek, konunun daha iyi anlaşılması açısından gereklidir.

- Yasal, vergili, kayıtdışı ekonomik faaliyetler: Bunun en güzel örneği götürü usul vergi sistemidir. Bir milyon kişi bu sisteme sığınarak vergi avantajları elde etmektedir. 1990 yılında % 212 - % 420 arasındaki artışla gerçekleştirilen götürü usulde vergilemenin sınırına karşılık, götürü usulde vergilendirilen ticaret erbabının safi kazancına uygulanan artış oranı % 188-% 220 arasındadır [Altuğ, Aralık 1993, s.32].

- Yasal, vergi dışı ve kayıtdışı ekonomik faaliyetler: Devletin bilerek yarattığı faaliyetler olup istisna ve muafiyetler bu kapsamda düşünülebilir. Çiftçi ve esnaf muafılığı gibi. Bu yüzden adil dağıtılamayan vergi yükü, vergilerin çoğunun belirli kesimlerden alınmasına neden olmaktadır. Oysa ki vergilendirilebilecek potansiyel alanlar mevcuttur.

- Yasal, vergi dışı kayıtlı faaliyetler: Menkul sermaye iradı örneği verilebilir. Sermaye piyasasının teşviki ve devletin borçlanmasının kolaylaştırılması için menkul kıymetlerin vergilendirilmemesi kayıtdışı ekonomiye yol açabilir.

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda 1992 yılında 56 trilyon 339 milyar TL olan hisse senedi piyasası işlem hacmi 1993 yılında 225 trilyon 222 milyar TL'ye ulaşmıştır [Altuğ, 1994, s.300]. Borsadaki işlem artışının nedeni, vergilendirilmeyen veya çok az vergilendirilen borsa işlemleri nedeniyledir.

- Yasadışı kayıtsız, vergili ve vergisiz faaliyetler: Bu başlık altında uyuşturucu ve beyaz kadın ticareti, yasadışı kumar, kaçak silah ticareti düşünülebilir.

d) Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Faaliyet Alanları

Türkiye'de hemen hemen boyutları değişmekle birlikte kayıtdışı ekonomik işlemlere rastlamak mümkündür. Hatta her geçen gün özellikle büyük şehirlerde yeni yeni kayıtdışı ekonomik faaliyet alanları türemekte (özel telefon ve faks kabinleri, belediye otobüs bilet satışı gibi) olup genelde Türkiye açısından kayıtdışı işlemlerin boyutları fazladır.

Türkiye'nin hâlâ tarım ülkesi olmaktan tam kurtulamaması bu sektörün kayıtdışılıktada önemli bir yere sahip olmasına neden oluyor. Tarımla uğraşanların partiler için büyük bir oy deposu vazifesi görmesi de kayıtdışılığın artmasına önemli bir etkendir.

Tarım kesiminde, zirai kazancın götürü gider usulünde tespitine ilişkin hasılat tutarının (1992 yılı için 80 milyon) 1993 yılı için 120 milyon TL oluşu bu kesimde defter tutma yükümlülüğünü adet yok ettiğinden kayıtdışı çalışma kaide, resmi çalışma istisna haline gelmiştir. Ayrıca bu durum 27 trilyon liralık tarımsal üretimin vergi dışı kalması sonucunu doğurmuştur [Altuğ, 1996, s.14].

Turizm sektörünün ilerleme kaydetmesi bu kesimde de kayıtdışı faaliyetlerin atmasını beraberinde getirmiştir. Öyle ki, bu sektörde çalışan kişilerin (garson, sanatçı, aşçı gibi) çoğunun kayıtdışı çalışması bir yana alınan yüksek bahşişler de vergidışı kalmaktadır. Yine özel de her yer, genelde turizm sektöründe diplomalı masörlük yapanların almış oldukları

yüksek ücretler kayıtsız olduklarından vergiye tabi olmamaktadır. Diplomalı masör sayısı fazla olmasına rağmen kayıtdışı çalıştıkları için 1994 yılında dernek açma faaliyetleri yeterli başvuru olmadığından gerçekleşmemiştir.

Türkiye açısından herkesin ve herkesimin büyük bir ilgi odağı olan futbolda futbolcuların almış oldukları transfer, prim ve jubile gelirlerinin ne kadarının vergilendirildiği merak konusudur.

Sınır ve kıyı ticareti adı altında yapılan faaliyetlerin çoğu kayıtdışı olup, bu yollarla ülke sadece vergi kaybına uğramakla kalmayıp, ülkeye kalitesiz ve hastalıklı ürünlerin (örneğin deri ve orman ürünleri) girmesine de meydan verilmektedir.

İnsanlarının çoğu Müslüman olan Türkiye'de her yıl kurban bayramlarında kesilen hayvanların ticareti, derilerinin satımı ve bu hayvanları kesenlere ödenen meblağlar bu sektörde vergisiz trilyonların döndüğünün kanıtıdır.

Türkiye'de genelde bütün taksitli alışverişlerde, özelde ise beyaz eşya sektöründe çok büyük vergi kaçırma olayları cereyan etmektedir. Şöyle ki taksitli alışverişler sonunda alıcılara peşin bedelden faturalar kesilmekte, taksit tutarının KDV miktarı (%23) satıcıya kalmakla birlikte, kendisi de ekstra bir gelir elde ettiğinden gelir vergisi vermemektedir. Satıcılar açısından taksitli alışverişleri cazip kılan belki de bu haksız kazançlardır.

Çayda özel sektör uygulamasına geçildikten sonra bazı yıllarda yaş çay alım miktarlarının (Çay-Kur + özel sektör) büyük oranlarda düşüş göstermesi kayıtdışı çay alımlarına bir örnektir. Devlet kayıtdışı çay alımı yapmayacağına göre yaş çay alımını kayıtdışı gerçekleştiren özel sektör bu çaydan elde ettiği kuru çayı kayıtdışı istihdamla işlemekte, nakliye etmekte, pazarlayıp satmaktadır. Kayıtdışı çay sektöründe herbir halka kayıtdışı meblağları artırmaktadır. Ayrıca Çay-Kur'un poşetleri taklit edilerek haksız kazançlar da elde edilmektedir.

Yine orman alanlarında kayıtdışı faaliyetler neticesinde kaçak ağaç kesimi yapılmaktadır. Bu ürünlerin taşınması kayıtdışı nakliyyeyi gündeme getirirken, mobilya sektöründe ve marangozculukta kayıtdışı işlemler için ipuçları sunmaktadır.

Türkiye'nin ihraç rakamları ve kalemleri içinde önemli bir yere sahip olan tekstil ürünleri, dış piyasalarda avantajlı konuma geçmelerini bu sektörde özellikle fason imalatta çalışan kayıtdışı emeğe borçludurlar.

Türkiye'de 2 binin üzerinde tefeci yılda 250 trilyona (bir hesaplama göre 500 trilyon [Seviğ, 1995, s.182] hükmetmekte, 1985-1995 yılları içinde kaçırdıkları vergi miktarı 200 trilyon lira olarak hesaplanmıştır. Tefeciler hayali ihracat, uyuşturucu ve silah kaçakçılarının en önemli finansörleridir. Tefeciler genellikle beyaz eşya satıcısı, döviz büfesi, oto galerisi kimlikleri altında faaliyette bulunmaktadır. Tefeciler "çek-senet" tahsilatı yanında uluslararası boyutta kara para da aklamaktadırlar.

Tefeciler en yüksek banka faizinin net % 70.5 olduğu dönemde mevduata net % 96 faiz verebilmekte [Çokgezen, 1993, s.24] hatta % 100 faiz oranına da rastlanmaktadır [Seviğ, 1995, s.182].

İstanbul Defterdarlık yetkilileri, İstanbul'da faaliyetlerinin tamamı kayıtdışı olan 10 bin dolayında işyeri tespit etmişlerdir. Yine yapılan bir çalışmada İstanbul Cuma Pazarı'nda 1050 esnafın 600'ünün kayıtsız olduğu tespit edilmiştir [Çokgezen, 1993, s.25]. Taksici, minibüsçü, esnaf ve marka taklitçilerinin 1992 yılı pazarları 3 trilyon liradır.

Serbest piyasa ekonomisine geçilmesiyle birlikte döviz bulundurmanın ve tasarruf aracı olarak kullanılmasının yasak kapsamından çıkarılması ve akabinde kurulmalarına izin verilen ve Türkiye'nin dört bir yanına serpilen döviz büfeleri, işlemlerinin çoğunu belgesiz yani kayıtdışı gerçekleştirmektedirler.

Tablo 11 : Vergi Kaybına Neden Olan Kayıtdışı Faaliyet Alanları

FAALİYET ALANLARI (TRİLYON)	VERGİ KAYB
* Bordro dışı yapılan ücret ödemelerinden dolayı	18
* Kiraya verilen ve fakat beyan edilmeyen g menkuller nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybı	24
* Kayda alınmayan ticari işlemlerden dolayı ortaya çıkan kazanç üzerinden alınmayan vergi kaybı	90
* Kayda alınmayan ticari işlemler nedeniyle ortaya çıkan KDV kaybı	40
* İkinci el para piyasası gelirleri üzerinden alınmayan vergi kaybı	120
Toplam	292

Kaynak : Seviğ, 1995, s.181

Gelişmişliğin göstergelerinden sayılan kişi başına düşen otomobil sayısının yıllar itibariyle Türkiye'de artış göstermesi yeni bir sorunu ve sektörü gündeme getirmiştir, otoparklar. Buralarda çalışanların çoğu kayıtdışı istihdama tabi tutulduğu gibi, yine araba park ücreti ödeyenlere resmi belge, istenilmediği zaman kesinlikle verilmemektedir. Ayrıca bu otoparkların çoğunun Hazine arazisi üzerinde kaçak olarak yapılması da düşündürücüdür.

Yapılan alışverişlerde belge düzenlenmesine rağmen kesilmesi gereken KDV oranının gerçek değerinden düşük gösterilmesi vergi kaçağı olarak kayıtdışı ekonominin bir diğer yüzüdür. Bunların yanında inşaat, altın, ulaştırma, terzi-berber, manav, kuyumcu imalathanesi, çiçekçi gibi faaliyet kolları kayıtdışı ekonominin görüldüğü diğer alanlardır.

Türkiye için daha yüzlercesi sayılabilecek bu kayıtdışı ekonomi faaliyet alanlarında, işlemlerin çoğu kayıtlarda ya hiç yer almamakta ya da

olduğundan düşük gösterilmektedir. Böylelikle bu faaliyetler kayıtdışı ekonominin boyutlarının büyümesine katkıda bulunmaktadır.

c) Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Boyutları

Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında kayıtdışı ekonominin boyutlarının Türkiye'de daha fazla olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalarda Türkiye için kayıtdışı ekonominin boyutu GSMH'nın % 1 ile % 137.8'i arasında değişen rakamlarla ifade edilmektedir [Kırbaş, 1995, s.7]. Türkiye'de "kayıtdışı ekonomi sektörü" ekonomik yönden çok kuvvetli bir sektör olup 1993 yılı verilerine göre 1 katrilyondur (GSMH'nın % 35-50'si ve 200 trilyon vergi kaybı) [Altuğ, Mart 1994, s.62]. 1994 yılında da 2 katrilyon 130 trilyon liraya ulaşmıştır. Bundan doğan vergi kaybı ise 379 trilyon liradır [Yeni Günaydın, 21 Kasım 1994]. Türkiye'nin 1995 yılı kayıtdışı ekonomisi (4 katrilyon 289 trilyon TL) rakamlarla dolara çevrildiğinde 70 milyar dolar olmaktadır ki bu hemen hemen Türkiye'nin dış borç stokuna eşittir [Arıkan ve Ay, 1995, s.57].

Türkiye'de DİE'nin milli gelir hesaplarında "kayıtdışı ekonomi/milli gelir" oranı % 25 olarak dikkate alınmıştır. Ancak cari fiyatlarla kişi başına GSMH ile cari fiyatlarla satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSMH rakamları arasındaki açıklanması gereken fark, Türkiye'de kayıtdışı ekonominin boyutlarının daha da geniş olduğunu göstermektedir. Şöyle ki 1992 yılı kişi başına GSMH miktarı 2622 dolar iken, satın alma gücü paritesine göre 5060 dolardır. Burada açıklanması gereken fark 2438 dolardır; yani % 25 değil % 92'dir. [Altuğ, Mart 1994, s.62]. Fakat burada önemli olan bir bakıma Türkiye için % 25 kayıtdışı ekonominin resmileşmiş olmasıdır [Kırbaş, 1995, s.7].

1984-1991 yılları ortalama değerleri dikkate alındığında, vergi inceleme sonuçlarına göre tahmin edilen kayıtdışı ekonomi milli gelirin ortalama % 39'u, parasal verilere göre ise % 28'i düzeyindedir [Derdioyok, 1993, s.22].

Tablo 12 : Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Boyutları (Trilyon)

YIL	1993	1994	1995
Kayıtdışı işçilikle yapılan üretim	619	1.241	2.516
Kayıtdışı tarımsal üretim	266	573	1.136
Kayıtdışı ticari ve sinai faaliyet	189	316	637
Toplam	1.074	2.130	4.289

Kaynak : Altuğ, 1996, s.17

1994 yılı Kasım ayı itibariyle Türkiye genelinde trafiğe kayıtlı motorlu kara taşıtları sayısı 4.679.165 iken, beyannameye tabi gelir vergisi mükellefi sayısı 1.919.447 civarındadır. Kişiler gelir elde etmeden araç elde edemeyeceğine göre bu rakamlar Türkiye'deki kayıtdışı ekonomi hakkında diğer bir açıdan fikir verebilmektedir. Yine Türkiye'de enerji üretimi ve tüketimi 1994 yılında artarken, diğer malların (özellikle sanayi malı) üretiminde eşdeğerde artış sağlanamaması [Seviğ, 1995, s.4] üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer gerçektir.

Kayıtdışı ekonominin Türkiye'deki boyutları GSMH yöntemi ile hesaplandığında 1989 yılında 13 trilyon 192 milyar TL, 1990 yılında ise 21 trilyon 544 milyar, başka bir ifade ile 1989'da GSMH'nın % 7.7'si, 1990 yılında ile GSMH'nın % 7.5'i kadardır [Özsoylu, 1993, s.47]. Bu rakam ve oranlar kayıtdışı ekonominin en alt sınırını göstermektedir.

Son olarak Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin miktarı 1984-1991 döneminde vergi yaklaşımına göre ortalama olarak % 23.1 - % 37.7 iken, parasalcı yaklaşımla 1980 öncesi GSMH'nın % 10'unun üzerinde olduğu, sonra azalıp tekrar artma eğiliminde olduğu hesaplanmıştır [Temel, Şimşek ve Yazıcı, 1994, s.26].

Diğer ülkelerde söz konusu olduğu gibi Türkiye'de de kayıtdışı ekonominin boyutlarının tahmininde farklı metotların kullanılması sonuçların da farklı olmasına yol açmıştır. Ama Türk ekonomisini gerek kayıtlı ve gerekse kayıtsız ekonomi olarak analiz etmede çok önemli görevler ifa etmektedirler.

f) Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Olumsuz Yönleri

Kayıtdışı ekonomi ilk başta devletin en önemli geliri olan verginin ödenmemesi veya az ödenmesine neden olur. Bu durumdan devlet bütçesi olumsuz etkilenir ve yeterince vergi toplanamaz. Vergi toplayamayan devlet harcamalarını borçlanma ile yerine getirmeye çalışır. Borçlanma faiz ve enflasyon demektir.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler ekonomik göstergeleri çarpıtarak ekonomik durumun yanlış değerlendirilmesine neden olur.

Kayıtdışı istihdam nedeniyle sosyal sigortalar primi ödenmediğinden SSK üzerinde olumsuz baskının oluşmasına neden olunur. Ayrıca haksız rekabet oluşur ve resmi sektörde çalışan firmalar cezalandırılmış olur. Kayıtlı çalışanların aleyhine vergi eşitsizliği yaratılarak bu firmaların vergi yükleri artırılır.

Kayıtdışı işlemler denetim altına alınamadığından Türkiye'de vergilendirme sınırlı bir yükümlü grubu dikkate alınarak yapılmaktadır. Vergilendirme alanında yapılan tüm değişiklikler sınırlı sayıdaki vergi yüküne yönelik olmaktadır.

Ekonomide sahte fatura kullanımı (naylon fatura) artmakta, ticari ahlak ve gelir dağılımı bozulmaktadır.

Bedavacılık, kamu maliyesinde sosyal mallar teorisinde yer alan ve tüketicilerin bu malların vergi fiyatlarını ödememesi durumudur. Bunun sonucu açık bütçe demektir. Bedavacılığın en yaygın ölçütü vergi mükelleflerin sayısıdır. 60 milyonu geçen 33 milyon seçmenin ve 20 milyon sivil işgücünün olduğu Türkiye'de vergi mükelleflerinin sayısı 8 milyonu

geçmemektedir [Özsoylu, 1995, s.775]. Bu bedavacılığın ne derece yaygın olduğunun bir kanıtıdır.

Özel sektör "yatırım yapsın vergi versin, vermediği vergiyi tekrar yatırıma yöneltsin, böylece ekonomik kalkınma gerçekleşsin" şeklindeki bir anlayış ülkede bir vergi kaçırma yarışına neden olabilir [Altuğ, Kasım 1992, s.29].

Kayıtdışı ekonomi yüzünden sermaye, vergisel avantajların büyük (vergi yükünün az) olduğu alanlara kayarak kaynak dağılımında olumsuzluklar yaratır.

Kayıtdışı ekonomi devlete karşı bir başkaldırı (ekonomik anarşi) yaratır, moral değerleri bozar [Altuğ, Mart 1994, s.66].

Son olarak şu söylenebilir: Kayıtdışı işlemler sonucu devlet (vergi), işçi (düşük ücret), müşteri (bozuk mal, sahte ürün) ve ortak (kâr) hakkını alamamakta, kişiler sebepsiz zenginleşmektedir [Altuğ, Eylül 1995, s.13].

g) Türkiye'deki Kayıtdışı Ekonominin Olumlu Yönleri

Kayıtdışı ekonomi sayesinde küçük ve orta büyüklükteki firmalar, büyük işletmelere göre daha yüksek performansa ulaşırlar. Çünkü kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunmak küçük işletmeler için daha kolay göze alınabilir bir risk olarak görülmektedir.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlere hiçbir kısıtlamanın ve müdahalenin olmaması sebebiyle rekabet edebilme imkânı sağlamaktadır. Daha fazla çalışılması daha fazla kesinti değil, gelir olduğundan, çalışma ve verimlilik teşvik edilir.

Bürokratik ve düzenleyici maliyetler olmadığından kaynaklar doğrudan mal ve hizmetlerin üretimine kanalize edilerek üretim artar.

Kamu harcamalarındaki israf ve yolsuzluklar, vergi vermeme güdüsünü harekete geçirmektedir. Verilmeyen vergiler de yatırımlarda

kullanılınca istihdam yaratılıp ekonomiye dinamizm kazandırılabilir. Bu nedenle kayıtdışı ekonomiye kaydırılan kaynakların etkin bir şekilde kullanılabilmesi söz konusudur.

Kayıtdışı işçilik aynı zamanda kayıtlı ekonomiye ve sık rastlanan krizlerine bir alternatif sunmakta, ekonomik istikrarsızlığın olduğu dönemlerde birçok insan kayıtdışı faaliyetleri kurtuluş için en emin yol olarak görmektedir.

Kayıtdışı emek istihdam edenler istihdam vergilerinden kurtulacaklarından ülke içinde ve hatta dış pazarlarda (örneğin tekstil) rekabet gücü kazanırlar. Çalışanların sayısı açısından kayıtdışı ekonominin önemli boyutlara ulaştığı ve kayıtdışı ekonomide çalışanların toplam çalışanlara oranının % 48 olduğu görülmektedir [TOBB, 1993 (a), s.122].

Kayıtdışı ekonomide yaratılan gelir kayıtlı ekonomide üretilen mallara talep oluşturur ve kayıtlı ekonomiye kaynak sağlar (menkul kıymetler borsası ve banka sistemi kanalıyla). Ayrıca aldıkları ürünlerle (KİT ürünleri) kamu ekonomisini finanse eder.

Kayıtdışı ekonomi sayesinde gelir düzeyi düşük kesimler için gelir elde etme imkânları doğarken, diğer taraftan, kayıtlı kuruluşlarca sağlanabileceğinden çok altında maliyetle çiraklık-egitim-yetiştirme de sağladığından insan sermayesinin oluşumunda önemli bir rol oynar [Altuğ, 1994 (x), s.182].

Ana hatları ile ifade edildiği gibi kayıtdışı ekonominin olumlu yönlerinin hayli fazla olması "kayıtdışı ekonomi gelir ve istihdam yaratır, dolayısıyla teşvik edilmelidir" [Kuşcuoğlu, 1994, s.2] düşüncesi doğurmamalıdır.

1.5. Kayıtdışı Ekonomi ve Ekonomik Sistemler

Kapitalist piyasalarda daha çok görülen ve "gelişen endüstri" şeklinde gösterilen kayıtdışı ekonomi, boyut olarak, tamamen Batı pazar ekonomilerinin resmi sektörüne oranla artmaktadır [Cassel ve Cichy, 1987,

s.127]. Buna benzer bir model, Doğu Avrupa Sosyalist Planlama Ekonomisi'nde de göze çarpmaktadır.

Mal ve hizmet üretiminde kayıtdışı sosyalist ve kapitalist ekonomilerin her ikisinde de mevcuttur ve benzeri nitelikler gösterirler. Genelde, yeraltı üretimi ölçek ekonomilerinin olmadığı ve teknolojinin üretim faaliyetini daha küçük birimlere ayırmaya imkân tanıdığı emek-yoğun ve az standardize olmuş faaliyetler de mevcuttur. Yeraltında üretilen mal ve hizmetler yasadır ve üstelik resmi ekonomide üretilirler, elde edilme yolları bakımından gayri resmi ekonomiye aittirler. Genellikle, teşebbüslerin üretimi veya üretimin bir kısmı kayıtdışı üretimdir - resmi olarak mevcut değildir. Bu, daha çok belli teşebbüs türlerinin kanunla yasaklandığı zaman olur.

Kapitalist ekonomilerde kayıtdışı ekonomi arz edilen mal ve hizmetlerin vergiden kaçınmaları için bir alet görevini yapmaktadır. Sosyalist ekonomilerde ise kayıtdışı ekonomi merkezi planlamacıların yeteneksizliği ve isteksizliği nedeniyle eksik üretilen veya hiç üretilmeyen mal ve hizmet üretimine yöneliktir [Ruffin ve Gregory, 1985, s.874].

Sovyet türü ekonomik sistemlerde kayıtdışı sektörü oluşturan iki temel parça vardır, kayıtdışı özel teşebbüsler ve kayıtdışı özel faaliyetler [Cassel ve Cichy, 1987, s.147].

Kayıtdışı özel teşebbüsleri, özel mülkiyetler ve yatırımcılar tarafından işletilen gerçek teşebbüslerdir. Bunlar kâr elde etmek için işçi kiralarlar. Bu tür teşebbüslerin kanunla yasaklanması yüzünden veya kayıtdışı varlığının daha kârlı olması yüzünden onlar kayıtdışı kalacaklardır. Kayıtdışı özel teşebbüsleri daha basit ve pazarlayabilme riskinin daha az oluşu yüzünden, genellikle tüketim malları ve personel hizmeti sağlarlar.

Kapitalist türü ekonomik sistemde, özel faaliyetlere daha az sınırlamalar vardır ve kayıtdışı ekonomi nispi olarak az sektörle sınırlandırılır. Kapitalist türü ekonomik sistemde, resmi teşebbüslerle dikey olarak entegre olan faaliyetler kadar, bağımsız kayıtdışı faaliyetleride vardır.

Sovyet türü ekonomik sistemde, kayıtdışı ekonomi faaliyetleri her tarafa yayılmıştır. Bu faaliyetler esnasında, resmi ekonomi tarafından karşılanmayan mal ve hizmet talebinin genişliği ve kayıtdışı faaliyetlere örgütçülerin önemli bahşişler vermesinden dolayı, kârlı gibi görünür. Ekonomisinin kurumsal organizasyonu resmi ekonomide kıtlığa neden olur. Bu nedenle kayıtdışı ekonomi faaliyetleri tarafından sağlanan mal ve hizmetler talebi büyütür [Cassell ve Cichy, 1987, s.148].

Genelde Sovyet türü ekonominin hızlı bir şekilde artan tüketimi karşılayamaması hane halkı tarafından kayıtdışı üretim talebini daha fazla uyarır.

Kıtlığın hakim olması çok büyük kayıtdışılık meydana getirir. Diğer taraftan kıtlık, talebin arzdan daha yüksek olduğunu ve teşebbüslerin sahip olduğu satın alma gücünün - hem para, hem para dışı - resmi mal ve hizmetleri satın alma veya elde etme gerekliliğinden daha yüksek olduğunu ifade eden kıt olan mal ve hizmetleri veya daha iyi kaliteli mal ve hizmetleri kayıtdışı ekonomi üretebilir. Diğer taraftan, kayıtdışı ekonomi bireysel geliri artırma imkânı sağlar.

Sosyalist ekonomilerde ücretler çoğunlukla resmi ekonomiden daha fazladır. Kişilerin tutkularına ulaşmak, ekstra ödemeler yapmak ve eğitim ve yaratıcılık güçlerini ortaya çıkarmak için kayıtdışı sektörde çalışmak anahtar vazifesi yapmaktadır.

Kapitalist türü ekonomilerde, kayıtdışı ekonominin sebepleri yukarıda anlatılanlardan tamamen farklıdır. Herhangi bir teşebbüs (kâr elde etmek için) girdi talebini kontrol etmeyi, kâr oranını yükseltmek veya fiyatları düşürmek için, daha fazla piyasa payı elde etmek için, önceki piyasa payını korumak için veya basitçe sağ kalmak için maliyetlerini düşürmeyi deneyecektir. Kayıtdışı ekonomi girdi kullanımını azaltmadan bu faaliyetlerinin birine veya daha fazlasına varmak için güçlü imkân sağlayabilir.

Kayıtdışı ekonominin temel nedenlerinden biri maliyetleri azaltmak imkanı doğurmasıdır. Vergi ve sosyal kesintilerden kaçınıldığı için kayıtdışı ekonomi faaliyetleri özellikle emek-yoğun üretimlerde görülür veya en azından üretimin bir aşaması emek-yoğun olan veya daha ucuz emek -yoğun teknolojiyle yenilenebilen endüstriler için çok faydalıdır.

Yapısal kanuni düzenlemeler, firmaların mikro ekonomik kazançlar kovalamasının sonucu olarak, toplumu ve bireysel grupları zarardan koruma olarak açıklanabilir. Bununla birlikte, bireysel piyasa üreticileri için yasal düzenlemeler maliyetleri artırabilir ve esnekliği azaltabilir. Düzenlemeler, belirli mallar için kıtlık da ortaya çıkarabilir. Kayıtdışı ekonomi üreticilerin düzenlemeden kaçmasına olanak tanır ve malların arzının artışı meydana getirebilir (korunan arsa üzerinde yasadışı inşaatlar yapılması). Ayrıca özel teşebbüslerin iş hayatı üzerindeki idari kontroller (sendikalar) kayıtdışı ekonomide girdi kullanımının esnekliğini artırabilir (örneğin, emek).

Her iki ekonomik sistemde tüketiciler, teşebbüslere oranla daha fazla birbirlerine benzemektedirler. Her iki ekonomik sistemde, talep artışları karşısında tüketiciler kıtlık çekerler. Bununla birlikte makro ekonomik tüketim durumları farklıdır. Kapitalist türü ekonomide talebin potansiyel arza göre çoğu kez düşük olduğu ve tüketicilerin teşebbüs talebine koyma etkisinin olmadığı yerde tüketiciler düşük fiyat yüzünden tamamen kayıtdışı üretimini talip ederler.

Kapitalist türü ekonomide emek piyasasındaki durum çoğu kez esas işçilerin işsizlikleriyle ve marjinal işçilerin emek arzıyla karakterize edilir. Marjinal işçiler (kadınlar, öğrenciler, emekliler, göçmenler) kayıtdışı ekonomide çalışma mesaisi esnekliğinin resmi ekonomikinden daha yüksek oluşu yüzünden emek arz etmeyi isterler.

Kayıtdışı ekonomi esas işçilere ek iş vasıtasıyla gelirlerini artırma imkânı da sunar. Kayıtdışı emek talebi, gayri safi ücret düzeyinin düşük olmasıyla özendirilir.

Sovyet türü ekonomide tam istihdam egemendir. İnsanlar kayıtdışı emek piyasasına, gelirlerini artırmak için (net ücret oranı genellikle resmi ekonomidekinden daha yüksektir) ve kişisel tatmin elde etmek için emek arz ederler. Kayıtdışı emek talebi genelde yüksektir. Çünkü emek, kayıtdışı teşebbüslerin kullanabileceği tek türdür. Bu nedenle kayıtdışı emek talebi kurumsal ve yapısal faktörler tarafından belirlenir.

Kapitalist türü ekonomide, kayıtdışı teşebbüsler, talep yaratmak için resmi teşebbüslerle rekabet etmek zorundadırlar. Kayıtdışı ekonominin belirli mahzurlarından dolayı (tüketicilerin güveninin az olması, mekân zorlukları gibi) kayıtdışı üreticileri ancak resmi teşebbüslerden gerek fiyatta, kalitede ve mal ve hizmetleri elde etme sürecinde, gerekse düzenlemede daha rekabetçi olursa başarılı olabilir. Kıtlığın kayıtdışı üretime neden olduğu yerde durum Sovyet türü ekonomininkine benzeyebilir (bina arsaları ve kişisel servetlerin kayıtdışı ekonomide olması gibi).

Sovyet türü ekonominin emek piyasasında işsizlik yoktur. Bunun sonucu olarak kayıtdışı ekonomideki mesai ilavedir, ikame değildir. Bu nedenle emek arzı tamamıyla esas işçilerin ilave iş yapmasından ve resmi işi kabul etmeyen marjinal işçilerin emeğinden oluşur. İşe (devam etmeme) gelmeme ile ilgili kayıtdışı emek arzı yaygındır.

Her iki ekonomik sistemde kayıtdışı emek talebi kayıtdışı faaliyetlerin düzeyine bağlıdır. Yani kayıtdışı ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin talep düzeyine bağlıdır. Bununla birlikte, Sovyet türü ekonomide maliyetler teşebbüsler için ikinci plandadır.

Kapitalist türü ekonomi kayıtdışı emek arzının büyük bir parçası işsizliğin mevcudiyetine bağlıdır. Çok defa işsiz insanlar, marjinal işçiler, kaçak yabancılar kayıtdışı işini sadece bir işe sahip olmak için yapmaktadırlar.

Herhalde, kayıtdışı ekonomi esnek işler sunmakta ve vergi kaçakçılığına izin vermekte, bazen resmi ekonomiden daha yüksek net ücret ödenmektedir.

Kayıtdışı ekonomi piyasası, kuvvetli ve zayıf işçileri birleştiren ikili bir yapıya sahiptir. Kayıtdışı ekonomi, güçlü işçilere kişisel gelirlerini artırma imkânı sunmaktadır. Onlar, net ücret düzeyine bağlı olarak emek arz ederler. Bu grup resmi ekonomideki esas işçilerden oluşur. Diğer taraftan, kayıtdışı ekonominin sadece işe sahip olma imkânı tanıdığı ve net ücret oranının belli olmadığı, zayıf işçi grubu mevcuttur. En zayıf grup yasadışı oturan ve kaçak çalışan yabancılardır. Kayıtdışı ekonomide kişisel ve ailesel gelirin artırılma imkânı vardır (işsiz insanlar işsizlik kârı elde ederler).

Sonuç olarak, kapitalist türü ekonomilerde kayıtdışı emek arzı resmi ekonomi için hem ikame, hem de ilavedir.

Sovyet tipi ekonomide sermaye arz ve talebi temelde, resmi mali piyasanın olmayışı yüzünden, fiziksel anlamda görülür. Diğer taraftan, resmi piyasada, kayıtdışı yatırımcılar için yatırım malları bulmak çok zordur. Bu mümkün olsa bile yatırım malları satın alma resmi makamların kuşkusunu yükseltir. Bundan dolayı kayıtdışı çalışan yatırımcılar ya çalarak ya da işbirliği yaparak resmi teşebbüs vasıtasıyla yatırım malları elde ederler.

Diğer taraftan mali sermayenin kayıtdışı arzı sınırlıdır. Kayıtdışı yatırımcılar sık sık faaliyetlerine kişisel tasarruflarını kullanarak ya da akraba ve arkadaşlarının tasarruflarını kullanarak başlarlar. Bununla birlikte bu paranın büyük bir kısmı rüşvetle harcanır.

Kayıtdışı yatırım malları piyasası oldukça aktiftir ve nispeten geniştir. Kayıtdışı yatırımcılar tarafından ihtiyaç duyulan yatırım malları, çoğu kez onların işçileri vasıtasıyla resmi teşebbüslerden çalınır.

Sovyet türü ekonomilerde kıtlık yüzünden parasal faktörler (yatırım mal ve hizmetleri fiyatı, ödünç alınan sermaye üzerindeki faizin oranı) çok etkili değildir. Ayrıca sermaye arzı ve yatırım kararları daha yüksek kişisel gelir kazanma girişimiyle açıklanır.

Kapitalist türü ekonomide kayıtdışı sermaye piyasası, düzenli sermaye piyasasındakine benzer. Çünkü özel sermaye akımı ve kullanımı sınırsızdır, yatırım alternatiflerinin eksikliği gibi bir şey yoktur. Aksine, kapitalist kayıtdışı ekonomi daha kârlı olduğu zaman, kayıtdışı ekonomideki yatırım imkânlarını içeren, kendisine uygun yolları değerlendirecektir. Yatırımcıların karar vermeleri için hesaplamalar üç önemli elemente dayanmak zorundadır; (i) direkt maliyetler, (ii) verimlilik ve esneklik, (iii) kayıtdışı ekonomide üretilen malların nihai fiyatları.

Sovyet türü ekonomilerde verimlilikler kayıtdışı (ikinci) ekonomide daha fazladır. Özel tarım alanlarında yapılan tarımsal üretimde bunu gözlemlemek mümkündür.

Gerek kapitalist ve gerekse Sovyet türü ekonomilerde, kayıtdışı ekonomi teşebbüsleri, resmi teşebbüslerle karşılaştırıldığında hem mahzurlara ve hem de avantajlara sahiptir. Kayıtdışı ekonominin yayılıp yaygınlaşması mahzur ve avantajların etkinliğine (ağırlığına) bağlıdır.

Sovyet türü ekonomilerde girdi tedariki resmi serbest sermaye piyasasının ve yatırım mal ve hizmetlerinin olmayışından dolayı mahzurludur. Kayıtdışı teşebbüslerin temel avantajı, esneklik, iştirak ve kollektif çıkar altında yatmaktadır. Kurumsal ve örgütsel faktörler yüzünden teşebbüsün akıbeti iştirakçilerinin kişisel geliri arasında sıkı bir ilişki vardır. İşçilerin, yatırımcıların ve kapitalistlerin, psikolojik ve sosyal motivasyonları daha yüksek etkinlik ve verimliliği teşvik eder. Bununla birlikte, zor zamanlarda, bunların aynı motivasyonları teşebbüsün kayıtdışı alanı terk etmesine neden olabilir.

Kapitalist türü ekonomide avantajlar ve mahzurlar, hem resmi ve hem de kayıtdışı ekonomideki değişik durumlar yüzünden tamamen farklıdır. Temel farklılık, hem resmi hem de kayıtdışı teşebbüslerin maliyetlerinden etkilenme durumunda yatar. Girdi tedarikine ilişkin iki teşebbüs türü arasında belirli farklılıklar yoktur. Hem tedarik zorlukları hem de fiyatları yaklaşık olarak aynıdır. Bununla birlikte, kayıtdışı teşebbüsler hem girdi hem de çıktıda sosyal ve diğer iştirakler (katkılar) kadar kolayca vergi

kaçırabilirler. Çok defa kayıtdışı üretim işçilerin evlerinde gerçekleştirilerek kayıtdışı teşebbüslerin sabit maliyetlerinin bir kısmını önleyebilmektedir.

Yakalanma riski kaçakçılığı artırır ve kayıtdışı teşebbüsleri faaliyetlerini gizli gerçekleştirerek (hem fiziksel ve hem de ekonomik olarak) ve kayıtdışı faaliyetlerini durdurmakla yetkili kamu görevlilerine rüşvet vererek kendilerini savunmak zorundadırlar. Bu, maliyetleri artırır ve kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinden elde edilen kâr ve rantlar bu nedenle harcama imkânını azaltır.

Esnekliğe ilişkin olarak kayıtdışı teşebbüslerin avantajı açıktır. Esneklik, düzenlemelerden ve işçiyi kontrol etmeden kaçınmayla artırılır. Kayıtdışı teşebbüslerde işçi sendikası yoktur ve genellikle işçi kiralamak ve kaçak işçi çalıştırmak kolaydır.

Sovyet türü ekonomide kıtlık nedeniyle, resmi ve kayıtdışı teşebbüsler birbirleriyle rekabet etmemektedirler. Çünkü piyasa onların bütün üretimini emmektedir. Çoğunlukla, kayıtdışı üretimin kalitesi daha yüksekse, tüketiciler resmi teşebbüsten memnun kalmazlar, fakat bu durum fiyat farklılıklarıyla telafi edilir.

Kıtlık, girdiler için de söz konusudur. Hükümet yetkilileri resmi teşebbüslere düzenli olarak girdileri direkt dağıtırken, gayri resmi olarak üretilen girdiler, sadece kayıtdışı ekonomide mevcuttur. Bundan dolayı, girdi piyasasında resmi ve kayıtdışı teşebbüsler arasında sıkı rekabet gelişir. Yatırım mal ve hizmetleri için gerçek piyasanın eksikliği yüzünden, kayıtdışı ekonomiler, resmi teşebbüslere dağıtılan veya mümkün olduğu zaman her ikisinin kullandığı girdilerin bir kısmını elde etmeyi denerler.

Kayıtdışı teşebbüsler, girdi kıtlığının artmasından dolayı resmi teşebbüsler üzerinden geçinir. Bununla birlikte, resmi teşebbüsle merkezi dağıtıcıdan daha büyük miktarda girdi isteyebilir ve genellikle onları elde eder.

Kapitalist türü ekonomide, resmi ve kayıtdışı teşebbüsler girdiler için benzer yolla rekabet ederler. Onların durumundaki tek temel farklılık,

kayıtdışı teşebbüslere ulaşmasının zor olduğu resmi mali piyasada olmaktadır. Çıktı piyasasında, kayıtdışı teşebbüslerin rolünü hesaba katmak gereklidir.

Kayıtdışı teşebbüsler, resmi teşebbüslerin ürettiği mal ve hizmete eşit mal ve hizmet üretirse, talebin sınırlı olduğu yerde sıkı rekabet gelişebilir. Bu durumda sonuç, maliyetler ve ekonomik politikadaki farklılığa bağlıdır. Daha önce belirtildiği gibi, kayıtdışı teşebbüsler teknik ilerlemeyi hızlandırarak karşılık verebilir. Fakat, hükümet resmi teşebbüslere vergi indirimi ve sosyal iştiraklerle yardım etmediği zaman, kayıtdışı teşebbüsler, resmi teşebbüsleri piyasadan kovabilir.

Kalite ve miktar sonuçları aynı analizlere dayanan, aynı olayın farklı iki tarafını temsil eder. İki ekonomik sistemde durum tamamen farklıdır.

Sovyet türü ekonomik sistemde, kayıtdışı teşebbüsler ekonomik bilgileri ve hesaplamaları değiştirmektedirler. Resmi girdiler, gayri resmi çalma yoluyla kayıtdışı teşebbüsleri, resmi teşebbüslere maliyetlerinin büyük bir kısmını yükleyebilirler. Bu durum, resmi teşebbüslere merkezi dağıtıcıdan daha fazla input talep etme fırsatı verir. Sonuç olarak, hükümet kuruluşları, ekonominin nitelikleri ve işleyişi hakkında değişen bilgilerin sahibi olurlar.

Yanlış bilgi, yanlış kararlara yol açacağından, planlama ve ekonomik politikalar daha az etkili olacaktır. Hükümet, teşebbüslere, devlet bütçesi kaynaklarının dağıtımını artırmak zorunda kalacaktır. Bu nedenle, merkezi teşebbüs gelirleri de azalacak, hükümet müdahalesi artacak ve ekonomik reformlar engellenecektir.

Diğer taraftan, kayıtdışı teşebbüslerden doğan talep yönünden ekonomide şiddetli emek kıtlığı vardır. Asıl işçilerin işe devamsızlıklarının artmasıyla, resmi teşebbüsler kıtlık artışı yaşarlar. Bundan başka, ek iş yapan işçiler, muhtemelen yorulur ve onların verimliliği azalır.

Özel olarak, tüketim mal ve hizmetleri ürettiği varsayılan kayıtdışı teşebbüslerin arzı artırdığı kadar yatırım mal ve hizmet talepleri de artar. Kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinden elde edilen gelirler, girdilerin büyük bir kısmını sağlayan devlete değil, kayıtdışı işçilere, yatırımcılara dağıtılır. Gelirler hemen hemen tüketim mal ve hizmetler piyasasında (resmi + kayıtdışı) harcanırlar. Dolayısıyla piyasadaki kıtlık azaldığından kayıtdışı gelirlerin bir kısmı tasarruf edilebilir.

Kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin yatırım mal ve hizmetler piyasasında kıtlığı artırdığı ve sadece, tüketim mal ve hizmetleri piyasasında kıtlığı azalttığı görülür. Bununla birlikte bu genel kıtlığı ifade eder. Kayıtdışı üretim dikkate alınırca, kıtlık yoğunluğu düşüktür. Bu mal ve hizmetlerin gerçek tüketiminin, resmi ekonomininkinden daha yüksek olduğu anlamına gelir.

Kapitalist ekonomilerde kayıtdışı teşebbüslerin tüketim mal ve hizmetleri arz ettiği varsayılınsın. İşsizlik ve aşırı kapasite durumunda, artan yatırım mal ve hizmetleri talebi, çoğaltan etkisi vasıtasıyla üretimi uyarır. Yeni teknolojik çözümün mevcut olmadığı durumda resmi ve kayıtdışı teşebbüsler, aynı mal ve hizmeti arz ederse (sıkı ikame) ve kayıtdışı teşebbüsler daha düşük fiyattan satış yaparlarsa (düşük maliyetler dolayısıyla) tüketim talebinin genel artışı, tüketim mal ve hizmetlerinin genel arzından düşük olduğu sürece, resmi teşebbüsler piyasadandan çekilebilirler.

Genel olarak, kayıtdışı ekonominin varlığı dikkate alınırca (hesap edilirse) üretim, milli gelir ve hayat standartları yüksektir. Bundan başka ikili (dual) fiyat düzeyi ortaya çıkabilir. Son olarak, teknik ilerleme yavaşlayabilir. Çünkü daha basit ve daha az pahalı çözüm (kayıtdışı ekonomi gibi) mevcuttur.

Devletin durumu tamamen farklıdır. Açıklandığı gibi, kayıtdışı faaliyetlerden vergi ve sosyal iştirakleri kaçırırlar. Fakat devlet tarafından sunulan mal ve hizmetleri kullanırlar. Sonuç olarak, kayıtdışı ekonomi, devlet bütçesi açığını artırır ve direkt resmi teşebbüslerin vergileme ve sosyal iştirakler yükününün artmasına neden olurlar.

Kayıtdışı ekonomi Sovyet türü ekonomilerde ekonomik çoğulculuk yaratarak politik çoğulculuğa bir zemin hazırlamıştır. Yine bir parti içerisinde iki parti barındırarak (reformistler, anti-reformistler) politik karşıtılığın (muhalafet) yeşermesini sağlamıştır. Hatta rejimin kayıtdışı ekonomi tarafından yıkıldığı [Altuğ, Mart 1996, s.5] bile söylenilebilir. Çünkü, kayıtdışı ekonomi, resmi ideolojilerin ve var olan düşüncelerin karmaşasını ortaya çıkarmıştır [Hegedüs, 1987, s.299].

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAYITDIŞI EKONOMİNİN BAZI MAKRO-EKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Batılı ekonomistleri, özellikle MAKRO-EKONOMİK tahlilleri ile ekonomik olayları açıklamaya çalışan ve ekonomik sorunları yine bu yoldan çözebilmeyi amaçlayan sayıları oldukça büyük ekonomistler grubunu şaşırta bir gelişme dikkati çeker. 1930'ların ikinci yarısından ve 1940'lardan sonraki yıllarda ekonomistler para sorunlarını, mali sorunları, işsizliği makro ekonomik yöntemlerle çözmeye çalışmışlardır. Günümüz ekonomistleri ise aynı sorunları aynı yöntemlerle çözebilmede büyük zorluklarla karşılaşmışlardır.

Makro ekonomik modellere dayalı olarak yapılan ekonomik büyüme ve enflasyon tahminleri ekonomik olaylarla doğrulanmamış ve bu başarısızlığın sebeplerini açıklamaya çalışan yeni görüşler, yeni tezler ileri sürülmüştür. Bunlardan biri belki de en önemlisi "gözlenemeyen, ölçülemeyen (kayıtdışı) gelir tezidir [Kılıçbay, 1993, s.203]. Ekonomide kayıtdışı ekonominin payı arttıkça ulusal ekonomideki sağlıklı verilere ulaşmak güçleşmekte, ekonomi politikaları bilimsel verilere dayandırılmamaktadır [Ekin,1995, s.17].

Kayıtdışı ekonomi üzerinde çok önemli çalışmalarda bulunan Edgar Feige ve Peter Gutmann'a göre vergisiz kazanç, para değeri olan ve ulusal üretimde gösterilmesi gerekirken gösterilmeyen [Reed, 1985, s.569] ve belirlenemeyen ulusal doğal kaynak üretimidir. Bu faaliyetler maliyeye bildirilmediğinden ulusal gelir servisinin bilgisi dışına taşmaktadırlar. Sonuç olarak bu da toplam ulusal gelirin içinde gösterilmemesi sonucunu doğurmaktadır.

Ekonomistlerin çalışmalarının amacı daha iyi bir ekonomik düzeni sağlamak için, bütün bilgileri sağlam bir şekilde toplamak ve bugünkü, şimdiki gerçeklere uyarlayarak vergisiz kazancın varlığını kanıtlamak, açığa çıkartmak olduğundan kayıtdışı ekonominin varlığı, genel ekonomik sistemin yapısını ve işleyişini değiştireceğinden [Dallago, 1987, s.159], kayıtdışı ekonomi makro ekonomi için önemli bir problem olarak görünmektedir. Çünkü istihdam ve toplam çıktı gibi bazı makro değişkenlerin trendini şaşırtmaktadır. Eğer kayıtdışı ekonomi küçültülürse sağlıklı makro politikalar yapma şansı artacaktır [Frey ve Pommerehne, 1984, s.17].

Genel olarak kayıtdışı ekonominin varlığı dikkate alındığında, üretim, milli gelir ve hayat standartları daha yüksektir. Ayrıca ikili bir fiyat sistemi de ortaya çıkabilmektedir [Dallago, 1987, s.161]. Bu yüzden denilebilir ki kayıtdışı ekonomik faaliyetler sadece vergi almak amacıyla kayıt altına alınmamalı, ayrıca milli bir ekonominin bütün işlem ve faaliyetlerini ölçebilmek ve kamu otoritelerince kontrol edilebilmesini sağlamak için sağlıklı bir kayıt sistemi kurulmalıdır.

Ülkelerin çoğunda izlenen iktisat politikaları, resmi istatistikler içinde ölçülen makro-ekonomik değişkenlerin geniş ölçüde etkisi altında bulunduğundan, kayıtdışı ekonomiye makro-ekonomik açıdan yaklaşıldığında, kayıtdışılık çarpık ve yanlış ekonomik verilere neden olacaktır ki bunun refah etkileri vardır. Refah seviyesini etkileyen birçok gösterge kayıtlara geçmediğinden ekonominin durumu ve sosyal refah seviyesi yanlış tahmin edilecek, uygulanacak politikalar hatalı tespit edilecektir.

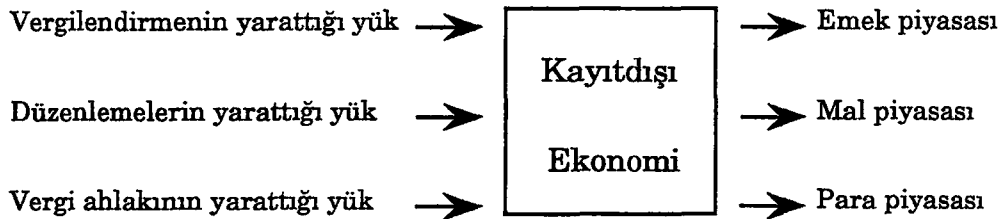
Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin makro-ekonomik etkilerini açıklamada şu örnekler bir fikir edinilmesine yardımcı olabilir. Bir ekonomide kayıtdışı ekonomi, resmi ekonomi kadar büyür, ya da daha hızlı büyürse ve ekonomi politikaları yapanlar da bunun farkında değillerse, ülke ekonomisinin büyüme hızı yanlış ve düşük tahmin edilecektir. Buna bağlı olarak alınacak "uygun" ekonomi-politik kararlar genişletici etki de yapabilir.

Bir ekonomide mal piyasasında denge yok ise, bu ekonomide kayıtdışı faaliyetler karaborsalar oluşacaktır. Ekonomide uygulanan rasyonelleştirme ya da fiyat kontrolleri sonucunda oluşabilecek karaborsalarda yüksek ve haksız kârlar elde edilecektir. Bu gelişme yalnız gelir dağılımını bozmakla kalmayacak, aynı zamanda fiyat endekslerindeki artışı da doğru yansıtmayacaktır. Resmi enflasyon oranı, gerçek enflasyon oranından düşük olacaktır (tersi de doğrudur).

Örneklere de görüldüğü gibi, kayıtdışı ekonomi sonucunda istatistiklerdeki sapmalar, ortaya konulan üretim, doğurulan gelirler ve istihdam edilen işgücü, hükümetin ne temenni ettiği ne de öngördüğü bir perspektif dahilinde olacaktır [Tanzi, 1984, s.71]. Bu tür olumsuzlukları ortadan kaldırmak için tahmini hesaplamalara gidilip, bulunan kayıtdışı ekonomi rakamları resmi verilere ilave edilse bile, eğer kayıtdışı faaliyetler çek yerine, nakit veya takas yoluyla yapılıyorsa, hükümetlerin bu faaliyetlerden tam olarak haberdar olmaları da zor olacaktır [Tanzi, 1984, s.71].

Sonuç olarak, geleneksel ekonomik analizlerde, kamu sektörü ile özel sektörü birbirinden ayırmak adet haline gelmiştir. Oysa 1980'li yıllardan sonra kayıtlı (veya resmi) sektör ile kayıtsız (veya gizli) sektör şeklindeki bir ikili ayırım artan bir önem kazanmıştır [Isachsen, Klovland ve Strom, 1982, s.209].

Kayıtdışı ekonominin ortaya çıkış nedenleri ve görüldüğü piyasaları şekil üzerinde incelemek, kayıtdışı ekonominin makro-ekonomi ile iç içeliği açısından önemlidir.

Şekil 3 : Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri ve Görüldüğü Piyasalar

Şekil 3 'den de açıkça analiz edilebileceği gibi, ekonomik faaliyetlerin kayda geçirilmesi, sadece vergi gelirleri açısından değil, istatistiklerin sağlığa kavuşması ve ülkelerin gerçek zenginliklerinin ortaya çıkarılması açısından da gereklidir. Çünkü ülkelerdeki ekonomik faaliyetler "kayıtlı" ve "kayıtdışı" faaliyetlerden oluştuğundan ve makro ekonomik kararlar da, resmi belgelere bağlanmış, kayda alınmış ekonomik faaliyet rakamlarına dayanılarak, yani resmi istatistiklere göre verildiğinden, resmi ekonominin belirlediği enflasyon rakamları, işsizlik oranları ve büyüme rakamları gerçekte farklı olacak, izlenen ekonomik politikalar da yanlış olacaktır. Bu da ekonomik yapıda birtakım uyumsuzluklara neden olacağı gibi, makro-ekonomik değişkenlerin de o ölçüde olumsuz yönde etkilenmesi sonucunu ortaya çıkaracaktır.

Kayıtdışı ekonomi nedeniyle olumsuz etkilenen ve ekonomik planlamada yanlış kararların alınmasına neden olan bu makro - ekonomik değişkenlerin bazılarının incelenmesi, konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir.

2.1. Kayıtdışı Ekonomi ve Milli Gelir

Bir ülkenin milli gelirinin bilinmesi ülkenin halihazır durumunun ortaya konması ve geleceğe yönelik politikalar oluşturmak açısından önemlidir. Belirli bir dönemde (genellikle 1 yıl) herhangi bir ülkenin ekonomik faaliyetlerinin sonuçlarını belirtmeye yarayan makro terimlerden biri olan milli gelir şu özdeşlikten oluşmaktadır.

$$\text{Hasıla} \equiv \text{Gelir} \equiv \text{Harcamalar}$$

Burada, üretilen hasılaya denk bir gelirin oluştuğu ve bu gelirin de hasılayı satın almada kullanıldığı yaklaşımdan yola çıkılırsa, bu kalemlerin birbirine özdeş ve eşit olmasını gerektirir.

Üç farklı yöntemle, hesaplanan (harcama, gelir ve üretim) milli gelirin sonuçta mutlaka birbirine eşit olması gerekmektedir. Rakamların birbirine eşit olmaması bazı üretim, harcama ya da gelir miktarının (meşru ya da

gayri meşru) resmi rakamlara yansımamış olduğunu gösterir. Buradan yola çıkılarak kayıtdışı ekonomi için bir yaklaşımda bulunulabilir.

Tablo 13 : Milli Gelirin Üç Yoldan Hesaplanması

ÜRETİM YOLU	HARCAMALAR YOLU	GELİR YOLU
(Gayri Safi Katma Değerler)	Özel Nihai Tüketim	Maaş ve Ücretler
+ Tarım	+ Devlet nihai tüketimi	+ Müteşebbüs gelirleri
+ Madencilik	+ Gayri safi sabit sermaye teşekkülü	+ Mülkiyet geliri
+ İmalat	+ Stok değişimleri	Net kira
+ Elektrik, gaz, su	+ Mal ve hizmet ihracı	Net faiz
+ İnşaat	- Mal ve hizmet ithali	Temettü
+ Ticaret	+ Dış alem net faktör gelirleri	Kâr
+ Ulaştırma		- Aşınma ve eskime
+ Konut		+ Dolaylı vergiler
+ Hizmetler		- Sübvansiyonlar
+ İthalat vergileri		
+ Dış alem net faktör gelirleri		
Gayri safi milli hasıla (GSMH)	= Gayri safi milli harcamalar = (GSMHa)	Gayri safi milli gelir (GSMG)

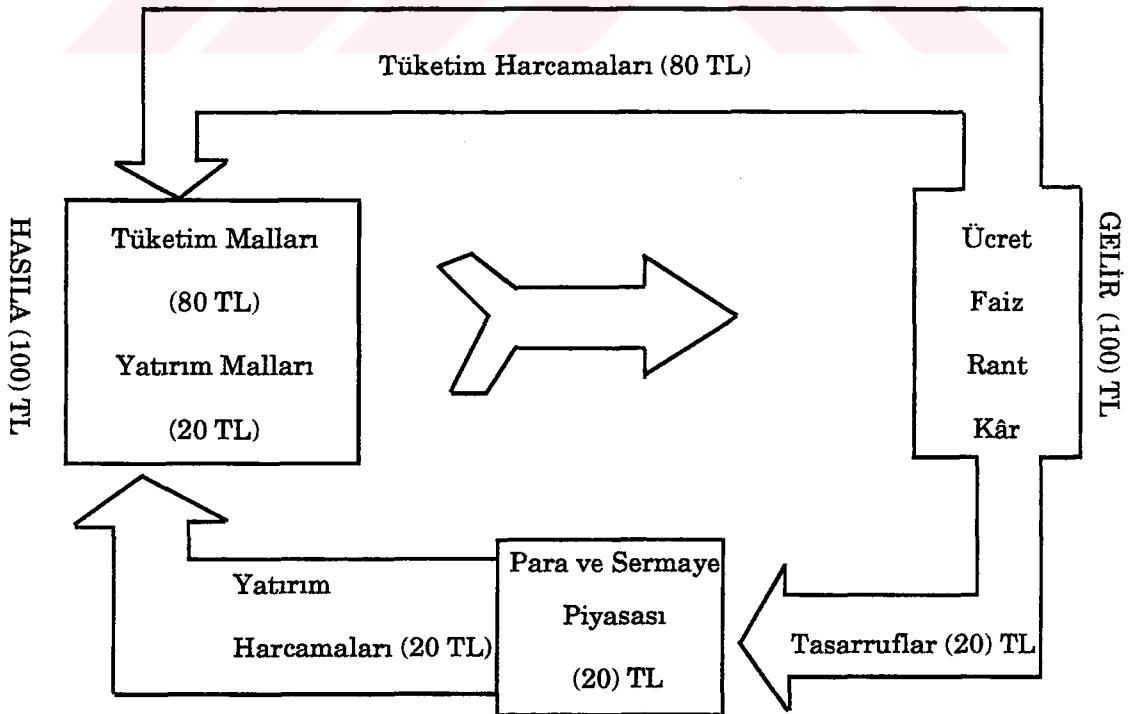
Kaynak : Özsoylu, 1993, s.46

Milli gelir bu üç yöntemle hesaplanabilmektedir. Türkiye'de milli gelir ilk iki yöntemle hesaplanmakta idi. 1993 yılına kadar üretim ağırlıklı bir yoldan hesaplanırken, 1993 yılı ile birlikte üçer aylık milli gelir tahminlerinin harcama bazında da verilmeye başlandığı görülmektedir [Özötün, 1994, s.19]. Yapılan çalışmalar ve hazırlıklar Türkiye'de milli gelirin gelir yöntemi ile de hesaplanmasına yönelik olup ilk sonuçlar 1999 yılında alınacaktır.

Türkiye'de milli gelirin gelir yöntemi ile hesaplanmasında kâr gelirleri, ücret gelirleri ve karışık gelirler denilen (diğer iki gelir grubunun dışında kalan ve ayrıntılı olarak isimlendirilemeyen) gelirleri kapsayacak. Böylece mesela hanehalkı sektörünün ne kadar kazandığı, ne kadar harcadığı, ne kadar gelir yarattığı ve tasarruf ettiği bu çalışma yöntemi ile ortaya çıkarılabilecektir.

Milli gelirin harcama yaklaşımı ile doğrudan bulunması zor olsa bile, belirtilen değerleri bulmak mümkün iken, gelir yolu ile GSM gelir rakamlarını bulmak, müteşebbüs geliri, mülkiyet geliri ve kâr değerleri tahmini olarak bile bulunamadığından mümkün değildir.

Eğer bir ülkede kayıtdışı ekonomi söz konusu ise harcamalar yolu ile hesaplanan milli gelir, üretim yolu ile hesaplanan milli gelirden fazla olacaktır. Yine resmi istatistiklerden hareketle bulunan GSM hasıla rakamları GSM gelir rakamlarından daha yüksek olacaktır. Dolayısıyla bir ülkedeki kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin neden olduğu bu farklılık Şekil 4'de gösterilen "Hasıla Gelir ve Harcama Akımları" tablosunun işlememesine neden olacaktır.

Şekil 4 : Hasıla, Gelir ve Harcama Akımları

GSM hasıla ve GSM harcama rakamları her ne kadar teorik olarak birbirlerine eşit olması gerekiyorsa da, gerek Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin boyutunu ortaya koymak açısından ve gerekse kayıtdışı ekonominin milli gelir ve hasıla, gelir ve harcama akımları tablosuna olan etkisinin yorumlanabilmesi için GSMH yaklaşımı ile Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin tahminini analiz etmek faydalı olacaktır.

Tablo 14 : GSMH Yaklaşımı İle Kayıtdışı Ekonominin Tahmini (1986-1990)

(Cari Fiyatlarla - Milyar TL)

YILLAR	GSM HASILA	GSM HARCAMA	FARK (%)	TL CİNSİNDEN DEĞERİ
1986	39.309.6	41.484.2	5.5	2.174.6
1987	55757.2	59.125.9	6.0	3.368.7
1988	100.582.2	106.616.2	5.9	6.033.9
1989	170.412.4	183.604.7	7.7	13.192.3
1990	287.254.2	308.798.3	7.5	21.544.1

Kaynak: Özsoylu, 1993, s.47.

ABD'de de ulusal doğal kaynak üretimi düşük tahmin edilmekte olup. Tablo 14'de Türkiye ile ilgili kayıtdışı ekonominin rakamları en alt sınırı göstermektedir.

2.1.1. Kayıtdışı Ekonomi ve Gayri Safi Milli Hasıla

Herhangi bir milli ekonomide, bir yıllık mal ve hizmet miktarlarının para birimi ile ifadesi olan GSMH'nın doğru olarak ölçülmesinin gerekliliği o kadar çok öneme haizdir ki! Çünkü, örneğin ABD'de GSMH'nın büyüme oranı başkanlık seçimlerinden, firmaların satış tahminlerine kadar her şeyi etkilemektedir. Eğer politikacılar ve firma yetkilileri ekonomik büyüme ile

ilgili doğru tahminlerin eksikliğini çekerlerse birçok hatalara maruz kalacaklar, sonuçta, istenmeyen durumlar ortaya çıkacaktır [Kliesen, 1996, s.10].

GSMH konusunda belirtilmesi gereken bir diğer husus üretilen mal ve hizmetleri ölçmesidir. GSMH ahlakı ve iyiliği ölçmez [Ruffin ve Gregory, 1988, s.132]. Sadece toplam olarak, kesin mal ve hizmet çıktılarını ölçer. Buna rağmen iktisadın "la ahlakı" olmasına rağmen kanunca suç sayılan (uyuşturucu ve beyaz kadın ticareti, kumar gibi) faaliyetlerin kayıtdışı ekonomi içerisinde yer bulması bir yana, bu faaliyetlerin GSMH içinde gösterilip gösterilemeyeceğinin hâlâ tartışılır olması üzerinde önemle durulması gereken bir gerçektir. Çünkü geleneksel olarak milli hesaplar kanunsuz faaliyetlerden sağlanan gelirleri içermezler. Olayın bu boyutuna rağmen iktisadın iktisadi olaylar karşısında ahlaken nötr olması GSMH'nın bu tanımlaması ile çelişkili gözükmemektedir.

GSMH konusunda bir diğer önemli husus şudur; üretilen mal ve hizmetlerin tartılıp, ölçülüp, sonunda satılıp yani para ile ifade edilip GSMH rakamları içinde yer alması, ölçülüp, tartılmayan ve para ile satılmayan mal ve hizmet faaliyetlerinde GSMH aciz kalmaktadır. Şöyle ki, 20.yy. başlarında Gürcistan'ın kuzeyinde kırsal bir alanda hayatını devam ettiren halkın yaşayışından kaleme alınan şu hayat hikâyesi hem GSMH, hem vergi ve hem de ekonomik planlama açısından nereye koyulacaktır.

"Babam ekmeğimizi yapmak için unumuzu öğüttü, şeker kamışlarını öğüterek şurubumuzu hazırladı, yine fasulye ve bezelyelerin buruşuklarını seçerek, kurutup bezelye çorbası hazırladı. Ve yine bizlere tüm kış boyunca yetecek meyveyi kurutarak hizmetimize sundu. Kış için bir kuzu, bir koyun ve birkaç kuş vurarak bizleri kışa hazırladı. Biz sadece sıcak bir pazar sabahı, piknik sepetimizi alıp annem kahve içmek için çağırdığında koştuk ve annem, babamın hazırladıklarından bize kahve yaptı. Yine ekmeğimizi babamın hazırladığı unlardan yaptık. Ayağımıza çarık giyip soğuk günlerde kurutulmuş meyveleri çorba yapıp içtik. Yine çorbamızı ve yorganlarımızı hayvanların derisini kullanarak yaptık [Reed, 1985, s.570]."

GSMH hesaplamaları için problem oluşturan bir diğer olgu kayıtdışı ekonomik aktivitelerdir. Kayıtdışı ekonominin kavranabilmesi ve ortaya atılan teorilerin anlaşılabilmesi için belki de en iyi yol tekrar doğal döngüsel akış modelinin ana temasını incelemek ile mümkün olacaktır. Bu model içerisinde devlet ve yabancı ticaret sektörleriyle beraber, pazara bağlı olarak iş ve mesken sektörleri de bulunmaktadır.

Tüm bu anlatılanlardan yola çıkarak GSMH ölçümleri için özel hal ve problemlerin oluştuğu söylenilebilir. Bunlardan biri hanehalkı ekonomik aktiviteler iken, diğeri GSMH hesaplamalarında ekonomik faaliyetlerin büyük bir bölümünün olasılıkla gözden kaçırılması (kayıtdışı ekonomi) ve bunun sonucunda bilgilerin sık sık ve tamamen (her yönüyle) değişmesi ve gerçek durumu yansıtmamasıdır. Kayıtdışı ekonominin boyutu ölçülerek hesaplamalara dahil edilse bile, çoğunlukla ölçüm hataları söz konusudur [Bahattacharya, 1990, s.715].

Özellikle 3. Dünya ülkelerinde kayıtdışı ekonomik faaliyetler nedeniyle ülkelerin resmi GSMH verileri ile ekonomideki gerçek gidişatın ne olduğu net değildir. Çünkü ekonomik veriler ve verilerin ilişkileri sağlıklı değildir.

Kayıtdışı ekonomideki değişimleri değerlendiren bazı ekonomistler bu sektörün GSMH dışında bırakılmasının çok önemli sonuçlara yol açtığını hissederler. GSMH'nın istatistiksel olarak ölçülmesi için gerçek kayıtlı bilgilerin, maliyetlerin ve çıktılarının kullanılması gereklidir. Bununla birlikte GSMH hesaplamaları içerisinde yer almayan kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin ölçülememesi bu piyasanın test edilmesini ve yorumlanmasını da zorlaştırmaktadır [Thompson, 1988, s.540].

Kayıtdışı olarak üretilen mal ve hizmetler GSMH içinde yer almadıklarından bazı tahminlere göre ABD'de GSMH hesaplamalarında % 30 kadarlık bölüm ölçülememektedir. [Carson, 1984, s.36]. Hatta ilginçtir, sekreterleri ile evlenen işadamlarının GSMH'yı düşürdüğü bile söylenmektedir [Reed, 1985, s.571].

ABD'de geleneksel tipteki ekonomik göstergeler, istatistiki verilere bakıldığında, olan bitenin aslında üstünün örtüldüğü, açıklıkla ortaya konulup ifade edilmediği görülmektedir. Bu klasik istatistiki verilere bakılırsa, GSYİH, perakende satışlar, işsizlik ve diğer bilinen ekonomik faaliyetleri ölçücü veriler, hatta enflasyon 1995 yılı sınırları dahilinde kaldı, pek büyük değişiklik kaydedilmedi [Oğuz, 1996, s.5].

İtalya'da kayıtdışı ekonominin milli gelirin % 18'i kadar olduğuna ilişkin bir hesaplama öne sürülüp, GSMH'yi bu kadar şişirmişler, bunun sonucu İtalya'nın İngiltere'yi geçip dünya 5'liğine oturması çizmede tam bir bayram havası yarattı, her yere bayraklar asıldı [Atasayar, Eylül 1993, s.6]. Türkiye'de istatistiklerin gösterdiğinden daha kuvvetli olduğu [Pazar Postası, 1996, s.12] söylenmektedir.

Bu örnekler şunu göstermektedir ki, GSMH hesaplamalarından yararlanırken, bu ekonomiler içinde yer alan kayıtdışı ekonominin büyüklüğüne dikkat edilmelidir.

GSMH'nin ölçülebilmesi için kayıtdışı ekonomideki problemlere ne tür bir tavır takınılacaktır. Buradaki ana problem kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin nispi öneminin değişebilir olmasıdır, olabilmesidir. Kayıtdışı ekonomideki bilgilerin elde edilmesi zor olduğundan ölçümlerde çok zor olacak, sonuçta, kayıtdışı ekonominin boyutu tam olarak GSMH hesaplamalarına yansımayacaktır.

Ulusal gelir hesaplarının oluşturulmasında kullanılan ekonomik faaliyetlerin ölçülmesi, gözlemlenen ekonomik faaliyetler sonucunda olur. Fakat üretimin, tüketimin ve yatırımların büyük bir miktarı asla resmen ölçülemez.

Kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin GSMH hesaplamalarında gözükmesi ancak bu sektöre katılan müşterilerin faaliyetlerinin ve iş hacminin tahmin edilmesiyle gerçekleşebilir. Bununla birlikte, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin bilinen kısmı yalnızca aysbergin görünen kısmıdır. Gerçek faaliyetlerin hacmi resmi hesaplamalardan kaçırılıyor. Kayıtdışı ekonomiyi tahmin etmek mümkündür ama gerçek büyüklüğünü bulmak çok zordur.

Kayıtdışı ekonomi, resmi faaliyetlerin dışındaki faaliyetleri kapsar. Resmi ekonomik faaliyetlerin hepsi resmi istatistiklerde GSMH hesaplarında göz önünde bulundurulurken, kayıtdışı ekonomik faaliyetler ise resmi istatistiklere yansımaz. Bu sebeple GSMH hesaplarına dahil değildirler. Dolayısıyla katma değer yaratıp, GSMH hesaplarına dahil edilmesi gerektiği halde, kayıtdışı ekonomik faaliyetler hesaplara dahil edilmemekte, resmi istatistiklerde de gözükmemektedirler.

Sonuç olarak kayıtdışı ekonomi ve GSMH arasındaki ilişkiler için şunlar söylenebilir. GSMH ülkelerin tam olarak üretimini yansıtmaz. Şöyle ki ekonominin gelişmesini sağlayan fiili mal ve hizmet üretimi (kişilerin kendi elbiselerini dikmesi, ayakkabısını boyaması gibi) para ödemelerine konu olmadığından GSMH hesaplamalarına dahil edilmezler. Ancak bu gibi işler para karşılığında yapılırsa GSMH hesaplamaları içinde yer alırlar.

GSMH'nın tam olarak üretimi yansıtmamasının bir diğer nedeni para ödemelerine konu olan fakat gelir olarak devlete bildirilmeyen kayıtdışı ekonomik faaliyetlerdir. Ayrıca bazen üretilen mal ve hizmetler nakit karşılığı değil, bir başka mal ve hizmet karşılığıdır. Bu tip faaliyetlerde para kullanılmaz ve GSMH hesaplamaları içinde yer almaz. Son bir grup faaliyet ise vergiye konu olmasın diye bildirilmeyen mal ve hizmet üretimidir (kayıtdışı ekonomik faaliyetler).

Genel olarak daha fazla mal ve hizmet üretimi yoluyla yaşam standartlarının yükseltildiği düşünülür. GSMH, üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal değeri olarak hesaplanır ve ekonomilerin karşılaştırılmasında veya bir ekonominin yıllar itibarıyla gelişiminin izlenmesinde veya ekonomilerin yaşam standartları seviyelerinin ölçülmesinde gösterge olarak kullanılır. Bu nedenle zaruri bir ölçüt olan GSMH rakamlarının yansıttığı gerçekler (ya da gerçeğe dışlıklar) önemlidir.

2.1.2. Kayıtdışı Ekonomi ve Kalkınma Hızı

Bir ekonominin değerlendirilmesi ve performansının ölçülmesi için bir diğer önemli makro ekonomik değişken kalkınma (büyüme) hızıdır. Gerek sektörel bazda ve gerekse tüm ekonomiyi değerlendirme açısından gerekli olan kalkınma hızı, birçok ekonomik göstergeye yol göstermesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, eksik veya yanlış hesaplanan kalkınma hızı, zincirleme olarak tüm diğer ekonomik göstergelere yansiyacak, sonuçta ekonomiyi planlayanların istemediği durumlara neden olacaktır.

Basit olarak iki yılın GSMH rakamlarının birbirlerine oranlaması ile bulunan kalkınma hızı eğer GSMH ölçümlerinde ilgili bölümde anlatıldığı gibi problem varsa bu aynen kalkınma hızının ölçülmesine de yansiyacaktır. Bu hususun dikkate alınması daha gerçekçi yorumlar yapılmasına neden olacaktır.

Kalkınma hızı konusunda dikkat çekilebilecek bir diğer husus, bu oranın reel büyümeyi (veya küçülmeyi) tam yansıtamayacak olmasındandır. Yani herhangi bir ülke için hesaplanan kalkınma hızına bakıp, o ekonominin reel olarak nasıl geliştiğini test etmek mümkün değildir. Bunun için şu iki olayın gerçekleşmesi gerekmektedir.

Hükümetlerin sıkı takibi ve düzenlemeleri karşısında var olan ama kayıtlara geçmeyen kayıtdışı ekonomilerin bir kısmı kayıt altına alınabiliyorsa bu bir önceki yıla göre GSMH artışı olarak gündeme gelecektir. Oysa ki bu bir reel artış değil sadece var olan bazı mal ve hizmet üretimlerinin kayıtlara geçirilmesidir.

Yine kayıtlı, yani resmi ekonominin kalkınma hızının düşük çıkması, ilgili ekonominin küçüldüğü anlamında yorumlanmamalıdır. Çünkü aynı ekonomide eğer bir de kayıtdışı ekonomi varsa, bu ekonominin büyümesi söz konusu olabilir. Zaten genellikle resmi ekonomilerin buhran dönemleri, kayıtdışı ekonominin büyüme dönemlerine tekabül etmektedir. Ayrıca, tahmin edilecek olan kayıtdışı ekonominin resmi GSMH hesaplarına dahil

edilmesi ve yeni bir kalkınma hızının bulunması resmi ölçümlerle tezat içinde olacaktır. Öyleki sanayi üretiminin reel olarak % 15 gerilediği bir ortamda ihracattaki % 30'luk artış [Milliyet, 15 Ekim 1994] nasıl açıklanacaktır?

Eğer kayıtdışı ekonomi resmi ekonomiye göre çok hızlı büyüyorsa ve milli istatistikler içinde bu durum yeterince görülemiyorsa, ekonominin resmi sonuçlarını dikkate alan, buna uygun politikalar izlemeye yol açan, fakat, gerçekte aşırı şekilde büyüyen, ülkenin ifade edilen büyüme oranı tahminlerin altında olacaktır.

1994 yılında Türkiye ekonomisinin % 6 küçülmesine rağmen, elektrik üretiminin % 6.1 artarak 73.7 milyar kilovatsaatten 78.2 milyar kilovatsaate çıkması [Kırbaş, 1995, s.22] kayıtdışı ekonomiler dikkate alınmasa bir tezat oluşturmaktadır. Ekonomide resmi belgelere yansıyan küçülme, elektrik tüketimi resmi rakamlarına göre bir büyüme şeklindedir. Ayrıca, geçmiş yıllara oranla 21.yy.'a yaklaşırken daha az enerji tüketimi ile daha fazla çıktının elde edildiği de düşünülürse bu tezat daha da artacaktır.

Kısaca, kayıtdışı ekonomi büyüme rakamlarını olumsuz etkilemektedir. Ekonomik büyüme rakamları sadece kayıtlı (resmi) ekonomideki büyüme rakamlarını gösterdiğinden gerçeği yansıtmazlar, ekonominin yıllar boyunca gösterdiği gelişmeyi doğru tespit edemezler. Dolayısıyla kayıtdışı ekonominin her dönem gözardı edilmesi, GSMH rakamlarının ve sonuçta kalkınma hızının düşük hesaplanması demek olacaktır. Önemli olan GSMH'nın zaman içerisindeki gelişimi ve büyüme hızının doğru hesaplanmasıdır.

2.1.3. Kayıtdışı Ekonomi, Fert Başına Düşen Milli Gelir ve Gelir Dağılımı

Ülkelerin refah düzeylerini belirleyip ölçen ve gelişmişlik düzeyini ortaya koyan çok çeşitli araçlardan biri de fert başına düşen milli gelirdir. Fert başına düşen reel milli gelirin sürekli artması, ekonomik refahın yükselmekte olduğuna dair bir işaret sayılır. Fakat bu yeterli değildir, aynı zamanda gelir dağılımı da refahı belirlemeye yarayan bir başka araçtır.

Teorik olarak incelenecek olursa denilebilir ki, kayıtdışı gelirlerin gözardı edildiği bir fert başına düşen reel milli gelir hesaplamaları yanlış olup, düşük çıkacaktır. Çünkü payda yer alan milli gelir sadece resmi kayıtları içermekte olup, yine bu rakamlardan yola çıkıp çizilecek olan bir "Lorenz Eğrisi" de yanlış ve tutarsız olacaktır. Aynı şekilde, çalışan fert başına düşen reel milli gelir rakamları da hem payda yer alan milli gelirin ve hem de payda da yer alan istihdam hacminin kayıtdışı ekonomiler nedeni ile gerçeği yansıtmaması sonucunda yanlış çıkacaktır. Bu rakamlardan yola çıkıp ülke karşılaştırmaları yapmak, özellikle gelir dağılımı politikaları gerçekleştirmek zor olacaktır.

Konuyu biraz daha açıp incelemek mümkündür. Kayıtdışı ekonomi geniş perspektifle, gelir dağılımı üzerinde potansiyel olarak ispatı ve takdiri çok zor etkilere haizdir [Hansson, 1982, s.241]. Açıklanmayan (kayıtsız) gelirleri icra eden kişiler, olduğundan daha az zengin görülmelerinden dolayı, gelir dağılımına ilişkin resmi istatistiklerde yanlış ve tutarsız olacaktır [Tanzi, 1984, s.75].

Gelir bölüşümünün hangi sınırdaki iyi veya kötü olduğuna ilişkin kesin bir ölçüt ya da bunu kanıtlayan bir kuram yoktur. Çoğu zaman Gini ya da Kuznets* gelir dağılımı katsayılarına göre gelir dağılımı ölçülerek uluslararası karşılaştırmalarda her bir ülke için değerlendirme yapılmaktadır. Ülkede en düşük gelirli % 20 veya % 40'ın gelir payı ve en üst gelirli % 10 veya % 20'nin gelir payı karşılaştırmalarda diğer bir ölçüttür. Hedef, tabii, gelirin tam eşitlik üzere dağılıyor olması değildir. Ancak, dağılımın çok eşitsiz olması ciddi siyasal, sosyal huzursuzluk ve ekonomik darboğazlar yaratabileceği için üzerine eğilmeyi gerektirir.

* Kuznets katsayısı (0) ile (1) arasında değişen ve sifıra yaklaştıkça gelir bölüşümünde eşitliğe yaklaşıldığını, bire yaklaştıkça da uzaklaştığını gösteren bir katsayıdır.

Tablo 15 : Türkiye'de Yapılan Gelir Dağılımı Araştırmaları (Hanelerin % 20'lik Dilimlere Göre Gelir Yüzdeleri) (1963- -1987)

HANELERİN % 20'LİK Dilimi	DPT (1963)	AÜSBF (1968)	DPT (1973)	TÜSİAD (1986)	DİE (1987)
1. % 20	4.5	3.0	3.5	3.9	5.24
2. % 20	8.5	7.0	8.0	8.4	9.61
3. % 20	11.5	10.0	12.5	12.6	14.06
4. % 20	18.5	20.0	19.5	19.2	21.15
5. % 20	57.0	60.0	56.5	55.9	49.94
Gini katsayısı	0.55	0.56	0.51	0.46	0.43

Kaynak : Kazgan, Önder ve Tuncer, 1992, s.2

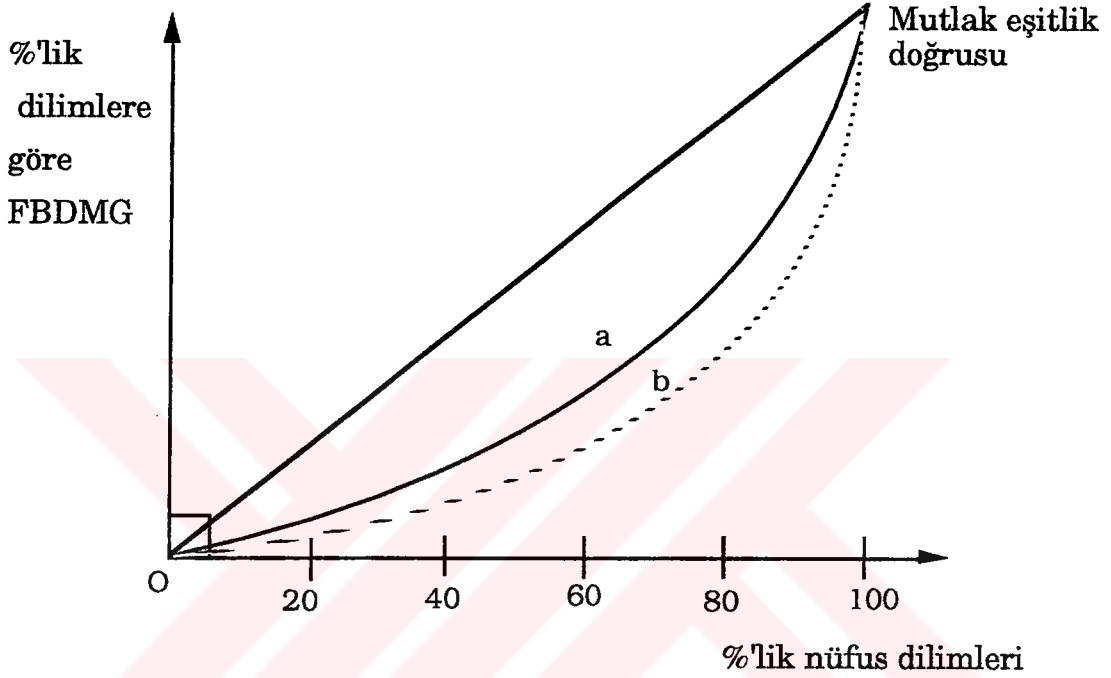
Tablo 15 farklı yıllarda Türkiye için gerçekleştirilen gelir dağılımının yansıtmakta olup, kayıtdışı gelirleri içermemektedir. Oysa kayıtdışı gelirlerin dikkate alınması durumunda sonuçların karşılaştırılması farklılıklar arz edebilir, ki Türkiye'de kayıtdışı ekonominin var olduğu ve bunun milli gelir rakamlarına yansımadığını Tablo 16'te görmek mümkündür.

Tablo 16 : Kişi Başına Düşen GSMH (Dolar)

YILLAR	KİŞİ BAŞINA GSMH	SATIN ALMA GÜCÜ PARİTESİNE GÖRE GSYİH	AÇIKLANMASI GEREKEN FARK
1990	2675	4681	(2006) % 75
1991	2571	4782	(2211) % 86
1992	2622	5060	(2438) % 92

Kaynak : Altuğ, Mart 1994, s.62

Bu tabloların analizi neticesinde denilebilir ki resmi rakamlarla yola çıkıp çizilecek bir Lorenz Eğrisi ile kayıtdışı gelirleri de içeren kişi başına düşen reel milli gelirler sonucunda çizilecek olan bir Lorenz Eğrisi farklı olacaktır. Ayrıca bu iki eğri arasında kalan bölgeye de kayıtdışı gelirler bölgesi denilebilir.

Şekil 5 : Lorenz Eğrisi

a = kayıtlı (resmi) rakamlarla çizilen gelir dağılımı bölgesi

b = kayıtlı + kayıtsız gelirleri kapsayan milli gelir rakamları ile çizilen gelir dağılımı bölgesi.

Şekil 5'e bakıp yanılmamak için şunu söylemek gerekmektedir. Kayıtdışı gelirleride dikkate alan ve ona göre çizilen Lorenz Eğrisi'nin gelir dağılımı bölgesini daha iyi gözlemek için a ve b bölgesine ayrılmıştır. Yoksa kayıtdışı gelirleri de içeren b bölgesi a bölgesinin içinde de yer alabilir, belki çok zor bir ihtimal olsa bile aynı bölgeyi kapsayabilir. Fakat önemli olan a ve b bölgelerinin arasındaki farkın kayıtdışı ekonomilerden doğan geliri gösterebilmiş olmasıdır. Formüle edilirse $(b - a) = \text{kayıtdışı ekonomiden doğan gelirlerdir}$.

Sadece kayıtlı milli gelir rakamlarından veya kayıtdışı gelirleri de kapsayan, kayıtlı + kayıtdışı milli gelir rakamlarından yola çıkılarak Lorenz Eğrisi çizilebilmesiyle beraber, sadece kayıtdışı gelirleri kapsayan verilerle Lorenz Eğrisi'ni çizmek ve kayıtdışı gelirler dünyasındaki gelir dağılımı test etmek teorik olarak mümkün ama pratikte imkânsızdır. DPT rakamlarına göre 1993 yılı Türkiye'de kişi başına düşen gayri safi milli gelirin 1990 dolar olmasına karşın, yine aynı yıl OECD tarafından Türkiye için hesaplanan kişi başına düşen harcama miktarının 5170 dolar olması [Özçelik-İş, 1994, s.15] bu fikri en azından düşünce bazında doğrulamaktadır.

Kayıtdışı ekonomi istihdam yaratıcı ve yoksulluğu hafifletici unsurlar taşıdığından gelir dağılımına önemli katkılar sağlar. Kayıtdışı ekonomi yoluyla üretimin artırılması bölünecek pastanın büyümesi demektir. Ek istihdam sayesinde pastadan pay alma imkânı da doğmuş olacaktır. Kayıtdışı ekonomi sayesinde her ne kadar üretim artıyor ve önemli bir kesim gelir elde ediyor ve yoksulluk azalıyor ise de, gelir dağılımında gerçekten adalet sağlanıyor mu? En düşük seviyede gelir elde edenlerin konumunu iyileştirme ve yoksulluğun mümkün olduğunca en aza indirilmesi yaklaşımı ile "gelir dağılımında adalet" olumlu sağlanabilir. Ancak cevap kesin değildir. Şöyle ki, kayıtdışı ekonomik faaliyetler homojen bir yapıda değildir. Dinamik girişimciler, kalifiye işçiler yanında kalifiye olmayan işgücünün faaliyette bulunduğu bu sektörde müteşebbüsler ve kalifiye elemanlar yüksek gelir elde ederlerken kalifiye olmayan elemanlar en fazla asgari ücret kadar gelir elde etmekte, ayrıca, sosyal sigorta hizmetlerinden de yararlanamamaktadırlar.

2.1.4. Kayıtdışı Ekonomi, Tüketim Harcamaları ve Tüketim Fonksiyonu

Fertlerin zaruri, kültürel ve lüks ihtiyaçlarına yaptıkları harcamalara "tüketim harcamaları" denir. Tüketim harcamaları ile milli gelir arasındaki bağlantılardan biri, tüketim harcamalarının çoğalması ile milli gelirin artması iken, bir diğeri tüketim harcamalarının boyutunu belirleyen değişkenin milli gelir olduğudur.

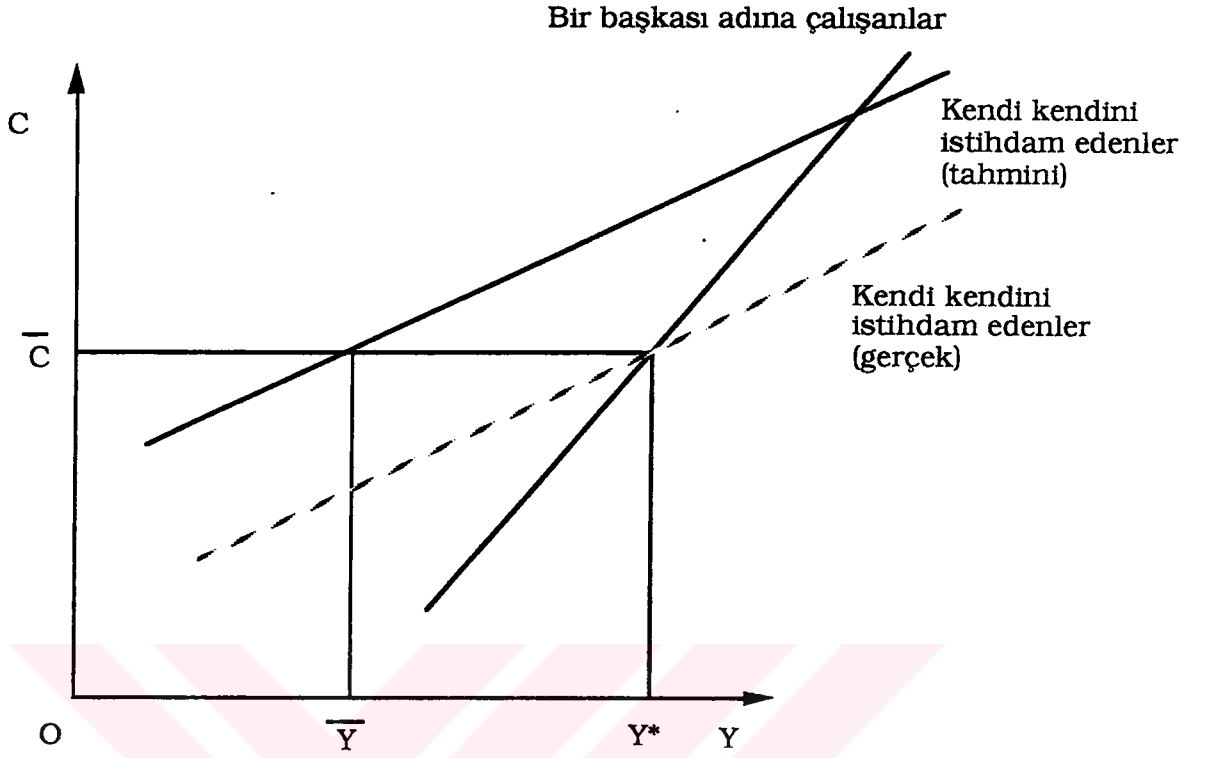
Kullanılabilir gelire göre $C = C_0 + c Y_d$ olan tüketim fonksiyonu milli gelire göre $C = C_0 + c (1 - t) Y$ 'dir. Yine gelirdeki bir birimlik artışın ne kadarının $\left(\frac{\Delta C}{\Delta Y} = c\right)$ tüketim harcamalarına ayrılacağını gösteren değişken de "marjinal tüketim eğilimi"dir.

Kayıtlı ekonomi verilerine göre fertlerin tüketimlerini yukarıdaki denklemler açıklamasına karşın, kayıtdışı gelirlerle yapılacak olan tüketim harcamalarını bu denklemlerde görmek mümkün değildir. Ayrıca fertlerin marjinal tüketim meyilleri de kayıtdışlıklar önemsenirse farklı olacaktır. Çünkü kayıtdışı gelir elde edenler harcamalarının bir kısmını kayıtdışı gerçekleştirirken, bir kısmını ise kayıtlı piyasalardan karşılamaktadırlar. Bu sonuç tüketim fonksiyonu ve marjinal tüketim fonksiyonunda ifade edilmediğinden makro-ekonomik çözümlerle problemler doğacaktır.

Tüketim fonksiyonu gelir seviyesi ile tüketim harcamaları arasındaki ilişkiyi inceler. Tüketim harcamaları gelir seviyesine bağımlı olduğundan, tüketim miktarı gelirlerdeki artış ve azalışlardan etkilenir. Fertlerin tüketimleri sosyal, ekonomik, siyasi alışkanlıklarının bir türevi olup, kısa dönemde bu alışkanlıklarda önemli bir değişiklik olmayacağı farz edilir. Yine fertlerin gelirlerinden daha fazla tüketim yapması (otonom tüketim hariç) söz konusu değildir. Fakat kayıtdışı ekonomiler iktisadi bireylerin tüketim alışkanlıklarını değiştirmekle beraber, kayıtlı gelirinden daha fazla tüketim yapmasına olanak sağlamaktadır.

Değişik nüfus gruplarının gelir / harcama ilişkilerindeki farklılıklar, kayıtdışı ekonomide kendi kendini istihdam edenler, kaçak çalışanlar ve asıl işleri yanında ikinci bir işte çalışanların kayıtdışı gelirlerinin farklılığındandır [Smith, 1986, s.144].

Daha fazla değişebilirlik ve belirsizlik gösteren kendi kendini istihdam edenlerin gelirleri ile bir yerde çalışan kişilerin gelirleri, gelir/harcama seviyelerinin birkaç yönden birbirinden farklı özellikler göstermesine neden olur. Mevcut verilerden yararlanılarak tahmin edilen marjinal tüketim eğilimi kendi kendini istihdam edenler için daha düşüktür.

Şekil 6 : Başkaları yanında çalışanlarla, kendi kendini istihdam edenlerin tüketim fonksiyonları

$Y Y^*$ = Kendi kendini istihdam edenlerin kayıtdışı gelirleri

Kaynak : Smith, 1986, 145.

Kendi kendini istihdam edenler, bir yerde çalışanlara nispeten daha büyük fırsatlara sahiptirler ve bu fark harcama yapılarında açık bir şekilde görülür [Smith, 1986, s.144]. Kendi kendini istihdam edenlerin daha geniş olan tüketim yapıları sahip oldukları kayıtdışı gelirleri seviyesinin doğru şekilde tahmin edilmesi için bilgiler sunar.

Kayıtdışı faaliyetler bünyesinde gelirlerini imkanına artırma sahip olan bireyler tüketimlerini de artırırlar. Kayıtdışı gelirlerin tümü resmi piyasada harcanabileceği gibi bir kısmı da harcanabilir. Ayrıca resmi gelirlerin de bir kısmı kayıtdışı piyasada harcanabilmektedir. Bu sonuç tüketicilerin düşük fiyatlar yüzünden kayıtdışı üretimi talep etmesinden dolayıdır [Dallago, 1987, s.151].

Milli gelir tahminleri genellikle harcama tahminlerinden daha düşüktür. Bu farklılık, bazı gelirlerin kayıtlara girmediği gerçeğini yansıtmaktadır. 1992'de Türkiye'de kişi başına düşen GSMH üretim bazında 1300 dolarken harcama bazında 3500 dolardı [Çokgezen, 1993, s.24]. İngiltere'de yapılan bir araştırmada da (1983) hanehalkı toplam harcamalarının % 25'inin kayıtdışı faaliyet alanlarında gerçekleştiği tahmin edilmiştir [Smith, 1986, s.83]. İngiltere'de yapılan bir diğer araştırma, İngilizlerin haftalık en az 3 sterlinlik açıklanamayan bir gelire sahip olduğu bunun ise 1977 yılı rakamlarına göre 3200 milyon sterlin (GSMH'nın % 2.3'ü) yaptığı doğrultusundadır [O'Higgins, 1989, s.177]. Böylece, açıklanan gelir ve hanehalkı yaşam standartları arasındaki farklılık (çarpıklık) kayıtdışı ekonomiye katılmayı belirlemede önemli ipuçlar vermektedir.

2.1.5. Kayıtdışı Ekonomi, Tasarruf ve Tasarruf Fonksiyonu

Milli gelirin tüketim harcamalarına gitmeyen kısmı tasarruf olup, gelirdeki bir birimlik artışın ne kadarının tasarruflara gideceğini gösteren orana $\left(\frac{\Delta S}{\Delta Y} = s\right)$ marjinal tasarruf eğilimi denir.

Milli gelir kullanım yönünden tüketim harcamaları ve tasarruflardan oluştuğuna göre;

$$Y = C + S$$

$$S = Y - C \text{ şeklini alabilir}$$

$$c + s = 1 \text{ olduğundan}$$

$$s = 1 - c' \text{ dir.}$$

Gelirin artması ile artan tasarruflar milli gelirin bir fonksiyonudur. Bu fonksiyon $S = -S_0 + sY$ denkleminde ifade edilir.

Kayıtdışı gelirlerin tüketim fonksiyonuna etkisi direkt olarak tasarruf fonksiyonuna etkisi anlamındadır. Kayıtdışı ekonomideki gelirlerin bir kısmı harcanırken diğer kısmı tasarruf edileceğinden [Dallago, 1987, s.161] ve

Cagan'a (1958) göre bildirilmemiş gelir gömülemek için anormal bir para talebi oluşturacağından [Isachsen, Klovland ve Strom, 1982, s.220] tasarruf fonksiyonunun kayıtdışı gelirlerden etkilenmeyeceği düşünülemez.

İç mali piyasaların düzenlenmesi amacıyla faiz hadlerine bir sınır getirilmesi ve kredi sınırlamaları bir kara para piyasasının oluşmasına yol açar. Ödünç verenlerin tahsil ettikleri faizler, mali otoritelerden önemli kısmı itibariyle gizlenir ve geriye bu faizlerin milli hesaplar içinde ne ölçüde yer aldıklarını bilmek kalır [Tanzi, 1984, s.72].

2.1.6. Kayıtdışı Ekonomi, Yatırım Harcamaları ve Yatırım Fonksiyonu

Mevcut üretim kapasitesini yükseltmek için yapılan harcamalara yatırım harcamaları denilmekte olup başlıca iki türlü yatırımdan söz edilebilir. Otonom ve uyarılmış yatırımlar.

Daha çok devlet eliyle yürütülen ve milli gelir seviyesine bağlı olmayan harcamalar, otonom yatırım (I_0) niteliğindedir. Gelir fonksiyonunun artan bir fonksiyonu olan ve artan talebin sürüklediği yatırımlar ise uyarılmış ($I(Y)$) yatırımlardır. Marjinal yatırım eğilimi ise $(i) \frac{\Delta I}{\Delta Y}$ dir. Böylece yatırım fonksiyonunu $I = I_0 + i(Y)$ olarak ifadelendirmek mümkündür.

Bir ekonomide fertler, firmalar ve devlet yatırım harcamaları gerçekleştirir ve bu harcamaların değeri toplam "yatırım hacmini" oluşturur. Yatırım hacmini belirleyen unsurlar istenirse de bir sonuca daha neden olurlar, yatırımların kayıtlı ya da kayıtsız ekonomilerden hangisinde gerçekleştirileceği.

Hükümetlerin aldığı ekonomik kararlar kayıtlı yatırımların boyutunu azaltırken, eğer kârlı alan olarak algılanırsa kayıtdışı yatırımları artırabilir. Eğer uyarılmış yatırımları artıran bir önceki dönemin tüketim harcamaları ise uyarılmış yatırımlar $I_t = I_0 + a(C_t - C_{t-1})$ fonksiyonu şeklinde ifade edilecektir. Fakat kayıtlı ekonomi krize giderken fiyat düşüklüğü ve talep

fazlalığı nedeniyle kayıtdışı ekonomilerdeki yatırımların artması mümkündür. Bu sonuçlar, yatırım fonksiyonunun teorik analizinin karmaşasına neden olur.

Teorik olarak yapılan yaklaşımlardan sonra, genel olarak kayıtdışı ekonomi-yatırımlar analizine geçilebilir.

Kayıtdışı ekonomiler iktisadi bireylerin yatırım dürtülerini harekete geçirdiklerinden, bu ekonominin ekonomi içerisinde lokomotif etkisi ihmal edilmemelidir [Isachsen, Klovland ve Storm, 1982, s.209].

Kayıtlı ekonomideki sermaye ve işgücünün etkin olmayan dağılımı verimliliği engelleyecektir. Yüksek vergi oranlarına sahip bir ekonomide hanehalkı ve diğer iktisadi bireyler boş zaman, emek ve sermayelerini üretime kaydırıp vergilendirilmeyen aktivitelerin varlığına neden olacaklardır.

Vergilerin yüksekliği pazar faaliyetlerinin bozmaya meyilli olduklarından kayıtdışı faaliyetler artar, kayıtlı yatırımlar ve mal arzı azalır [Barro, 1984, s.351]. Kayıtlı piyasada faaliyetlerine devam eden bireylerin vergi sorumluluğu artar. Bu durum kayıtlı ekonomiden kayıtsız (vergisiz) ekonomiye geçişi hızlandırır.

Kayıtdışı ekonomide yatırım alternatiflerinin eksikliği gibi bir şey söz konusu değildir. Aksine, kârlı olduğu için kayıtdışı yatırımlar kendisine uygun yolları değerlendirecektir.

Kayıtdışı ekonomide yatırım yapmaya karar vermek için üç nokta önemlidir.

- Maliyetler: Kayıtdışı ekonomi vergi kaçırma ve düşük maliyetler (ücretler) nedeniyle karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Devlet yasal düzenlemelerle bu üstünlüğü azaltabilir ve/veya ortadan kaldıracaktır [Dallago, 1987, s.156].

- Verimlilik ve esneklik: İşçi sendikalarından ve diğer yasal zorunluluklardan uzak olan kayıtdışı ekonomide emeğin verimliliği ve esneklik (işten çıkarmalar) yüksektir.

- Fiyatlar: Kayıtlı ekonomideki fiyatların düşüklüğü kayıtlı sektördeki yatırım dürtüsünü kırabilir.

Bu açılardan hareketle müteşebbüsler maliyetlerin, riskin ve kamu baskısının düşük, kârın ise yüksek olduğu kayıtdışı ekonomiye yöneleceklerdir.

Kayıtdışı ekonomi ve yatırım analizlerine bir bakış açısı da şöyledir. Aşırı kapasite durumunda artan yatırım mal ve hizmetleri talebi, çoğaltan etkisiyle* üretimi uyarır. Yeni teknolojik çözümün olmaması, kayıtlı ve kayıtdışı teşebbüslerin aynı mal ve hizmeti arz etmesi durumunda, kayıtdışı teşebbüsler düşük fiyattan satış yapacaklarından tüketim talebinin genel artışı, tüketim mal ve hizmetlerinin genel arzından düşük olduğu sürece kayıtlı teşebbüsler piyasadan çekilirler. Kayıtdışı gelirlerin bir kısmı kayıtlı yatırım mal ve hizmetleri piyasasında harcandığından, kayıtlı teşebbüsler yatırım mal ve hizmetleri üretimine ağırlık vereceklerdir. Sonuç olarak, kayıtdışı faaliyetler, kayıtlı yatırım mal ve hizmetleri üretimi üzerinde genişletici, tüketim mal ve hizmetleri üzerinde daraltıcı etkiye neden olacaklardır.

2.2. Kayıtdışı Ekonomi, Ücretler, Enflasyon ve İşsizlik Oranları

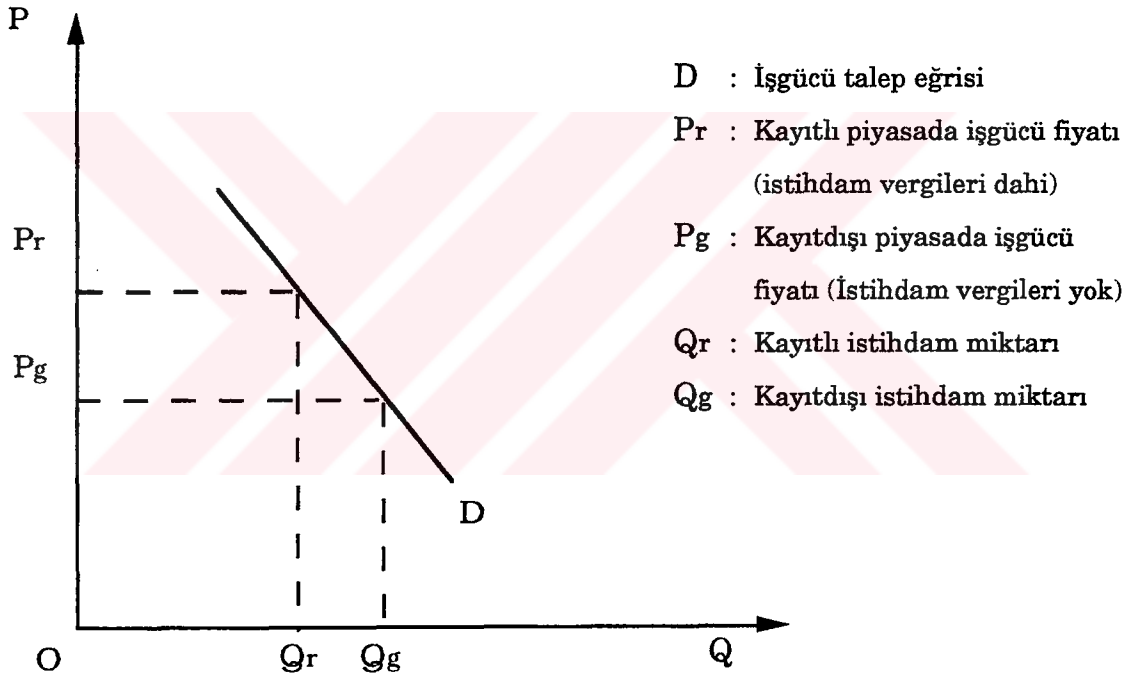
1970'lerde Batı ekonomileri yüksek enflasyon oranı, yavaşlayan ekonomik büyüme ve yüksek işsizlik dolayısıyla sıkıntı çektiler. 1980'lerde ise hükümetlerin bütçe açıkları ve yüksek faiz oranları problem oluşturdu. Bu anlamda geleneksel teorilerin değiştirilmesi iktisatçılara tartışma için öğretisel (doktrinal) konular sağladı. Bununla birlikte, ekonomik hastalık için temel nedenler ve çareler üzerinde konsensüsün bulunmayışı iktisat ile uğraşanları ve politika belirleyicilerini bir belirsizlik durumunda bırakmıştır.

* "Devletin bastığı para (emisyon), aldığı iç ve dış borçlar kayıtlı ekonomiden kayıtdışı ekonomiye transfer ediliyorsa, çoğaltan etkisi, tasarrufların yatırıma kayma sürecini ve oranını artırır [Altuğ, Mart 1994, s.66].

Belirsizliklerden kurtulmanın bir açıklaması olan kayıtdışı ekonominin genelde ücretler, enflasyon ve işsizlik oranları üzerindeki etkileri özelde ise Philips Eğrisi analizi ile açıklanacaktır.

2.2.1. Kayıtdışı Ekonomi ve Ücretler

Uygulanan sosyal politikaların maliyetinin sürekli olarak büyük işletmelere yüklenmesi, kayıtdışı sektörün de büyümesine neden olmaktadır. İstihdam vergilerinin olmadığı (vergi, SSK primi, zorunlu sosyal amaçlı fonlar) kayıtdışı sektör bu ödemelerin yapıldığı kayıtlı sektörü haksız rekabet nedeniyle güç durumda bırakmaktadır [TİSK, ty(b)., s.29].

Şekil 7 : Kayıtlı ve Kayıtdışı Ekonomide Emek Talebi

Kaynak : Özsoylu, 1993, s.39

Ekonomi kuramı gereği, işgücü fiyatı düştükçe talep artacağından kayıtdışı emek talebi Q_g olacaktır. Bu yaklaşım birey ya da firma için ihtiyaçların giderilmesinde "maliyet" in önemli olmasının bir sonucudur.

Kayıtlı sektörde işgücü maliyeti yüksek olduğundan kayıtdışı sektörde "kaçak işgücüne" her zaman talep olacaktır. Ucuz olmasının yanı sıra,

işgücü fazlalığı da düşünülecek olursa, kayıtdışı ekonomi için gerekli ortam hazır demektir [Özsoylu, 1993, s.39]. İşçileri kayıtdışı olarak istihdam etmek, işverenlere daha düşük ücretler ödeme imkânı verir. Ücreti üzerinden vergi ve sosyal güvenlik keseneği kesilmediği için işçi bunu kendi yararına uygun görür, işverenler de bundan kazanç sağlar.

Kayıtdışı istihdamda, önceleri çalışanlara düşük ücret ödenirken, daha sonra benzer işi yasal olarak yapanlardan fazla ücret ödenmeye başlanmıştır [De Grazia, 1982, s.30].

Kayıtdışı ekonomide bazen daha yüksek ücret ödenir [Dallago, 1987, s.152]. Şöyleki, kayıtdışı çalışan kalifiye elemanlar yüksek ücret alırken, kalifiye olmayan emeğe düşük ücret ödenmektedir. Kalifiye eleman gelirini artırırken, kalifiye olmayan eleman sadece iş bulmuş olmaktadır. En zayıf ve korumasızlar yabancı kaçak işçilerdir.

Kayıtdışı ekonomi, hükümet düzenlemelerini iş güvenliği için sendikalar ile yapılan anlaşmaları, çevre standartlarını olduğu kadar, ücretleri de sık sık bertaraf etmektedir [Hansson, 1982, s.234].

2.2.2. Kayıtdışı Ekonomi ve Enflasyon Oranları

Kayıtdışı ekonominin varlığı dikkate alındığında, ikili (dual) fiyat düzeyi ortaya çıkacağından [Dallago, 1987, s.162] enflasyon hesaplamaları zorluk arz edecektir.

Kayıtdışı ekonomide üretim düşük maliyetle gerçekleştiğinden, fiyatlar kayıtlı sektöre göre düşüktür. Enflasyon oranı, kayıtlı sektörde belirlenen mal sepeti ortalamasına göre hesaplandığından yüksek olacaktır. Çünkü kayıtdışı ekonomide aynı mal sepeti daha uzunca bir liste oluşturabilir [Özsoylu, Şubat 1994, s.16].

Kayıtdışı ekonomi, kayıtlı ekonomiden daha hızlı bir gelişme gösterirse ve paralel işletmeler tarafından sağlanan hizmetler daha uygun fiyatlarda ise bu enflasyon oranını etkileyecek, hesap edilen enflasyon oranı gerçek enflasyon oranından yüksek olacaktır. Diğer taraftan kayıtdışı ekonomide

bir ürünün karaborsası oluşmuşsa, fiyat kontrolü ve izne bağlamanın sonucu kayıtlı piyasada arz edilen malların kıtlaşması karaborsa fiyatlarını artıracığı için hesaplanan enflasyon oranı gerçek enflasyon oranından düşük görünecektir. Bu sonuç kayıtlı fiyat endekslerinin gerçek fiyat endekslerinin altında olduğu bir durumun ifadesidir.

Devlet vergi ödemeleri ve enflasyon oranları nispetinde kişilerin alım güçlerini azaltmaktadır. Enflasyon en çok nakit bulunduranları etkilediğinden, kayıtdışı işlemler de nakit gerçekleştiğinden, devlet bu sektörden alamadığı vergiyi enflasyon vergisi olarak almaktadır [Altuğ, Mart 1994, s.67].

Kayıtdışı ekonomi ile enflasyon oranları arasındaki son bir ilişki de şöyledir :

Kayıtdışı ekonomilerin söz konusu olduğu birçok ekonomide enflasyonun MONETARİST yaklaşımla izahı başarısız olur. Monetarist görüş enflasyonu piyasadaki para miktarı (para arzı) ile bağlantılı bulur. Oysa kayıtdışı ekonominin varlığı paranın bir ödeme aracı olarak kullanma hızını, biçimini önemli ölçüde değiştirerek tahlilleri ve tahminleri yanıltır.

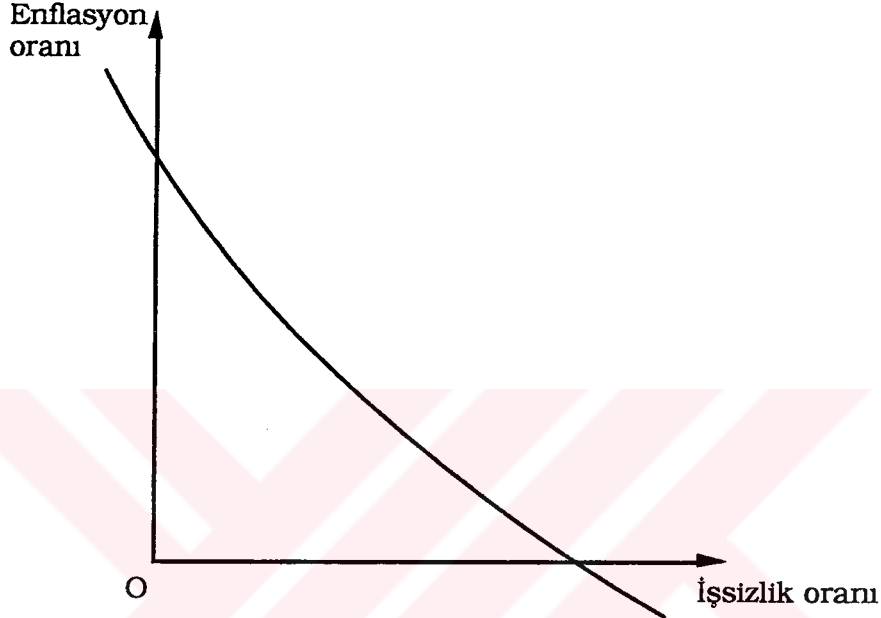
2.2.3. Kayıtdışı Ekonomi ve İşsizlik Oranları

Kayıtdışı istihdamın olduğu durumlarda, resmi işsizlik oranında sapma tehlikesi başgösterir. Eğer kayıtdışı istihdamdaki emek kayıtlarda işsiz sayılıyorsa, işsizlik oranı gerçek durumdan daha yüksek demektir. ABD'deki işsizlik oranının % 2 daha düşük olabileceği öne sürülmüştür [Tanzi, 1984, s.75].

Sanayileşmiş ülkelerdeki incelemeler işsizlik oranının büyük olduğu dönemlerde de kayıtdışı faaliyetlerin yoğun olduğunu gösterdiğinden, işsizlik azaltıldığında, kayıtdışı faaliyetleri de azaltacaktır şeklindeki bir ilişik hatalı olabilir [Özsoylu, Temmuz 1994, s.5].

2.2.4. Kayıtdışı Ekonomi ve Phillips Eğrisi Analizi

Enflasyon ve işsizlik oranları arasında ters yönlü bir ilişkinin kurulduğu, aynı anda iki problemin ortadan kaldırılamadığı ve sadece birisiyle mücadele edinilebileceğinin altını çizen hipotez "Phillips Eğrisi"dir.

Şekil 8 : Phillips Eğrisi

Phillips Eğrisi teoremine göre işsizliği ortadan kaldırmak için enflasyonun artmasına izin verilmesi gerekir, enflasyonu ortadan kaldırmak için de işsizliğin artmasına.

1960'larda % 2.8 enflasyon % 4.7 işsizlik oranına sahip olan ABD ekonomisi, 70'lerde % 6.6 enflasyon ve % 6.2 işsizlik yaşadı [McGee ve Feige, 1989, s.81]. 1960'lardaki ekonomik uyum Phillips Eğrisi ile karakterize edilirken, 1970'li yıllar işsizlik ve enflasyonun birlikte yükseldiği stagflasyon olgusunu gündeme getirmiştir.

Gözlemlenen ekonomik olaylar ile kabul edilen ekonomik teoriler arasındaki çelişki Feige'nin "kayıtdışı gelir" hipotezi ile açıklanmıştır. Bu bakış açısına göre, kayıtdışı ekonomideki büyüme ekonomik hastalığın cari

işaretini gösteren resmi bilgi sistemini çarpıtır. Ekonomik aktivitelerin kayıtlı ekonomiden kayıtdışı ekonomiye kayması istihdam, enflasyon, reel büyüme oranı ve verimlilik gibi bazı temel ekonomik göstergeler olduğundan küçük görülür. Böyle durumda çizilecek olan bir Phillips eğrisi ekonomik gerçeklerden çok uzak olacaktır.

Phillips Eğrisi, enflasyon ile işsizlik arasındaki dönüşümü gösteren bir araç olarak kullanılmakta ve politika yapıcısı da uygun para ve maliye politikaları ile istediği bir bileşimi seçebileceğinden [Savaş, 1986 (a), s.213] kayıtdışı ekonomilerin milli istatistikleri çarpıtması, işsizlik oranının gerçek duruma göre oldukça yüksek tespitine neden olması hükümetleri genişletici politikalar izlemeye yöneltebilir.

Politika belirleyicilerini yanıltan, ekonomik göstergeleri bozan bilgi sisteminin gözden geçirilmesi, rasyonel sonuçların ortaya çıkarılması için zorunludur.

2.3. Kayıtdışı Ekonomi, Vergi Oranları ve Vergi Yüğü

Ticari, zirai, sinai, serbest meslek, ücret ve arz faaliyetleri gibi Türk vergi kanunlarına göre vergiye tabi gelir elde ettiği halde, bunu beyan etmeyen ve böylece vergilendirilmeyen kişilerin yarattığı ekonomi [Özdemir, 1994, s.6] olan kayıtdışı ekonominin en önemli nedeni vergilerdir. Kayıtdışılık vergilendirilen kesimlerin yüksek bir vergi yükü ile karşı karşıya kalması ve yatırımdan cayması sonucunu doğurur.

Kayıtdışı ekonomilerin vergi eşitsizliği yaratması [Yerci, 1991, s.3] ve ödenen vergilerin israf edilmesi kaygısı mükellefleri vergi ödemekten kaçındırır [Akahın, 1993, s.16].

Kayıtdışı ekonomi açısından önem taşıyan vergi oranları ve vergi yükünü alt başlıklar altında incelemek, kayıtdışılıkla mücadele kapsamında da önemlidir.

2.3.1. Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Oranları

Modern devletler görevlerini yerine getirirlerken en çok başvurdukları kaynak tahsil ettikleri vergilerdir. Kamu harcamalarının vergilerle karşılanmaması başka gelir kaynaklarını gündeme getirir. Bütçe açıklarına yol açabilecek olan bu kaynaklar (borçlanma gibi) ekonomik dengelerin alt-üst olmasına yol açabilir. Denilebilir ki ekonomik istikrarın devamı ve kamu harcamaların sağlıklı finansmanı milli gelir içindeki vergi gelirleri oranıyla yakından ilgilidir.

Tablo 17 : Toplam Vergi Gelirleri / Milli Gelir (%)

ÜLKELER	1981	1984	1987	1989
Türkiye	18.3	14.7	18.9	18.9
İspanya	25.2	28.9	32.6	34.4
Yunanistan	28.8	34.9	37.5	33.2
Fransa	41.9	44.6	44.5	43.8
AET	36.9	39.4	40.5	40.0

Kaynak : Oyan, 1995.

Türkiye'de milli gelir içindeki toplam vergilenin diğer Avrupa ülkelerine göre az olması vergilerin sadece belirli kesimlerden ve adaletsiz olarak alınmasındandır. İlginç bir gelişme de, yükümlü sayısının giderek azalmasıdır.

Sonuçta yeterli vergi toplayamayan devlet, vergi oranlarını artırarak vergi yükünün belirli kesimler üzerinde ağırlaşmasına ve vergi adaletsizliğinin doğmasına neden olmaktadır. Vergi oranlarının yükseltilmesi kayıtdışı ekonominin doğmasına yol açmakta olup, ABD'de kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınmasında en önemli faktör, vergi oranlarının düşürülmesi olmuştur [Dünya, 17 Haziran 1994].

Tablo 18 : Vergi Yükümlü Sayısı

YILLAR	GÖTÜRÜ GELİR VERGİSİ YÜKÜMLÜSÜ	GERÇEK GELİR VERGİSİ YÜKÜMLÜSÜ	KURUMLAR VERGİSİ YÜKÜMLÜSÜ
1987	1.025.918	2.046.577	75.031
1989	907.619	1.784.804	131.035
1991	969.988	1.960.817	155.920
1993*	1.006.995	1.890.000	190.000 **

* Tahmini

** Artış daha çok limited şirket kuruluşlarındandır.

Kaynak : Seviğ, Ocak 1994, s.61

Veri gelir miktarını elde etmek vergi tabanı daraldıkça yüksek oranı gerektirir. Vergi oranı yükseldikçe vergi kaçırma veya vergiden kaçınmanın yararı da artacağından [Kazıcı, 1993, s.15] bireyler gelirlerini yüksek vergi oranları karşısında gizleme eğilimindedirler. İlk önceleri tepki alan bir davranış kalıbı sonraları alenen yapılmaya başlanmıştır.

Vergi oranları ne kadar yüksek ise, ondan kurtulma teşebbüsü de o denli kuvvetli olacaktır. Vergi oranlarının artırılması nispetinde dürüstlüğün bedeli de o nispette pahalılaşacaktır [Tanzi, 1984, s.70].

Vergilendirmenin gelişimi ile hilekârlık konusunda birçok ve genişçe bilgilerin ortaya çıktığı bir gerçektir [Smith, 1986, s.70]. Hesaplamalar sürekli değişim gösterdiğinden, araştırılmayan miktar henüz tahmin bile edilememektedir.

Gerçek durumu hayalden ayırabilmeyi denemek ve soruna, gerçekçi bir vergilenmeye sahip olabilmek için kayıtdışı ekonominin iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

2.3.2. Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Yüğü

Bir ekonomide vergiler ve vergi niteliğindeki gelirlerin milli gelire oranı vergi yükü olarak tanımlanmaktadır.

Vergi kaçakçılığı çoğunlukla verginin, yükümlülerin ödeme gücünden fazla olduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Vergi yüklerinin daha ağır olması belkide meşruiyet sınırları içinde kalacak olan birçok mükellefi gelirlerinin bir bölümünü gizlemek için vergi kaçakçılığında bulunmaya sevk eder [Tanzi, 1984 s.70].

Bir ekonomide vergi yükü adil dağıtılmamışsa genel eğilim beyan edilmiş faaliyetlerden kaçınma istikametinde olacaktır. Türkiye'nin vergi yükü (parafiskal gelirler hariç) 1983'te % 14.9, 1985'de % 13.5, 1990'da % 16,4 ve 1992'de % 18.4 iken, OECD ülkelerinde ortalama % 29.5 [Özötün, Şubat 1994, s.21] olup aradaki 10 puanlık fark kayıtdışı ekonomiyi işaret etmektedir. AB ülkelerinde üç kişiden biri vergi yükümlüsü iken Türkiye'de bu oran on kişide bir kişidir [Seviğ, Aralık 1994].

Türkiye'nin vergi yükü ve kişi başına vergi miktarının OECD ülkelerine göre düşük olması, daha fazla vergi alınamaması vergi sınırlarına yaklaşılamamasından değil, kayıtdışı ekonominin siyasi ve politik nedenlerinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden belirli bir vergi gelir düzeyine ulaşmak için deklare edilen faaliyetleri vergileme nispeti daha yüksek olmak zorundadır [Tanzi, 1984, s.74].

OECD ülkeleri arasında 1994 yılı toplam kazançlar içinde devletlerin topladığı vergi oranı % 30, Türkiye'de % 18.7 iken bu oranın 1.4 puanlık bölümü 5 Nisan kararları ile gelen ek vergilerden oluşmuştur [Sabah, 07 Nisan 1995]. Türkiye'nin vergi yükünü OECD ortalamasına yükseltmesi 440 trilyon daha fazla vergi toplaması demektir. Türkiye'de vergi yükü, özellikle bazı kesimler üzerindeki optimal vergi yükü düzeyinin çok altında olduğundan, Türkiye'de vergi alma kapasitesi vardır. Bazı gelirler üzerinde vergi oranlarını yükselterek, bazı gelir öğelerini de vergi kapsamına alarak, vergi istisna ve muafiyetlerini daraltarak vergi gelirlerini artırma olanağı vardır. Ama vergi kaçakçılığı yaygın olduğundan kayıtlı sektörde faaliyet gösteren firmaların vergi yükü artacaktır [Özsoylu, Şubat 1994, s.15]. Kayıtdışı ekonominin üzerine gidilmeyince vergi geliri artırımı için kayıtlı ekonomide faaliyette bulunanların üzerine gidilmekte, böylece firma ve/veya bireylerin vergi yükleri artırılmaktadır.

Tablo 19 : OECD Ülkelerinde Vergi Yüğü (Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Göre)

ÜLKELER	1998	1989	1990
Avustralya	30.3	30.1	30.8
Avusturya	28.3	27.3	27.9
Belçika	30.6	29.1	29.3
Kanada	29.8	30.7	31.9
Danimarka	50.0	48.7	47.2
Finlandiya	34.7	35.1	35.2
Fransa	24.9	24.6	24.4
Almanya	23.4	24.3	23.8
Yunanistan	24.0	22.8	26.1
İzlanda	31.0	32.9	31.6
İrlanda	35.5	32.2	31.7
İtalya	24.7	25.3	26.3
Japonya	21.8	22.1	22.2
Lüksemburg	31.2	31.3	36.4
Hollanda	27.8	27.2	28.4
Yeni Zelanda	37.4	40.3	38.2
Norveç	35.6	33.2	34.2
Portekiz	25.3	25.9	25.1
İspanya	21.1	22.5	22.2
İsveç	41.6	41.4	41.2
İsviçre	22.1	21.4	21.3
İngiltere	30.2	30.1	30.3
ABD	21.0	21.3	21.1
OECD ORT.	29.2	29.3	29.5
OECD AVR.ORT.	29.5	29.5	29.7
AET ORT.	29.1	28.6	29.2

Kaynak : T.C. Maliye Bakanlığı 1993 Yıllık Ekonomik Rapor

Tablo 20 : OECD Ülkeleri ve Vergi (Milyon Dolar)

ÜLKELER	VERGİ GELİRLERİ	KİŞİ BAŞINA VERGİ
ABD	1.172.657	4.640
Japonya	726.253	5.860
Almanya	376.262	5.930
İtalya	306.037	5.290
Fransa	297.423	5.220
İngiltere	259.520	4.510
Kanada	161.424	5.910
İspanya	118.077	3.030
Avustralya	87.542	5.060
Hollanda	85.764	5.680
İsveç	79.262	9.220
Belçika	57.093	5.710
Danimarka	52.567	10.110
İsviçre	47.328	6.960
Avusturya	46.410	5.950
Finlandiya	38.291	7.660
Norveç	36.969	8.600
Türkiye	31.770	540
Portekiz	16.797	1.700
Yunanistan	15.459	1.510
Yeni Zelanda	15.430	4.540
İrlanda	12.411	3.550
Lüksemburg	4.197	110.900
İzlanda	1.808	1.070

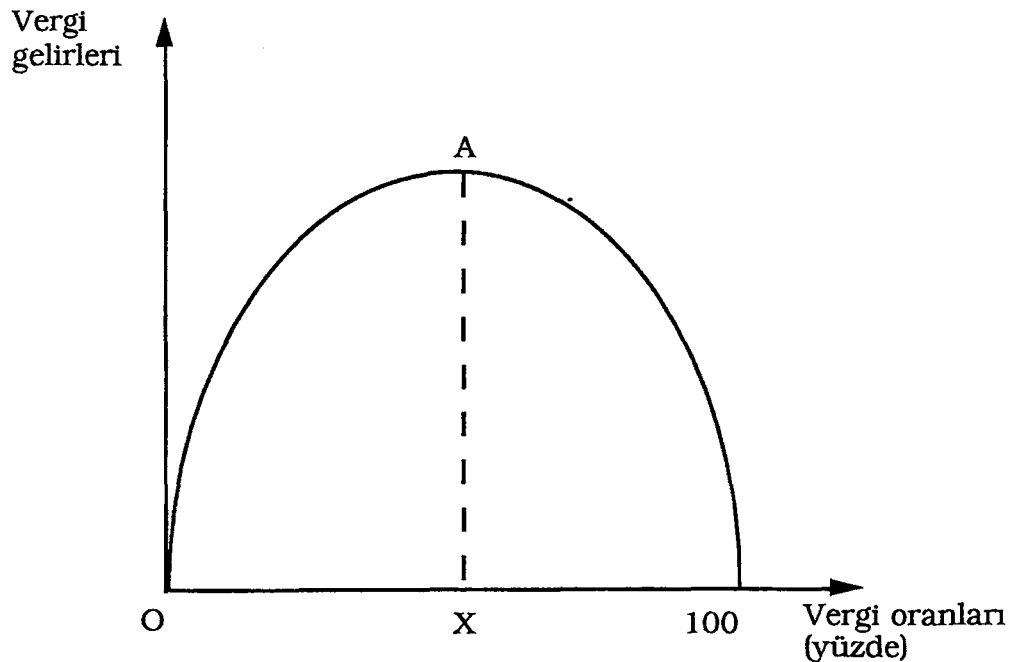
Kaynak : Dünya, 07 Kasım 1994

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler neticesinde vergi yükünün tüm vergi yükümlülerince adil olarak paylaşılmaması, bir yandan vergi yükünü daha da ağırlaştırırken, diğer yandan da devlet harcamalarında (özellikle altyapı hizmetleri) adaletsiz bir durum ortaya çıkaracaktır. Kayıtdışı faaliyette bulunanlar vergi kaçırmalarının yanında devletin sağladığı mal ve hizmetlerden yararlanacaklardır. Bu devlet bütçe açığını artırırken, kayıtlı teşebbüslerin vergileme ve sosyal iştirak yüklerinin ağırlaşmasına yol açacaktır [Dallago, 1987, s.162].

Vergi yükü eşitsizliği ve bütçe açıklarına yol açan kayıtdışı ekonominin boyutu, hızlı kalkınma çabaları ve refah toplumu için Türkiye'de vergi potansiyelinin var olduğu ve bu potansiyelden yararlanılması gereğini ortaya çıkarmaktadır.

2.3.3. Kayıtdışı Ekonomi ve Laffer Eğrisi Analizi

Vergi oranları ile vergi hasılatı arasındaki ilişkiyi inceleyen Laffer Eğrisi, fertlerin vergi sonrası ücretleri artarsa daha çok çalışacakları ve/veya vergi sonrası kârları artarsa daha çok yatırım yapacakları faraziyesine dayanır. Bu faraziyenin geçerli olması durumunda vergi oranlarının azaltılması vergi hasılatını artıracaktır [Savaş, 1986, s.178].

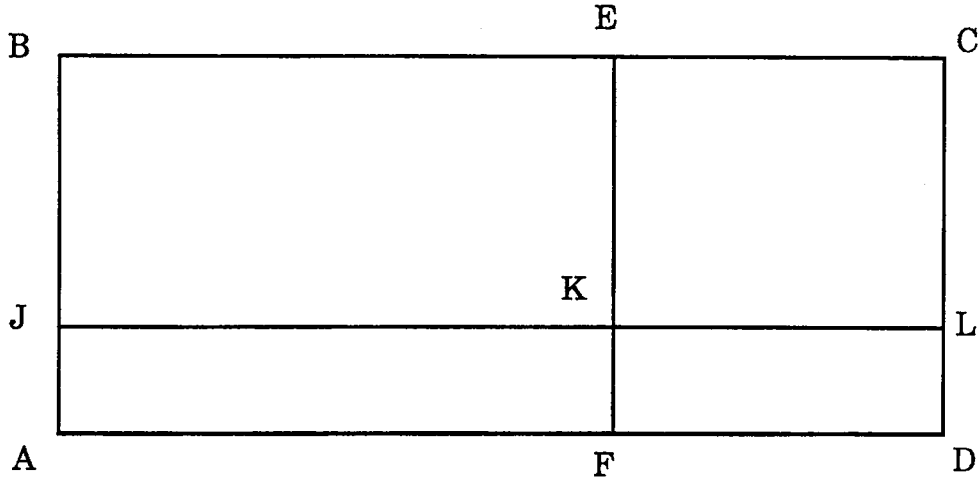
Şekil 9 : Laffer Eğrisi

Laffer Eğrisi'ne göre vergi hasılatı sağlamayan iki ekstrem vergi oranı dışında (% 0, % 100), bu iki ekstrem arasında önceden belirlenmesi mümkün olmayan bir vergi oranı (X), vergi hasılatını en yüksek düzeye çıkaracaktır (A noktası).

Bir vergi sistemi ve optimal vergi noktası iktisadi, sosyal, politik ve hukuki faktörler, ulusal özelliklerin yanı sıra zaman faktörünün etkisiyle [TOBB, 1992, s.6] halkın devlete karşı tavrı ve fedakârlık duygusuyla, yani "vergi zihniyeti"yle ilgili olduğundan [Schmölders, 1976, s.101] her ülke için Laffer Eğrisi analizi ve maksimum vergi hasılatını sağlayacak olan optimal vergi oranı farklı olacaktır.

Toplam vergiler ve kamu harcamaları, kayıtlı GSMH'nın bir fonksiyonu olarak gerçek tutarlarından daha az tahmin edileceği için, bir ülkedeki vergi yükünü ve GSMH içinde kamu harcamalarının payını hesaplamada sapma tehlikesi olacaktır [Tanzi, 1984, s.75]. Bu noktada, kayıtdışı ekonominin bir unsuru olan ve milli gelirin tam olarak hesaplanması açısından önem taşıyan kayıtdışı faaliyetler, vergi tabanının belirlenmesine yönelik politikaları da bir parametre olarak dikkate almak anlamlı değildir [Aydemir, Ocak 1995, s.77] yaklaşımı, Laffer Eğrisi analizi ile maksimum vergi hasılatı elde etme çalışmaları için olumsuzluk arz eder.

Herhangi bir ekonomi için Laffer Eğrisi yorumu çerçevesinde vergi oranları ve vergi hasılatı arasındaki analiz için yardımcı bir şekil önem taşımaktadır.

Şekil 10 : Kayıtlı ve Kayıtdışı Ekonominin Sistemik Gösterimi

ABCD = Genel ekonomi (kayıtlı + kayıtsız),

ABEF = Kayıtlı (yasal) ekonomi = Resmi GSMH,

FECD = Kayıtdışı ekonomi = Gayri resmi GSMH,

AJLD = Bütün ekonomi vergilendirilebilirse toplam vergileri gösterir,

AJKF = Resmi olarak ödenen vergiler,

FKLD = Kayıtdışı işlemlerden doğabilecek (ödenmemiş) vergi miktarı.

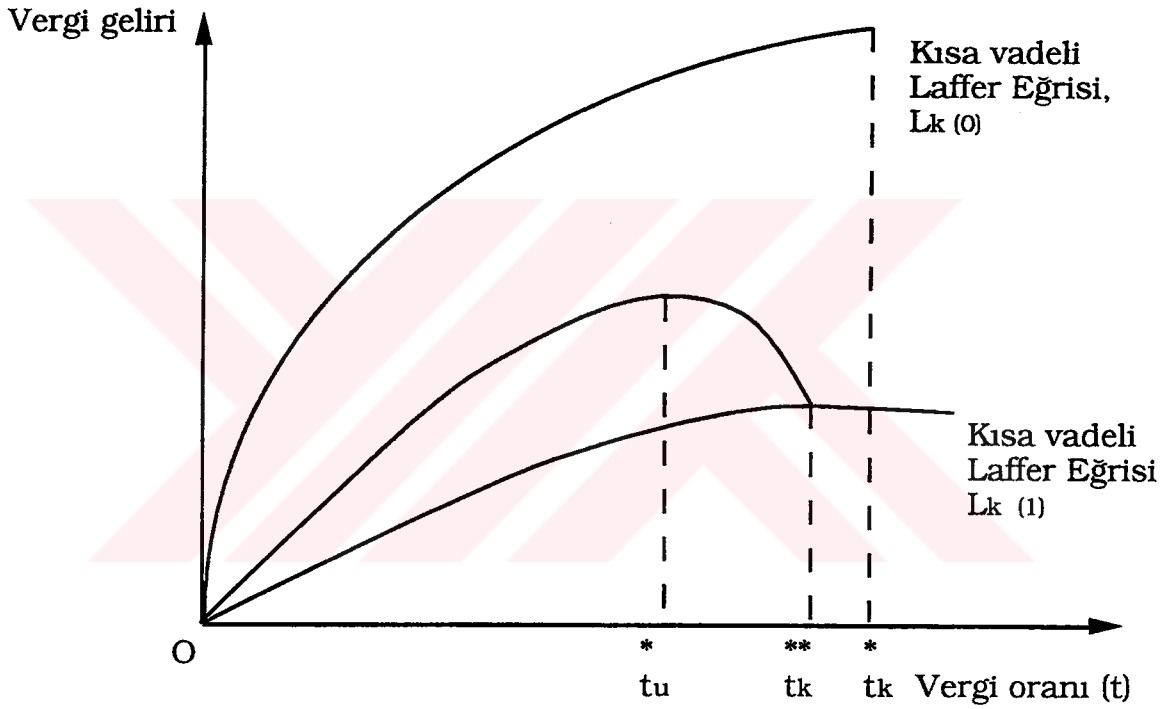
Optimal vergi oranı ile maksimum vergi hasılatına ulaşmaya yönelik Laffer Eğrisi analizinde, vergi oranlarındaki indirimin bir yandan toplam arzı artırması beklenirken (ABEF), diğer taraftan toplam vergi gelirlerini de artıracığı (AJKF) umulur [Batırel, 1984, s.38]. Bu eksik bir yaklaşım olup amaç optimal vergi oranı ile aynı zamanda kayıtlı ekonomiyi (ABCD) cazip hale getirip kayıtdışı alanı (FECD) daraltarak, bu sektördeki vergi kaçığının da sisteme kazandırılması ile maksimum vergi hasılatına ulaşmak olmalıdır.

Uzun dönemde vergi sisteminin verimliliğini azaltmaksızın vergilemenin uygulanabileceği ekonomik sınıra dikkat edilmelidir ki [Schmölders, 1976, s.102] kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesine yönelik çalışmalar vergi verimliliğini azaltmasın.

Yüksek vergi oranları, vergili malların tüketimini kısırarak [Derdiyok, Mart-Nisan 1993, s.28] vergisiz mallara doğru talep kayması (ikamesi) oluşturabilir. Yine yüksek vergi gelirlerinin ancak düşük üretkenlik ve vergiye karşı gelmelerin artması pahasına sağlanabilmesi [Derdiyok, Mart-Nisan 1993, s.30], kayıtlı ekonominin durgunluğa girip daralmasına, bazı kayıtlı firmaların kayıtdışı sektöre geçerek kayıtdışı ekonominin ve vergi kaçaklarının büyümesine neden olmaktadır.

Türkiye için vergilendirilebilir potansiyel alan hem kayıtlı ve hem de kayıtdışı ekonomi için söz konusu olduğundan Laffer Eğrisi analizi önemlidir. Ancak optimal vergilemede etkinlik kadar adalet de önem taşıdığından bu analizde her ikisinin de birlikte sağlanması gerekir.

Kayıtdışı ekonomi ve Laffer Eğrisi'ni bir başka açıdan yorumlamak mümkündür : Kayıtdışı ekonomiye kaymanın çekiciliği, vergilerin yüksekliği ve bürokrasinin ortadan kaldırılması ile azaltılabilir. İktisat politikası danışmanları özellikle, çok yüksek vergi oranları nedeniyle maksimum vergi gelirinin geçilmemesi için etkiye bulunabilirler. Yüksek vergilendirme, vergi hasılatının gerilemesi ve bireylerin amaçsızca aşırı yük altına sokulması sebebiyle zarar verir. Hangi vergi oranlarının üstündeyken vergi gelirlerinin azaldığı ele alınan zamana bağlıdır; uzun dönem, kısa dönem.

Şekil 11 : Uzun ve Kısa Dönem Laffer Eğrisi Analizi

Kaynak : Frey, 1994, s.102

L_k (0), vergi oranı belli bir başlangıç düzeyinden başlayarak kısa dönemde yükseltildiğinde vergi gelirleri her vergi oranında yüksektir. Çünkü bireyler henüz tepki göstermemiştir ve resmi ekonomide kalmaya devam edilmektedir. Maksimum vergi hasılatına t_k* oranında ulaşılır. Bireyler yüksek vergi yükü nedeniyle kayıtdışı ekonomiye yönelinceye kadar, kısa dönem Laffer Eğrisi aşağıya kayar (L_k (1)) ve sonuçta, bireylerin

tam uyum sağlayabilmeleri durumunda ulaşılabilecek olan vergi gelirini veren uzun dönem Laffer Eğrisi'ne yaklaşılr. Uzun dönemdeki en yüksek vergi gelirine t_u^* gibi bir vergi oranında ulaşılr. Eğer hükümet vergi gelirlerini kısa dönemde maksimum yapmak istiyorsa, bireylerin uyum tepkilerini de dikkate almalı ve bu nedenle vergi oranını kısa dönemli Laffer Eğrisi L_k (1)'in maksimum noktasına denk düşen t_k^{**} olarak saptamalıdır. Bu vergi oranı gerçi uzun dönemde maksimuma ulaştıran t_u^* vergi oranından yüksektir, ama kısa dönemde maksimuma ulaştıran t_k^* vergi oranından da düşüktür.

Çok yüksek bir vergi oranının hükümetin kendisine zarar vereceğini, hükümete kanıtlamalarına yardımcı olur. Kamu yönetiminin dikkati daha uzun bir zaman ufku gereği, hükümetçe arzulanan vergi oranından daha düşük bir oranı (t_k^* 'e yakın bir oranı) istemeleri gerektiğine çekebilirler.

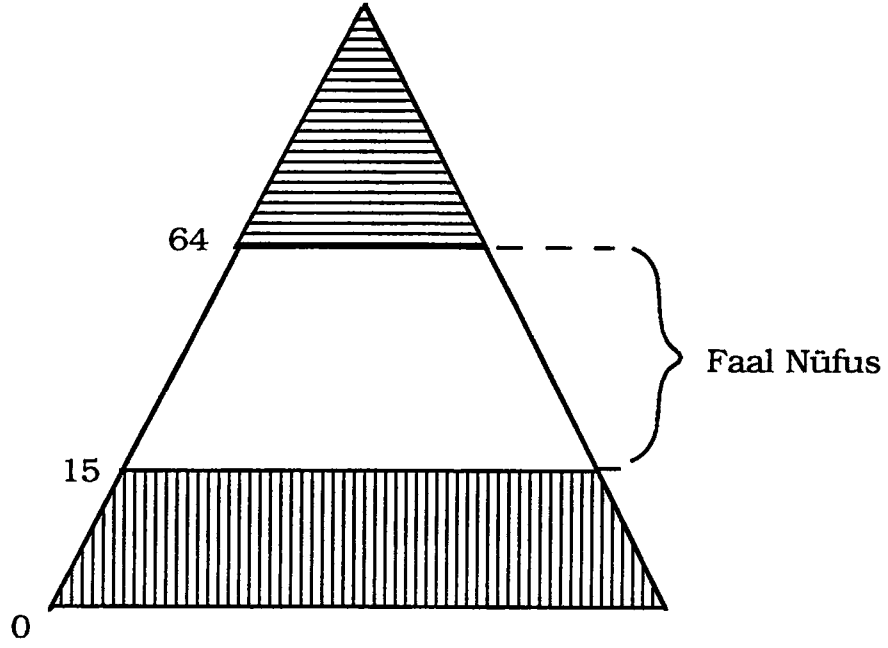
2.4. Kayıtdışı Ekonomi ve İstihdam

İstihdam vergileri kayıtlı çalışanları kayıtdışılığa yöneltirken iş bulamayan yığınları da bu sektörde istihdam etmeye zorlar. Kayıtdışı faaliyetlerin yarısından çoğu işgücü ile alakalıdır. Kayıtdışı işçi, çalışmasına rağmen çalışmasını tamamen ya da kısmen devlete bildirmeyen kişi olup [Ruffin ve Gregory, 1988, s.323], aslında işsizliği önemli ölçüde azaltmaktadırlar. Fakat tam rakamları bilinemediğinden istihdam ile ilgili yapılacak olan makro analizler eksik olacaktır.

2.4.1. Kayıtdışı Ekonominin İstihdam Üzerindeki Etkisinin Teorik Analizi

Teorik olarak çalışabilecek insan potansiyelini gösteren ve 15 - 64 yaş sınırları arasında yer alan nüfusa faal nüfus denir.

Kayıtlı ekonomiler için belirtilen yaş sınırları kayıtdışı ekonomiler için önem arz etmemektedir. Çünkü kayıtdışı ekonomide nüfus piramidi daha geniş yaş gruplarını içine almaktadır. Kayıtdışı ekonomideki emek piyasası ve yaş sınırı boyutu zamanla artmakta ve uygulama toplum tarafından kabullenilmektedir.

Şekil 12 : Nüfus Piramidi

2.4.1.1 Kayıtdışı Ekonomi ve İstihdam Teorisi

Faal nüfustan, aklen ve bedenen çalışamayanlar, öğrenciler, geçerli ücret seviyesinde çalışmak istemeyenler çıkarılırsa kalan oran işgücünü verir. İş gücünün iş bulabilen kısmı istihdam hacmini, iş bulamayanlar ise işsizliği oluştururlar.

a. TOPLAM NÜFUS

- Çalışma çağı dışı nüfus

b. FAAL NÜFUS

- Aklen ve bedenen çalışamayanlar
- Öğrenciler
- Geçerli ücret seviyesinden çalışmak istemeyenler

c. İŞGÜCÜ

- İstihdam hacmi
- İşsizlik

Kendi mantığı içerisinde teorik olarak tutarlılık gösteren bu döngü, kayıtdışı ekonominin istihdam ile olan ilişkileri nedeniyle çözümsüzlük örneği sergileyebilmektedir.

Kayıtdışı faaliyetlerde emek arz edenlerin büyük bir kısmı (işsizler, marjinal işçiler, kaçak yabancı işçiler) sadece bir işe sahip olmak amacıyla bu sektörde çalışırken [Dallago, 1987, s.152], öğrenciler ise boş zamanlarını part-time çalışarak değerlendirirler.

Resmi ekonomi için hem ikame ve hem de ilave [Dallago, 1987, s.153] olan kayıtdışı emek arzı iki kategoride incelenebilir: Tek meslek sahibi olarak kayıtdışı çalışanlar, resmi işlerine ek olarak kayıtdışı çalışanlar [De Grazia, 1982, s.31].

Tek meslek sahibi olarak kayıtdışı istihdam edilenlerin büyük çoğunluğunun, ülkeye gizli giren veya durumu bazı nedenlerden dolayı illegal olan göçmen işçileri, emeklileri, ticari faaliyetlerini veya mesleğini kayıtlara geçirmeyen ve kendi işini yapan işçileri, ev kadınlarını, kayıtsız geçici görevlileri, öğrenci ve çocuklar gibi grupları içerir.

Kayıtdışı ekonomide istihdam edilen bu gruplar, makro-ekonomik istihdam çözümlenmeleri ve nüfus piramidi analizlerinde, emek gücüne dahil olmalarına rağmen dahil gözükmemektedirler.

Kayıtdışı istihdam, faal nüfusun ne kadarının işgücü oluşturduğunu gösteren işgücü katılım oranını, iş bulmuş olan bir kişinin kaç kişiye baktığını gösteren bağımlılık katsayısını, nüfusun yüzde kaçının iş bulduğunu gösteren istihdam nüfus oranını çarpılarak ekonomik planlayıcıların yanlış politikalar üretmesine neden olur. Örneğin, işsizliği azaltıp istihdam hacmini artırma ve bu yolla istihdam kapasitesini büyütme amacı giden genişletici maliye politikaları kayıtdışı istihdamın dikkate alınmaması durumunda ekonomi için istenmeyen sonuçlar doğurabilir.

Özellikle işsizlik oranı yükseldiğinde, kayıtdışı istihdamın düzeyinde fazla bir etkiye sahip olup olmadığı sık sorulur. Mevcut bilgiler, yanıt için

yetersiz olmasına rağmen, ilave işçiler ve kayıtdışı istihdamda full-time çalışanlar arasında bir ayırım yapılması gerekir.

2.4.1.2. Kayıtdışı Ekonomi, İstihdam Hacmi, İşgücü Arz ve Talebi

Ülkede iş arayanların bir kısmı bu fırsatı bulamayarak işgücünün "işsizler" bölümünde yer alırken, fiilen çalışanlar "istihdam hacmini" oluştururlar. İşgücü ekonomi-dışı faktörlerle belirlenirken, istihdam hacmi tamamen ekonomik faktörlerle (emek arz ve talebine göre) belirlenir [Yörük, 1992, s.77]. İşgücü arzının fazlalığı istihdam hacmini belirlemede önceliği işgücü talebine tanır.

İstihdam hacminin belirlenmesinde ekonominin yapısal ve kurumsal özellikleri ile hareket eden firmalar, özellikle "kârlılık" ölçüsüne dikkat ettiklerinden emek talebi için hasılat ve maliyet unsurlarını göz önüne alırlar. Her ilave emekten elde edilen gelirler katlanılan maliyetleri aştığı müddetçe emek talepleri devam eder.

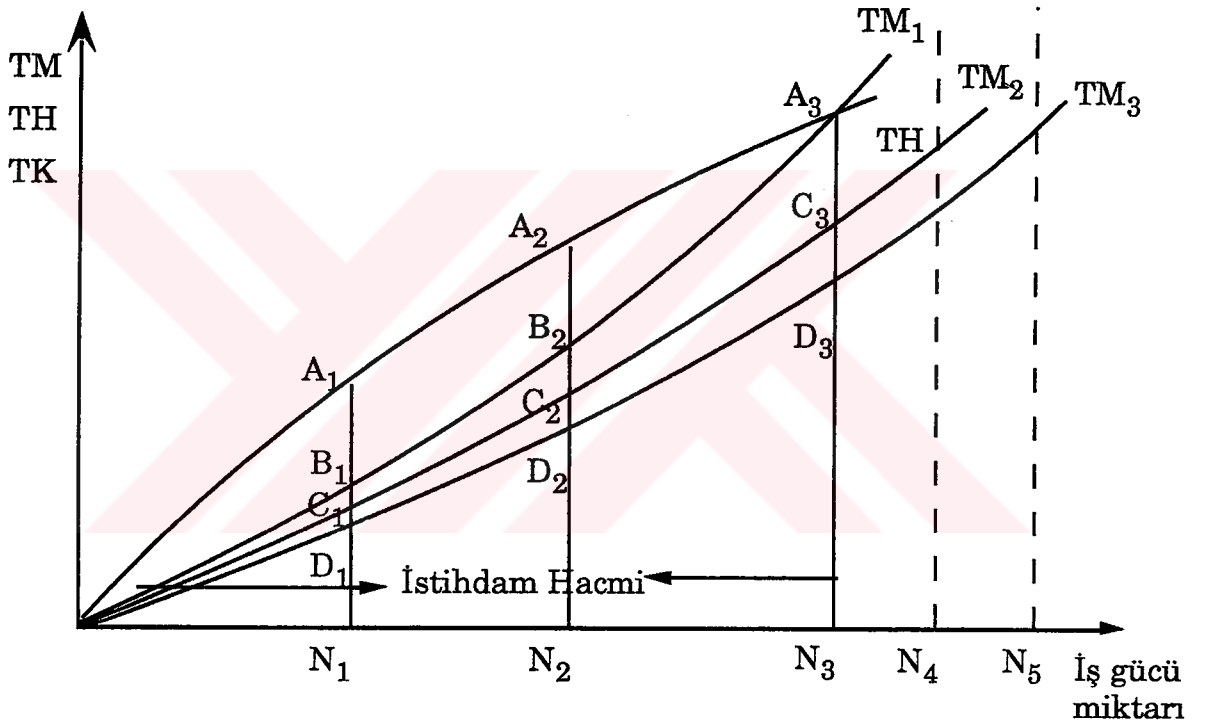
İşverenlerin istihdam kararlarında ürettikleri mal ve hizmetlere yapılan toplam taleplerin yanında, piyasanın durumu, yatırım ve işletme finansmanı ile ilgili mali ve teknik kaynaklarda etkilip olup, işgücü talebinin boyutlarını belirlemede yardımcı olurlar.

Üretim fonksiyonunda, kullanılan üretim tekniğine göre (emek- yoğun, sermaye-yoğun) kendisine yer bulan emek miktarı, işgücü talebini etkilediği gibi, kayıtlı ve kayıtsız istihdamda firmaların kârlılığını etkileyeceğinden, üretim fonksiyonunda kayıtdışı emek talebinin de yer bulması analizlerin daha gerçekçi yapılmasını sağlayacaktır.

Kayıtlı işsizler ve marjinal işçiler (kadınlar, emekliler, öğretmenler, göçmenler, çocuklar) özellikle çalışma mesaisinin esnekliği, resmi ekonomideki alternatiflerin eksikliği, işsizlik gibi nedenlerden, ikinci bir işte çalışanlar ise gelirlerini artırmak için kayıtdışı ekonomiye emek arz ederlerken [Dallago, 1987, s.151], istihdam vergilerinden, yasal

zorunluluklardan bu yolla kurtulup, maliyetlerini azaltarak kârını artıracak olan teşebbüsler, tamamen ya da kısmen kayıtdışı emek talep etmek isterler. Kayıtdışı istihdamla ücret maliyetlerini istihdam vergisi, diğer yasal kesintiler ve düşük ücretler kadar azaltan teşebbüsler, kayıtdışı işçilerin çoğunun işlerini kendi evlerinde görmelerinden dolayı sabit maliyetlerinin bir kısmından da kurtulmaktadırlar.

İşgücüne yapılan ödemelerin tek maliyet kalemi olarak ele alındığı bu analizi şekil yardımıyla açıklamak mümkündür.

Şekil 13 : İstihdam Hacmi Analizi

Müteşebbisler, toplam hasılat toplam maliyetten büyük olduğu müddetçe ($TH > TM$) üretimlerini artırırlar. Bu artış toplam harcama toplam maliyet eşitliğinin ($TH = TM$) sağlandığı ve toplam kârın sıfır ($TK = 0$) olduğu A_3 noktasına kadar devam eder. Bu noktadan sonra ancak kayıtdışı istihdam söz konusu olursa ve $TM < TH$ eşitsizliği sağlanırsa, üretime, $TH = TM$ eşitliğinin sağlanacağı üretim düzeyine kadar devam edilir ve kayıtdışı emek talebi bu noktaya kadar artırılır.

A_1 üretim düzeyinde, N_1 kayıtlı emek miktarı karşılığında B_1N_1 maliyet ile A_1B_1 kadar kâr elde edilirken, aynı üretim düzeyinde, fakat istihdamın bir kısmının kayıtdışı olması durumunda kâr A_1C_1 , istihdamın tamamının kayıtdışı olması durumunda ise kâr miktarı A_1D_1 olacaktır.

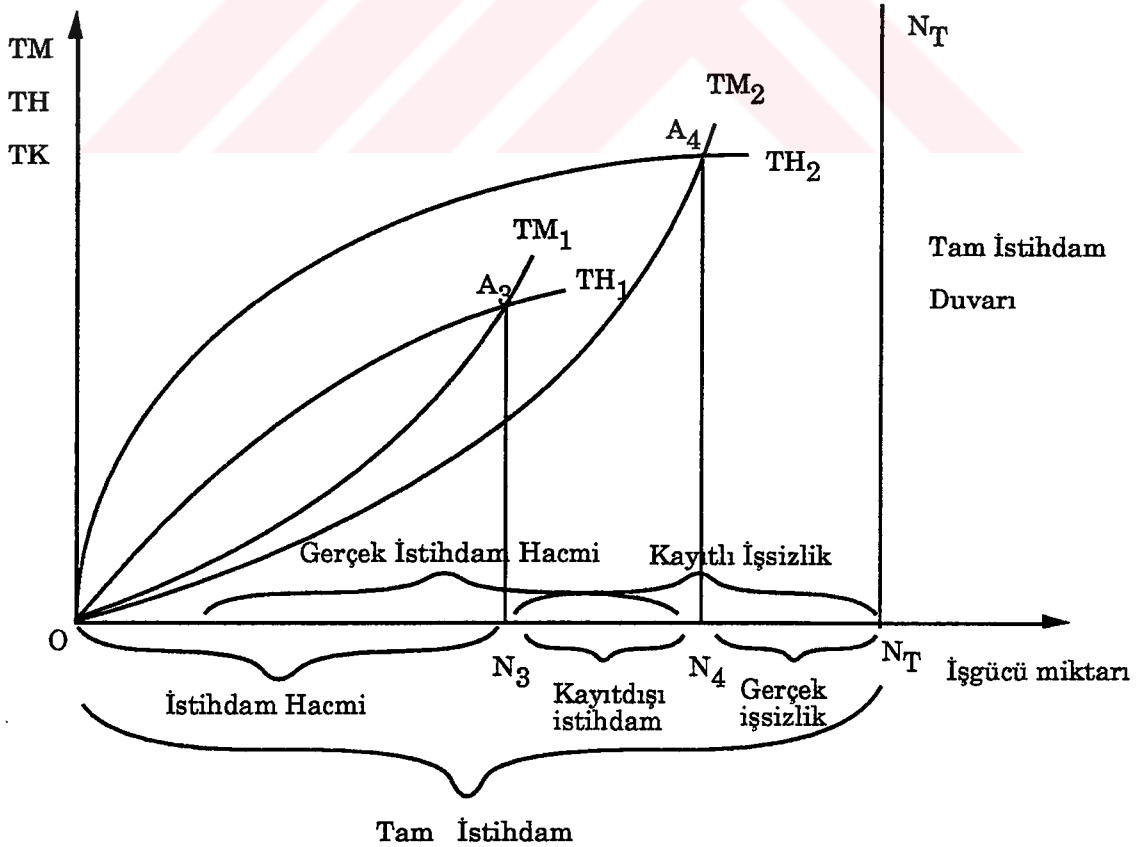
TM_1 = Kayıtlı istihdam maliyeti,

TM_2 = Bir kısmı kayıtlı, bir kısmı kayıtsız istihdam maliyeti,

TM_3 = Kayıtdışı istihdam maliyeti.

Kayıtlı çalışanlar, $TH = TM$ eşitliğini A_3 noktasında sağladıklarından üretimlerine bu noktada son verirler. Emek taleplerini artırarak üretimlerine devam etmeleri durumunda, $TM > TH$ eşitsizliği gerçekleşeceğinden zarara uğramaları söz konusudur.

Kısmen ya da tamamen kayıtdışı istihdam edenler, $TH = TM$ eşitliğini daha yüksek emek talebi ve üretim miktarlarında gerçekleştireceklerinden üretime devam etmeleri kârlarını artırmaları sonucunu doğurur.

Şekil 14 : Kayıtdışı İstihdam ve Tam İstihdam Analizi

Kayıtdışı istihdam ve tam istihdam hacmi arasındaki ilişkiyi de şekil yardımıyla analize tabi tutmak mümkündür.

Tam istihdam, çalışmak isteyen işgücünün tamamına iş bulunduğu durumu ifade eder ve şekilde $N_T N_T$ olarak gösterilmiştir.

Kısa dönemde efektif talep tarafından belirlenen istihdam hacmi, uzun dönemde, ekonominin teknolojik durumu, mali kaynakları, piyasa şekli ve işverenin davranışları da efektif taleple birlikte istihdam hacmini belirlemede rol oynar.

Tam istihdam bütün üretim faktörlerinin tam kullanıldığı durumu ifade ettiğinden, bu analizde sadece istihdam olgusu incelenmektedir.

Kayıtlı ekonomi, ON_3 istihdam hacminin gerçekleşmesine imkân tanırken, $N_3 N_T$ kadarlık bir işgücü de işsiz kalmaktadır (Şekil 14). Fakat kayıtdışı ekonominin sunduğu imkânlarla $N_3 N_4$ miktarındaki işsiz kayıtdışı istihdam tarafından emilmektedir. Kayıtdışı ekonomi işsizlerin bir kısmına iş sağlarken, toplam hasılanın artmasını ve ekonominin büyümesini sağlamaktadır. Bir önceki duruma göre de tam istihdam duvarına daha fazla yaklaşmaktadır.

Böyle bir ekonomide ON_T kadarlık tam istihdam işgücüne karşılık, dengenin sağlandığı eksik istihdam ON_3 değil, gerçekte ON_4 'tür. Gerçek işsizlik oranı da $N_3 N_T$ değil, $N_4 N_T$ 'dir.

Ekonomi tam istihdam hacmine ulaştıktan sonra istihdama duyulan ihtiyaç yurtdışından işçi getirilerek karşılanırken, gerçek hayatta tam istihdama ulaşmadan da yurtdışı kökenli, kayıtdışı istihdam söz konusu olabilmektedir.

İstihdam ile ilgili bu analizlerin geçerliliği, incelenen ekonomilerde kayıtdışı istihdam olgusunun varlığı ile anlam kazanmaktadır.

2.4.1.3. Kayıtdışı İstihdam ve İşsizlik

Sebepler olduğu olumsuz ekonomik ve sosyal bozukluklar nedeniyle işsizlik ülke ekonomileri için önemli bir sorundur. Geçerli ücret seviyesinden iş bulamayan kişilerin oluşturduğu işsizler satınalma güçlerini korumak için alternatif bir alan olan kayıtdışı ekonomide istihdam edilebilmektedirler.

İşsizlik evrensel bir olaydır. Ülkelerin ekonomik sistemleri ve gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun, "kapsamı ve süreleri farklı" değişik işsizlik türleri her ekonomide gözlenebilen bir durumdur. Kapsamı ve süreleri farklı olan işsizlik türlerinin kaynakları da farklıdır [Yörük, 1992, s.80]. Aynı yaklaşım tarzı genelde kayıtdışı ekonomi özelde kayıtdışı istihdam için de geçerlidir.

Birçok ekonomide arızı işsiz, açık işsiz, gizli işsiz gibi isimlerle kayıt altına alınan işsiz gruplardan bir kısmının kayıtdışı ekonomide istihdam edildiği ve kayıtların gerçeği yansıtmadığı bilinmektedir.

Milyarlarca liralık ticari faaliyet imkânı sağlayan kayıtdışı ekonomi, çoğu işsize, hatta iş sahibine de iş imkânı sağlamaktadır. Örneğin, piyasada çalışan elektrikçiler, tesisatçılar, işsiz sınıfindandırlar.

Kayıtdışı istihdamın kayıtlı istihdamdan daha hızlı büyümesinin nedeni kayıtlı istihdamın yeter sayıda istihdam olanakları sağlayamamasıdır.

Kayıtdışı faaliyetlerde emek-yoğun teknolojiler kullanılmakta, bu işyerleri büyük işyerlerine nazaran çok düşük ücretle, sınırlı sosyal yardımlarla, fevkalade kötü şartlarda işçi çalıştırmaktadırlar.

Kayıtdışı sektörün gelişen dünyada iktisaden faal nüfusa % 30- % 70 arasında istihdam fırsatı sağladığı ve GSYİH'ya % 20- % 70 arasında katkıda bulunduğu hesaplanmıştır. Dünya Bankası'nca yürütülen yeni bir araştırma sonuçlarına göre, 2020 yılında Afrikalı işçilerin % 95'i kayıtdışı faaliyetlerde çalışacaktır [Ekin, 1995, s.21].

ABD'de 20 milyon kişi kaçak çalışmaktadır. Resmi rakamlarda belki de 1 milyon işsiz kayıtlıdır. Bolivya'da ise işgücünün % 60'i gibi büyük bir bölümünün kayıtdışı ekonomi faaliyet alanlarında çalıştıkları iddia edilmektedir (özellikle kokain gibi birçok yasal olmayan uyuşturucu işlerinde) [Thompson, 1988, s.638].

Britanya'da yapılan geniş çaplı bir araştırma sosyal güvenlik ve işsizlikle ilgili olan sahte kazançları üç kategoride incelemiştir [Smith, 1986, s.65]: (i) İşsizlik sigortası alırken gizli çalışma, (ii) kişisel durumların yanlış kaydedilmesi (olmayan çocukların kaydı gibi), (iii) ödeme mekanizmasında meydana gelen hileler.

Bütün sanayileşmiş ülkelerde kayıtdışı çalışma mevcuttur. Uluslararası çalışma örgütü 1977 yılında yapmış olduğu araştırmada, sanayileşmiş ülkelerde gayriresmi yollardan çalışanların oranının % 3-5 olduğunu belirtmişti. Bu oran yaklaşık 350 milyon işgücüne göre 16 milyon kişi demektir. Bu rakama dahil olan insanlar çoğunlukla ülkelerinde işsizlik yardımından faydalanan kimselerdir. Yani resmi rakamlarda işsiz gözükümlerdir.

2.4.2. Kayıtdışı Ekonominin İstihdam Üzerindeki Etkileri

İşgücü piyasasında kayıtdışı istihdam hem örgüt, hem de uygulamasındaki radikal değişikliklerle kendini hissettirmektedir. İlk önce işin niteliğine uygun bireylerin kullanıldığı ve sadece birkaç işçi kategorisiyle sınırlı olduğu yerde şimdi bütün teşebbüsler, dükkânlar ve birçok ülkede kayıtdışı çalışan örgütler vardır ve kayıtdışılığın içerdiği meslek sayıları büyümektedir. Bunları doğrulayacak çok sayıda haber gerek basında, gerekse akademik çalışmalarda kendini hissettirmektedir.

Kayıtdışı istihdam analizi, insanları buna iten nedenlerin bazıları göz önüne alınmadan tamamlanmamış olur. Diğer bir deyişle, kayıtdışı istihdamın sebepleri kadar firma ve bireyleri böyle bir işi yapmaya iten ve işçilerin böyle bir işi sınamalarının subjektif nedenlerini göz önüne alan değerlendirmeler yapmak gereklidir.

AT komisyon raporuna göre, kayıtdışı istihdamın sebepleri her şeyden önce, küçük girişimcilere uygulanan vergileme ve sosyal güvenlik sisteminde bulunacaktır. Kayıtdışı istihdamın varlığına ve yaygınlaşmasına ilişkin faktörler çok daha fazla ve karışıktır. Onlar mutlaka her ülkenin ekonomik ve sosyal durumuna göre değişir.

Kayıtdışı istihdamın boyutları Türkiye'de de önemli bir paya sahiptir. Toplam istihdamın % 13'ü, kentlerde istihdam edilenlerin % 33'ü kayıtdışı sektörde çalışmak [Özeren, 1993, s.27], % 55'i kendi hesabına iş görmektedir [7. Beşyılılık Kalkınma Planı Taslak Raporu, ty., s.56].

Kayıtdışı istihdamın birey teşebbüs ve toplam için etkileri farklıdır. Normalde ilgi, onun zararlı özellikleri üzerine yoğunlaşır. Fakat önemli pozitif (olumlu) özelliklere sahip olduğuna dair artan tanımlamalar da vardır.

2.4.2.1. Kayıtdışı Ekonominin İstihdam Üzerindeki Olumlu Etkileri

Kayıtlı ekonomide iş bulmada zorluk çekenler kayıtdışı ekonomide iş bulma arayışına yönelmek zorundadırlar [Smith, 1986, s.70]. Bu sektörde de iş bulamayan gruplar kendi işini kurmaktadır (marjinal sektör). Durumlarına mazeret aranmadan haklarında yasal kısıtlamalar koyulabilir. İlk zamanlarda hakları saklanmasına rağmen, işleri belirli bir düzeye gelince bu haklarını kaybederler.

Kayıtlı sektör tarafından istihdam edilemeyen emeğin kayıtdışı ekonomide emildiği görülmektedir. Bu mantıkla ILO, kayıtdışı sektörün istihdam sorununu çözmede yardımcı olabileceğini vurgulamış ve bu çerçevede politikalar önermiştir [TOBB, 1993 (a), s.121].

Kayıtdışı istihdam işletmeleri sendikasız işçi çalıştırma imkânına kavuşturduğu için girdi kullanımında esnekliği artırırken [Smith, 1986, s.150], bazı sektörlerde rekabetçiliğin sürmesine yardımcı olur [De Grazia, 1982, s.35].

Kayıtdışı istihdam çalışanlara, elde ettikleri gelirler ile kendilerinin ve ailelerinin temel ihtiyaçlarını elde etmesine ve hayat standartlarının devam etmesine veya gelişmesine yardım eder.

Uluslararası ticarete kayıtdışı istihdam karşılaştırmalı üstünlükler oluşturarak rekabet etme şansı yaratabilir. Ulusal ve uluslararası talep koşullarına göre üretimde esneklik sağlar.

Kayıtdışı istihdam kayıtlı sektörde iş arama süresini finanse eden bir kaynak rolü oynarken [7. Beşyılık Kalkınma Planı Taslak Raporu, ty., s.46] kayıtlı sektöre kalifiye eleman da yetiştirir.

Ekonomik kriz iklimi ve işsizlik mevcudiyetinde emek arz edenlerin kayıtdışı ekonomide çalışma imkânına sahip olmaları, hoşnutsuzluk ve sosyal tansiyonlar için güvenlik kapısı olarak rol oynarlar.

2.4.2.2. Kayıtdışı Ekonominin İstihdam Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Gözlemciler kayıtdışı istihdamın olumsuz sonuçlarına daha fazla dikkat çekerler. Devlet ve sosyal kurumlar hem istihdam hem de gelir vergisinden mahrum olurken, kayıtdışı istihdam edilenlerin ücretleri de kayıtlı sektördeki ücretlerden az olmaktadır. İşsizlik çalışanların pazarlık gücünü azaltmaktadır [Erten, 1995, s.7]. Kayıtdışı sektör müteşebbisleri de, genellikle daha yüksek kazanç elde ederler [Özsoylu, Ocak-Mart 1995, s.24].

- Yasal düzenlemeler ve istihdam vergileri kayıtdışı ekonominin boyutlarını artırırken, SSK'da büyük sorunlar yaşanmaktadır. Sigorta primlerinin yüksekliği kaçak işçiliği teşvik ederken, SSK'nın prim gelirlerinde de düşmeye yol açabilir.

Tablo 21 : AT Ülkelerinde Sosyal Güvenlik Sisteminin Finansmanına Katkı Oranları (1988)

ÜLKELER	İŞVERENİN KATKISI	ÇALIŞANLARIN KATKISI	DEVLET KATKISI	DİĞER	TOPLAM
Belçika	42.05	19.72	27.46	10.77	100
Danimarka	11.36	4.38	77.52	6.74	100
Almanya	41.09	30.44	25.23	3.24	100
İrlanda	23.11	14.89	61.12	0.89	100
İngiltere	27.93	16.96	43.35	11.76	100
İspanya	52.21	19.39	26.03	2.37	100
Fransa	51.82	27.44	18.25	2.50	100
Portekiz	49.37	20.33	25.56	4.74	100
İtalya	52.42	14.95	29.88	2.76	100
Lüksemburg	33.23	23.22	37.23	6.26	100
Hollanda	32.41	36.21	14.56	16.82	100
Yunanistan	32.70	30.80	30.50	6.0	100
Türkiye	58.21	41.79	-	-	100

Kaynak : Özsever, 1994, s.55

Ücret olarak ödenen her 100 TL'nin 51.5'inin işçiye, 48.5 TL'nin yasal kesintilere gittiği [TİSK, ty.(a), s.47] bir ortamda işverenler kayıtlı istihdam talebinden uzak kalacaklardır. 4 milyon sigortasız kaçak işçi [Milliyet, 08 Nisan 1996] bu gerçeğin ifadesidir.

- Sendikaların yüksek ücret talepleri kayıtdışı istihdamın boyutunu artırırken, sendikalı çalışanların sayısını azaltmaktadır [De Grazia, 1982, s.38].

Tablo 22 : Türkiye ve OECD Ülkelerinde Sendikalaşma Oranı (%)

ÜLKE	1985	1988	1990
Kanada	35.9	34.6	35.8
ABD	-	-	15.6
Japonya	28.9	26.8	25.4
Avustralya	56.5	53.4	40.4
Y.Zelanda	54.1	50.5	44.8
Avusturya	60.8	58.2	46.2
Belçika	80.9	77.5	51.2
Danimarka	90.8	56.0	71.4
Finlandiya	86.6	90.0	72.0
Fransa	16.3	12.0	9.8
Almanya	44.0	40.1	32.9
Yunanistan	36.7	25.0	34.1
İzlanda	-	78.3	78.2
İrlanda	62.2	58.4	49.7
İtalya	59.6	62.7	38.8
Lüksemburg	-	49.7	49.7
Hollanda	34.1	30.2	25.5
Norveç	65.4	67.7	56.0
Portekiz	51.6	30.0	31.8
İspanya	16.0	-	11.0
İsveç	94.2	96.1	82.5
Türkiye	20.6	19.9	16.3
İngiltere	50.5	46.1	49.7

Sendika, mücadelelerinin doğal sonucu olarak işyerindeki işçilerin ücretleri, sendikasız işçilere göre daha yüksek düzeyde oluşmaktadır. Ücretler dışında çalışma koşulları da toplu iş sözleşmesi ile belirlendiğinden ve hem sendika ve hem de çalışanlar tarafından denetlendiğinden daha fazla işçi yararınadır ve bu haliyle uygulanır. Fakat bu uygulamalar işverenin maliyetlerini artırdığından kayıtdışı istihdama yönelirler. Dünya Bankası'na göre de sendikal faaliyetlerin artması kayıtdışı ekonomiye kaçışa yol açmaktadır [Forum, Nisan 1995, s.42].

Sendikal mücadelelerle sağlanan çalışma koşulları ve yüksek ücret maliyetinden kurtulmak isteyen müteşebbisler için bir diğer yol "taşeronlaşma"dır. Taşeron firmaların tamamı kayıt içinde bulunmasına rağmen, sendikasız ve sürekli değişen, çoğunluğu sigortasız kadın ve çocuk işgücü kullanarak ucuz emeğe ulaşırlar. Türkiye'de toplam çalışanların % 14'ü taşeron işçisi konumundadır. Bu işçilerin bir kısmı sigortasız ve tamamına yakını da sendikasızdır [Türk-İş, Eylül 1993, s.26].

İşçi güvenliğini koruyan düzenlemeleri gevşetmek veya azaltmak sendikaların gücünü kırpan politikalar gibi yüksek emek esnekliğini teşvik eden politikalar, teknolojik değişim ve artan uluslararası rekabet ile karşılıklı etkileşerek yarı-zamanlı ve gayriresmi (kayıtdışı) istihdamın öneminin artışına katkıda bulunmuştur [Ghai, 1995, s.59].

- Kayıtdışı istihdam bünyesinde kaçak işçi sayısının artması, ülke işçilerini onlarla rekabet etmeye zorlarken, fiyat düşürme zorunda kalacaklar, sosyal güvenlik isteklerinden de vazgeçeceklerdir.

Yabancı kaçak işçiliğin arz yönü daha çok yabancıların geldikleri ülkelerin sosyo ekonomik koşullarıyla ve gelenlerin bireysel tercihleri ile ilgilidir. İşverenlerin yeterli talepleri de kaçak yabancı işçi çalıştırma boyutunu artırmaktadır.

İşçinin sendikal haklarını kullanması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi açısından kötü örnek teşkil eden kaçak işçilik kayıtdışı ekonomiyi adeta meşrulaştırmaktadır [Friedrich Ebert Vakfı, 1995, s.45]. Kaçak işçilik belli gerekçe ve rasyonelliği ile bir bütünlük arz eder.

İşverenler açısından daha düşük bir maliyet anlamına gelen kaçak işçiler, ek bir maliyete katlanılmadan işten çıkarılma olanağına sahiptir.

Kaçak işçilerin çalıştığı meslek dalları da farklıdır. ABD, Almanya ve İtalya'da ilk önce tarım sektöründe, otel ve restoran işlerinde; İtalya, İsviçre ve Fransa'da tekstil, restoran ve otel işlerinde [De Grazia, 1982, s.33] çalışan kaçak işçiler, Türkiye'de klinik ve turizm sektöründe tercüman tezgâhtar veya hemşire olarak [Narlı, Nisan 1995, s.5] istihdam edilmektedirler. Genel olarak çalışma sahaları, emek kıtlığının olduğu inşaat sanayiinde ve diğer sektörlerde veya işin kaba veya hoş olmadığı yerlerdedir.

Bulgaristan, Romanya ve Bağımsız Devletler'den gelen ve Türk işverenin büyük bir bölümünü memnun eden kaçak işçiler, sendikasız, sigortasız ve düşük ücretle çalıştılarından tercih edilmektedirler.

Günde 12-13 saat çalıştırılan [Sabah, 26.04.1995] yaklaşık 4 milyona ulaşan [Narlı, Nisan 1995, s.4] çok ağır ve bedensel işlerde, inşaat ve imalat sanayiinde çalışan kaçak işçiler, Gümrük Birliği sonrası küçük ve orta boy işletmelerin maliyetlerini rekabet edebilmek için düşürmek isteyeceklerinden daha çok önem kazanacaktır.

Yabancı kaçak işçi çalıştırılması sonucunda, maliye vergi kaybına, SSK da prim kaybına uğramakta, dolayısıyla zaten sıkıntıda bulunan sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesini engellemektedir. Bu olumsuz etkiler, kayıtdışı ekonominin gelişmesine de katkı yaptığı ölçüde, vergi ve prim kayıpları daha da artmaktadır.

- Kayıtdışı istihdamın bir olumsuzluk örneği de çocuk işçiler üzerinedir. Dünyanın hemen her yerinde çocukların çalıştırılmasında bir azalma görülmemekle birlikte, 5-14 yaş arasında 80 milyon çocuk çeşitli iş dallarında profesyonel aktivite göstermektedir [BASİSEN, 1995, s.38].

Sosyal güvenlikten yoksun, kazançları sigorta primi ve vergi dışı kalan [Türk-İş, 1994, s.31] çocuk işçiler, sosyo ekonomik koşullar gereği, toplumsal gelir

bölüşümündeki adaletsizlik, eğitim sistemindeki yetersizlikler nedeniyle [SSK Bülteni, 1993, s.21] kendilerini çalışma yaşamının içinde bulmaktadırlar.

Türkiye'de ilkokul eğitimlerini bile tamamlayamayan [Karabulut, 1994, s.46] 3.720.500 çocuk iktisaden faal durumda olup, bunların % 15'i kayıtdışı sektörde çalışmaktadır [İşveren, 1993, s.27].

Çocuk işgücü, kayıtdışı çalışan küçük ve orta ölçekli işletmeler tarafından ucuz emek girdisi olarak görülmektedir. İngiltere'de çalışan çocukların % 40'ı üzerinde yapılan bir anket, çoğunun çalışma süreleri ve yaptıkları iş bakımından yasadışı çalıştırıldıkları tespit edilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde 10-14 yaş arası çocukların % 18'inden fazlası, Latin Amerika'da en az % 7'si, Asya'da % 18'i, Afrika'da % 25'i çalışmaktadır [TİSK, Ekim 1994, s.19].

Anayasa ve yasal çerçevede korunan çocuklar kayıtdışı sektörde yasadışı çalıştırılarak ucuz işgücü oluşturmakta, diğer işletmelere karşı haksız rekabet doğururken, ürettikleri mamulün kalite ve verimliliği de düşmektedir.

Kayıtdışı istihdam edilen çocukların çalışma hayatında yer almaları, fiziksel güçleri ile uygun olmayan işlerde çalıştırılmaları, fiziksel ve ruhsal gelişimlerini olumsuz olarak etkileyebilmektedir.

En önemli sonuç, çocukların okullarını bırakmak suretiyle eğitim alamamaları ve sonraki yaşamlarına hazırlanamamalarıdır.

- Genelde hemfikir olunan husus ikinci işte çalışanların bu işlerine sınırlı sayıda saatler ayırdığı ve işleri işsizlere göre nadiren yaptığıdır. Ayrıca devamlı iş yapmayan (aralıklarla iş yapan) birçok işverenin kayıtdışı işçileri kullanma imkânı mevcut değilse muhtemelen resmi görevlileri çalıştırmaya isteksiz olur. Diğer taraftan kayıtdışı istihdam, tek, düzenli ve full-time meslek olarak yaygınlaştığı zaman resmi istihdamı büyütme çabaları için engellerin olabileceğini düşünmek zor değildir. İşsizlik, kayıtdışı istihdamın hem sebebi hem de etkisi olabileceği için, istihdam arasındaki ağı belirsiz kalır.

Kayıtdışı istihdamın, ilgili işçilerin sağlık ve güvenliği üzerinde sahip olduğu yan etkilerden daha az sıklıkta bahsedilir. ILO mesleki sağlık ve güvenlik ansiklopedisi "ikili iş" makalesinde, uzun saatler çalışmanın yorgunluğa yol açtığını, yorgunluğun uykusuzluğa ve uykusuzluğun da daha fazla yorgunlukla sonuçlandığını, bu yüzden bir kısır döngü meydana geldiğini belirtir.

Çoğu sanayileşmiş piyasa ekonomisi ülkelerinde ek işler bazı mesleklerde daha yaygındır. Örneğin İtalya'da devlet işçilerinin % 30 - % 65'i ve üniversite öğretmenlerinin % 65'i ikinci bir işe sahiptir [De Grazia, 1982, s.34].

- Kayıtdışı istihdam kayıtlı firmalar için haksız rekabet oluşturur. Rekabet sadece ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeyde de hissedilir.

İtalya'dan tekstil ürünlerinin ülke içerisine girişlerini önlemek için, Fransa'da 1979 yılında mahkemece alınan idari yasanın yorumunda, yetkililer, bu ithalatların büyük çoğunluğunun İtalyan tekstil firmalarının açık sayıda kayıtdışı işçi istihdam etmelerinden kaynaklandığını ileri sürdüler [De Grazia, 1982, s.37].

Esas işverenlerini tanımayan, düşük ücretle çalışmak zorunda kalan ve hiçbir sosyal güvenceye sahip olmayan ev işçileri (Kadınların üretim faaliyetlerinde "görünmezliği" [Acar, 1995, s.195]) kayıtdışı istihdamın olumsuzluklarından biridir [Erdoğan, 1995, s.32].

Kayıtdışı ekonomide daha çok belirli bir yeteneği olmayan işgücü istihdam edilmekte olup, çok kısıtlı sosyal haklara sahiptirler.

2.5. Kayıtdışı Ekonomi, Paranın Tedavül Hızı ve Gelir Hızı

Para hacminin önemi, satın alma gücü kadar bu satın alma gücünün ortalama kaç defa mal ve hizmet satın alınmasında kullanıldığına da bağlıdır. Para ünitesinin bir yıl içinde, ortalama olarak, el değiştirme sayısına paranın tedavül hızı denir [Aren, 1989, s.52]. Paranın tedavül hızı para miktarı kadar önemlidir ve bir ülkedeki para stokunun bir yıl içindeki satın alma gücü, para miktarı (M) ile tedavül hızının (V) çarpımına eşittir.

Paranın gelir hızı, kısaca mevcut para miktarının kendisinin kaç misli gelir meydana getirdiğini gösterir [Büyükerşen, 1966, s.160].

$$V = \frac{Y}{M}$$

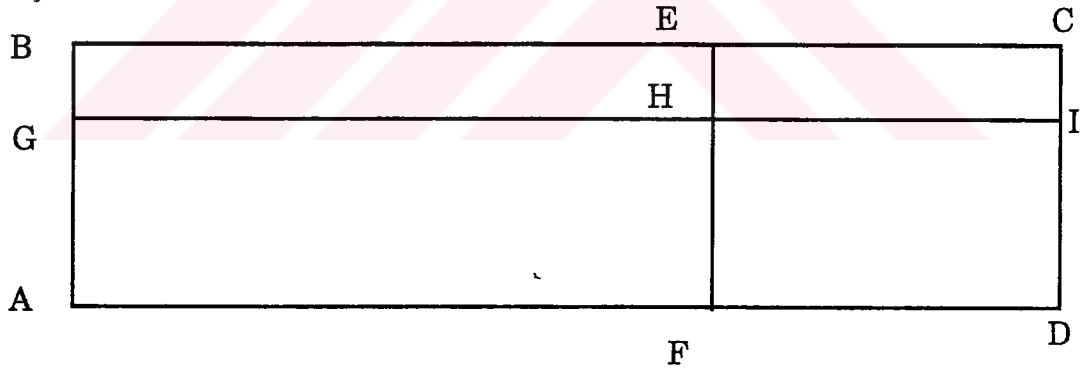
V = Paranın gelir hızı,

Y = GSMG,

M = Para stoku (Banknot + Mevduat).

Bir ülkenin milli geliri (Y = PT) ve para miktarı (M) bilindiği için paranın gelir hızı (V) fiilen hesap edilebilir.

Bir ekonomide para hacmindeki gelişme sadece resmi GSMH gelişmelerine dayanıyorsa, para politikasında (paranın tedavül hızı ve gelir hızı gibi) yanlışlık tehlikesi olacaktır. Eğer kayıtdışı ekonomiden elde edilen gelirler GSMH'dan daha hızlı artıyorsa, kayıtlı ekonomik göstergelere göre belirlenmiş olan para hacmindeki gelişme, ekonominin bütününe nispetle yavaş olacaktır.

Şekil 15 : Kayıtlı ve Kayıtdışı Ekonominin Parasal Gösterimi

ABCD = Genel ekonomi (kayıtlı + kayıtsız),

ABEF = Kayıtlı GSMH,

FECD = Kayıtsız GSMH,

GBCI = Genel (bütün) ekonomi için ihtiyaç duyulan para miktarı,

GBEH = Kayıtlı ekonomik faaliyetleri için ihtiyaç duyulan para miktarı (yasal para),

HECI = Kayıtdışı ekonomik faaliyetler için ihtiyaç duyulan para miktarı.

Sadece kayıtlı GSMH rakamları ile hesaplanan paranın tedavül hızı ve gelir hızı yanlış olacaktır. Ekonominin bir bütün olması çerçevesinde kayıtsız ekonomiyi de kapsayan GSMH rakamları hesaplanacak olan paranın tedavül hızı ve gelir hızı sonuçlarını farklılaştırıp, gerçek durumu daha iyi yansıtacaktır.

Kayıtdışı ekonominin boyutlarını hesaplamada dikkate alınan paranın tedavül hızının varsayımların basitleştirilmesi (ve kayıtdışı ekonomideki paranın dolaşım hızının ölçme zorluğu) amacıyla her iki ekonomi için aynı oranda alınması gerçeği yansıtmamaktadır.

Cagan'a göre kayıtdışı ekonomideki paranın dolaşım hızı kayıtlı sektörden daha düşük [Isachsen, Klovland ve Strom, 1982, s.220] iken, Gutmann'a göre her iki ekonomide de paranın dolaşım hızları eşittir. Feige ise kayıtdışı ekonomide paranın dolaşım hızının daha yüksek olduğunu bulmuştur [Isachsen, Klovland ve Strom, 1982, s.222]. Doğrusu kayıtdışı ekonominin ödeme aracı nakit para olduğundan paranın dolaşım hızının daha yüksek olması gerekmektedir. Bu sonuç paranın elde tutulma süresinin kayıtdışı sektörde daha az olduğuna işaret eder.

Paranın dolaşım hızı (V) ile, elde tutma süresi arasında ters yönlü bir ilişki vardır.

$$k = \frac{1}{V}$$

Bu oran aynı zamanda, milli gelirin ne kadar bir kısmının para biçiminde elde tutulduğunu da gösterir. Fakat kayıtlı olarak ölçülen GSMH gereği, beklenenden daha yüksek bir para talep düzeyinin kendisini hissettirmesi [Frey, 1994, s.93] kayıtdışı ekonominin ihmal edilmesi nedeniyledir.

Çek ve kredi kartı uygulamasının artması, kişilerin işlem amacıyla tuttıkları nakit para miktarını çok cüzi bir seviyeye indirmiştir. Bütün bunlara rağmen kişilerin nakit para taleplerinin hızlı bir şekilde artmış olması kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin artmasıyla açıklanabilir [Hall ve

Taylor, 1986, s.301]. Bu durumu paranın dolaşım hızı ile de ilgili olup, paranın ekonomik döngüdeki akışının yön değiştirmesine de neden olur.

Para dolaşımının resmi sınıflandırma ile ilişkilendirilmesi dolayısıyla kayıtdışı ticaretin ortaya çıkardığı gelir sorun olmaktadır. Çünkü özellikle vergi gelirlerindeki kayıp ekonomideki denetimsiz paranın nasıl geniş ve hızlı bir şekilde arttığını göstermektedir [Reed, 1985, s.569].

Kayıtdışı ekonomiden kazanç sağlayanlar kayıtlı çalışmayıp, kredi kartı ve çek kullanmadıkları için arkalarında iz bırakmazlar. Nakit para kayıtdışı ekonominin hayat kanıdır. Nakit ödemelerin resmi kurumların bilgisi dışında yapılması kolaydır ve araştırılması zordur. Bazı ekonomistler piyasada nakit para talebinin artması, fatura talebinin azalmasını kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin arttığına işaret olarak algılamaktadırlar.

Kayıtdışı ekonomilerde ödemeler büyük meblağlı olduklarından, büyük küpürlü paralarda ödemelerin kolaylığı için önemlidir. Ekonomideki büyük küpürlü paraların miktarı ve emisyon artışları ile kayıtdışı ekonominin boyutlarını tahmin etmek mümkündür.

Kayıtdışı GSMH kendisine eş değer bir satın alma gücü gerektirir ki, bu nakit paradır ve emisyon artışları ile yakından ilgilidir. Kayıtdışı işlemler nakit para ile yapıldığından ve de paranın elde tutulma süresi bu sektörde az olduğundan karşılaşılabilecek bir nakit sıkıntısı ya emisyon artışı ya da kayıtlı sektörden kayıtdışı sektöre nakit akışı demektir.

30 Aralık 1990'da 14 trilyon olan para hacmi 31 Aralık 1990'da 21 trilyona çıkmış. 13 Kasım'da 213 trilyon olan emisyon hacmi, 14 Kasım'da 222 trilyona, 15 Kasım'da ise 231 trilyona çıkarılmış. Ayrıca 1927'den 1981'e kadar tedavülde bulunan en büyük küpürlü para 1000 TL iken (54 yıl), 1995 yılının başında 1 milyonluk banknot basıldı. Bir memlekette ekonomi ne kadar çok nakit para ile dönüyorsa o memlekette kayıtdışı ekonomi var demektir [Altuğ, Mart 1996, s.6]. Çünkü nakit para kayıtdışı ekonominin can damarıdır.

Çek ve kredi kartı uygulamalarının nakit talebini azaltması yanında piyasa nakit talebinin artması, ekonominin küçülmesine rağmen emisyon artışları, az ya da çok kayıtdışı ekonomiler nedeniyledir.

2.6. Kayıtdışı Ekonomi ve İktisat Politikası

Belli amaçlara ulaşmak için karar alınması ve bu kararların uygulanmasına iktisat politikası denir. Ekonomik olaylara yön vermek ve belli amaçlara ulaşmak için, her şeyden önce "ne olup bittiğinin" bilinmesine bağlıdır. Nerede ve ne gibi koşullar içinde bulunduğu bilinmeden nereye ve nasıl gidileceği kestirilemez [Savaş, 1986 (a), s.13].

İktisat politikasının belirlenmesinde veriler önemlidir. Hangi amaca ulaşılabileceğine ancak ilgili veriler toplandıktan sonra karar verilir. Bir ileri aşama olarak, değiştirilmesi mümkün veri olan kalitatif ve kantitatif araçlarla elde edilmek istenen sonuçlara (amaçlara) ulaşmaktır.

Kalitatif araçlar, bir toplumun sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi yapısını oluşturan, kantitatif araçlar ise, mevcut yapıyı değiştirmeyen fakat bu yapının toplumu etkileme derecesini değiştiren araçlardır.

Ulaşılmak istenen amaçlar arasında tutarsızlıklara yol açan bir neden koordinasyon eksikliği ise bir diğer önemli neden de kayıtdışı ekonomidir. Kayıtdışı ekonomi ayrıca amaç araç dengesini de bozarak gerçekçi ve başarılı iktisat politikası uygulamalarını engeller.

Yanlış bilgiler yanlış kararlara yol açacağından bu bilgilerle yapılacak olan planlama ve ekonomik politikalar daha az etkili olacaktır [Dallago, 1987, s.160]. Çoğu politikalarda etkinliklerini kaybedeceklerdir. Kayıtdışı ekonominin varlığının ekonomik problemlerin ortaya çıkmasında rolü olmasına rağmen, problemleri çözmek için ekonomi politikasının gücünü zayıflatmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin iktisat politikası açısından doğurduğu sonuçlar vahimdir. Kayıtdışı faaliyetler politik kararlara yön veren değişkenlerin tahminini zorlaştırır. Kayıtdışı ekonomi eğer kayıtlı ekonomiden çok daha

süratli bir şekilde geliyorsa ve ulusal istatistikler de yeterli ölçüde hesaba katılmıyorsa, ülkenin gelişme düzeyi olduğundan az tahmin edilmiş olacaktır ki bu durum ilgili ülkeyi ekonomideki resmi neticeler dikkate alındığında uygun gözükse fakat gerçekte son derece genişleyici olan politikalar izlemeye iter.

Kayıtdışı ekonominin varlığı yüzünden sermaye ve mal hareketlerinin doğru tahmin edilememesi ölçüsünde, ödemeler bilançosuna ilişkin istatistiklerde sapmalar olur. Bu, politikacıları yanlış iktisat politikaları takibine götürür.

Kayıtdışı ekonomi bir yandan dağılım ve istikrar politikalarının etkilerini göz önüne alırken, diğer yandan da uygulanacak çalışma, maliye ve para politikalarının etkilerini de tartışır. Ayrıca ekonomik araştırmaları, araştırma sonuçlarına dayalı iktisat politikalarının yanlış ve yanıltıcı olmasına neden olur.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler nedeniyle iktisat politikalarının hangi araçlarının etkinliğini yitireceği tespit edilirken [Frey, 1994, s.92] kayıtlı ve kayıtdışı ekonomi arasındaki büyük vergi farkı, güçlü bir temayül ile, kayıtdışı ekonomi lehine yanlış kaynak dağılımına neden olacaktır [Hansson, 1982, s.24].

Geleneksel iktisat teorisi bireyci anlayış ve değer yargılarından hareketle, toplum refahının birey refahlarının toplamı olduğunu ve bireyin faydasının, dolayısıyla refahının artırılmasını ön planda tutar (Homo Economicus). Kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin bireyin refahını artıracığı tartışmasız bir gerçektir. Burada sorulması gereken, kayıtdışı faaliyetlerin iktisat teorisi öğretisinin aksine toplam refahı artırıp artırmayacağıdır.

Yapılan bütün tahminler, kayıtdışı ekonominin mevcut büyüklüğünün arttığı ve genişlediği, bu yüzden ortaya ciddi iktisat politikası sorunlarının çıktığı yönündedir [Frey, 1994, s.95]. Çünkü kayıtdışılık yüzünden ekonomideki bütün dağılımın bozulması söz konusudur. Örneğin arz fiyatları (ceterus paribus) kaçırılan vergiler ölçüsünde düşük olduğundan,

vergilendirilen resmi ekonomiye oranla kayıtdışı ekonomide çok daha fazla kaynak kullanılacaktır. Bu tip olaylar, ulaşılmak istenen iktisat politikası amaçlarını, araçların yetersizliği yüzünden engelleyecek, hatta yanlış saptamalara sebebiyet verecektir.

Milli muhasebe istatistiklerinde kaydedilmeyen (tanımlanmayan) kayıtdışı ekonominin temeli gizli ve yasal olmayan şekilde yapılan aktivitelerdir. Bu nedenle iktisat politikalarını çarpıtan kayıtdışı ekonomi yetkililer tarafından düzenlenememektedir [De Grazia, 1982, s.29].

Çağdaş iktisatçıların, iktisat politikası yapıcılarının en sağlam ve en güvenilir bilgi kaynağı ve yol göstericisi olması gereken çalışmalar, özellikle ekonometrik araştırmalar, kayıtdışı ekonominin varlığı yüzünden sağlığını, güvenilirliğini büyük ölçüde kaybeder [Kılıçbay, 1993, s.205].

Kayıtdışı ekonominin varlığı aşağıdaki açılardan iktisat politikasında dengenin oluşmasını engellemektedir:

- İstatistik verilerin sağlığını bozması,
- Büyüme ve işsizlik oranlarını saptırması,
- Milli gelir ve milli muhasebe hesaplarını yanıltması,
- Kapasitenin altında vergi toplanması,
- Tüketimi artırıp ulusal tasarrufu düşürmesi,
- Enflasyon oluşumunda pay sahibi olması,
- Ekonomi ile ilgili ve iktisat politikası için gerekli istatistiki verilerin eksik olması,
- İktisat politikalarına ışık tutan, çağdaş bir araştırma sayılan "ekonometrik" çalışmaların yanlış, yetersiz verilere dayanmasına yol açar ve böyle durumlarda politikalar benimsenip uygulanması zordur.

2.7. Devletin Kayıtdışı Ekonomi Politikası

Devlet ekonomik ve sosyal hayatı düzenlemek amacıyla emredici ve yol gösterici kararlar alma gücü ve yetkisine sahiptir. Devlet olmanın gerektirdiği görevleri yerine getirmek ve toplumsal karmaşayı önlemek devletin asli fonksiyonlarından. Bu amacı gerçekleştirmek için değişik zamanlarda çeşitli politikaların izlendiği görülür. Bazı politikalar devamlılık arzederken bazı politikalar zamanın, baskı gruplarının, sivil ve uluslararası örgütlerin etkisiyle değişir.

Dış politika, milli eğitim politikası, sağlık politikası gibi devamlılık arzeden politikalar yanında, devletçilik, özelleştirme, hayali ihracat gibi politikalar da bazı oluşumlar sonucunda gündeme gelebilmektedir.

Devletin belirtilen politikaları yanında acaba kayıtdışı ekonomi politikası olabilir mi?

Her ne kadar kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınmasına yönelik niyetler politika yapanlar tarafından telaffüz edilse bile, gerçek 1985'li yıllardan sonra kayıtdışı ekonominin boyutlarının arttığı, devletin ise bu artışa zemin hazırladığı, hatta her kesim tarafından kayıtdışı faaliyetlerin hemen hemen meşru karşılandığı yönündedir.

Kayıtdışı ekonomi ile mücadele politikası olan ve bu amaca yönelik politikalar üreten devletin aşağıda sıralanacak olan kararları uygulamaya sokması düşünülemez.

Türkiye'de % 40'lara varan [TİSK inceleme yayını 6, ty., s.194] kayıtdışı ekonomi devletin vergi toplayamayıp büyük gelir kayıplarına neden olmaktadır. Devlet zaten yüksek olan vergi oranlarını daha da artırarak, ya da yeni bazı vergiler getirerek (net aktif vergisi) vergi açığını kayıtlı kesimden almaya çalışmakta, bu da vergi adaletsizliği ve eşitsizliği sonucunu doğurmaktadır.

Götürü vergileme sistemi kayıt ve belge düzeninin işlememesi için önemli bir araç olduğundan kayıtdışı ekonomiyi teşvik etmektedir. Küçük işletmelerin

teşviki siyasi bir yan taşıdığından götürü usulde vergiye tabi gelirin sınırları artırılırken mükellef sayısı da çoğalmaktadır. 1988'de 884.686 olan götürü usulde vergilendirilen mükellef sayısı 1991 yılında 969.988'e yükselmiştir [Altuğ, Aralık 1993, s.32]. Buna rağmen küçük esnaf ve küçük işletmelerden toplanan götürü vergi toplam gelir vergilerinin % 4.045'idir [Erten, 1995, s.5]. Götürü usulde vergilemenin sınırlarının genişletilmesi, belge düzeninin kurulmasını yasal yolla engellemiş, kayıtdışı ekonomi teşvik edilmiştir.

Vergi adaletini sağlayıcı bir vergi düzeninin kurulması vasıtasız vergi gelirlerinin artırılmasını gerektirir. Devlet kayıtdışı çalışan ve çalıştırandan alamadığı vergiyi vasıtalı vergileme yoluyla almaktadır ki, bu adil bir vergileme tekniği değildir [Altuğ, Nisan 1994, s.52].

Hayat standartı esasına göre getirilen asgari vergi sonucu gerçek usulde gelir vergisine tabi mükellef kâr da etse, zarar da etse asgari vergiyi ödemekle mükellef kılınmış, mükellef yönetimden uzaklaşarak kayıtdışı ekonomiye kaymıştır [Altuğ, Aralık 1993, s.32].

İstihdam vergilerinin yüksek oluşu istihdamı daraltıcı ve kaçak işçi çalıştırmayı özendirici sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle işçi sayısının belli bir düzeye geldiğinde uygulanması gereken fon ve vergiler ile ayrıca işyerine getirilen yükümlülükler işverenleri kayıtdışı istihdama yöneltmektedir.

Sermaye birikiminin sağlanması amacı ile oluşturulan menkul kıymetler borsasında işlem gören hisse senetleri ne temettü, ne de değer artışı olarak vergilendiriliyor. İMKB'de işlem gören menkul kıymetlerden 31.12.1997 tarihine kadar vergi alınmaması öngörülmüşken bu sürenin 2000 yılına kadar uzatılması amacıyla yasal düzenlemeler söz konusudur.

Yapılan alışverişlerde fatura alma sınırının 10 milyona çıkarılması kayıtdışı faaliyetler için bir davetiyedir.

Devlet üst gelir gruplarından alamadığı vergiyi borç olarak (iç borçlanma) almaktadır. Yeterli vergi toplayamayıp finansman sıkıntısına giren devlet sermaye sahiplerine reel faizler ödeyerek onları yatırımdan

hatta üretimden uzaklaştırmaktadır [Ergil, 1995, s.5]. Devlet bir bakıma istihdam ve vergi artışlarının olabirliğini engellemektedir.

Çalışma hayatına esneklik [Baydur, 1995, s.24] getirilmeyip katı ve cezalandırıcı ağır hükümler içermesi, hal yasasının TBMM'den çıkmamış olması, devlet tahvili ve Hazine bonosundan vergi alınmaması gibi pek çok olgu kayıtdışı ekonomiye yol verirken, bu olguların düzenleyicisi devlet kayıtdışı ekonominin planlayıcısı durumuna düşmektedir.

Kayıtdışı ekonominin nedeni olan devletin diğer politikası gibi kayıtdışı ekonomi politikasının da olması 33 milyon seçmenine karşı 3 milyon mükellefi olan Türkiye'de aklın gereği olup siyasi [Altuğ, Mart-Nisan 1994, s.8] nitelik taşımaktadır.

Kayıtdışı ekonominin bazı makro-ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini kısaca şöyle toplamak mümkündür :

Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde büyük bir önem taşıyan kayıtdışı ekonomi bazı sorunların kaynağı, yanıltıcı bilginin sebebi, yanlış kararların sorumlusudur.

İktisat politikası planlayıcıları, ulaşmak istedikleri amaçlar için kullanacakları makro değişkenler ve veri setleri gerçeği yansıtmadığından, istenmeyen durumlara sebebiyet verebilirler. Kayıtlı rakam ve istatistiki bilgilerden yola çıkıp tüm ekonomi hakkında yorumlarda bulunmak ve geleceği planlamak kayıtdışı ekonomiler gözardı edildiği sürece körün fili tarif etmesine benzeyecektir.

Kayıtdışı ekonomi ile ilgili üç önemli sorun vardır. Bunlar:

1) Kayıtdışı ekonominin gözlenememesi, yetersiz veya yanlış ölçülmesi, söz konusu ekonominin, onun yapısal özelliğinin makro ekonomik değişkenler gerçeği yansıtmadığından yanlış belirlenmesine, yanlış tanınmasına ve yanlış yorumlarda bulunulmasına neden olur.

Böyle bir kayıtdışı ekonomi varlığı, ekonomide gözlem yapma, ölçme, istatistiki bilgi toplama ve hesaplama yöntemlerinin değiştirilmesini gerektirir. Bu yapılabildiği zaman ekonomideki kayıtdışı ekonominin kayıtlara geçirilebildiği takdirde milli gelir, enflasyon, büyüme, istihdam, verimlilik hesapları daha sağlıklı olur.

2) Kayıtdışı ekonominin kayıtlara geçirilmesi ile kapalı ev ekonomisinin yarattığı değerin ekonomideki yeri ve katkısı belirlenebilir.

3) Kayıtdışı ekonominin vergi kapsamı içine alınabilmesi ki bundan sonra Crowding Out analizinde daha ayrıntılı incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KAYITDIŞI EKONOMİNİN CROWDING OUT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Zaman içerisinde devletin tanımı ve fonksiyonları değişmiş, klasik iktisatçıların savunduğu içeride ve dışarıya karşı güvenliği sağlayan, ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etmeyen koruyucu devlet anlayışı geçerliliğini yitirmiştir. Devlet artık klasik görevleri yanında, ekonomik ve sosyal işlevleri kapsayan çağdaş görevleri ile ön plana çıkmıştır.

Devletin doğrudan doğruya ekonomik faaliyetlerde bulunarak üretime, mübadeleye, fiyat oluşumuna, para değerine, milli gelirin dağılışına müdahaleler etmek suretiyle ekonomik işlevlerini, eğitim, sağlık, savunma, altyapı hizmetleriyle de sosyal işlevlerini yerine getirmeye çalışır.

Devletin yapmış olduğu görevlerinin nitelik ve nicelik yönünden artması, gelir kaynaklarının artmasını gerektirir. Doğal olarak devletin gelir kaynakları içerisinde en önemli paya sahip olan kalem vergilerdir. Genel tanımı itibariyle vergi, "kamu otoritesinin devlet hizmetlerini yürütmek ve çeşitli harcamalarını finanse etmek amacıyla, gerçek ve tüzel kişilerden doğrudan ve dolaylı yollarla aldığı parasal kaynaktır [Acar, 1993, s.27]".

Sanayici ve işadamlarının kendileri haricindeki ortakları devlettir. Kâr edenlerin kârlarının bir kısmı kendilerinde kahrken, bir kısmının en güçlü ortak devletçe vergi olarak alınması gerekir. En güçlü ortak devlet, payını ekonomik realiteye ve hakkaniyete uygun olarak tespit edemedikçe, payını tam olarak alamaz, böylece devletin payını kapma meşru sayılmaya başlanır.

Vergilemenin amaçlarından biri olan mali amaç, devletin diğer gelir türleriyle karşılayamadığı harcamalarını finanse etmektir. Çünkü devlet sürekli artan kamu giderlerini karşılamak için gelirlerini artırma yoluna gittiği gibi, vergisel açıdan ya yeni vergiler ihdas etmekte ya da uygulanan vergilerin gelirlerini artırıcı düzenlemeler yapmaktadır.

Vergilemede mali amaca ulaşma derecesi kamu harcamalarının vergilerle karşılanma oranı ile ölçülür. Tablo 23'den de anlaşılacağı gibi vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama oranı düşüktür. 1990'lı yıllardan sonra Türk Vergi Sistemi Anayasa buyruğu gereği olan "kamu giderlerini karşılama" özelliğini giderek kaybetmiştir. Bu durumu Tablo 3.1'den yıllar itibariyle izlemek mümkündür.

Devletin fonksiyonlarının artması daha fazla harcama yapmasını gerektirmiştir. Fakat devletin en büyük kaynağı olan vergilerden elde etmiş olduğu gelir yapılan harcamalara yetmemiştir. Bunun nedeni devletin gelire göre daha fazla harcama yapması ve/veya vergilerin toplanamaması ile belli faaliyetlerin vergilendirilememesidir.

Tablo 23 : Genel Bütçe Vergi Gelirlerinin Konsolide Bütçe Giderlerini Karşılama Oranı

YILLAR	FAİZ ÖDEMELERİ DAHİL	FAİZ ÖDEMELERİ HARIÇ
1987	70.8	86.0
1988	66.4	86.4
1989	65.7	83.5
1990	66.4	83.5
1991	59.4	72.6
1992	62.8	76.5
1993*	56.0	70.0

* Tahmin

Kaynak : Seviğ, Ocak 1994, s.60

Çalışmanın bu bölümünde toplam gelirden daha fazla harcamada bulunan ve aradaki farkı iç borçlanma yolu ile karşılayan devletin, Crowding Out etkisi yaratıp yaratmayacağı konusu önce teorik düzeyde, daha sonra Türkiye örneği ile incelenecektir. Sonuçta, iç borçlanma neticesinde ortaya çıkabilecek olan Crowding Out etkisinin, kayıtdışı ekonomiyi vergilendirerek ortadan kaldırılıp kaldırılamayacağı tartışılacaktır.

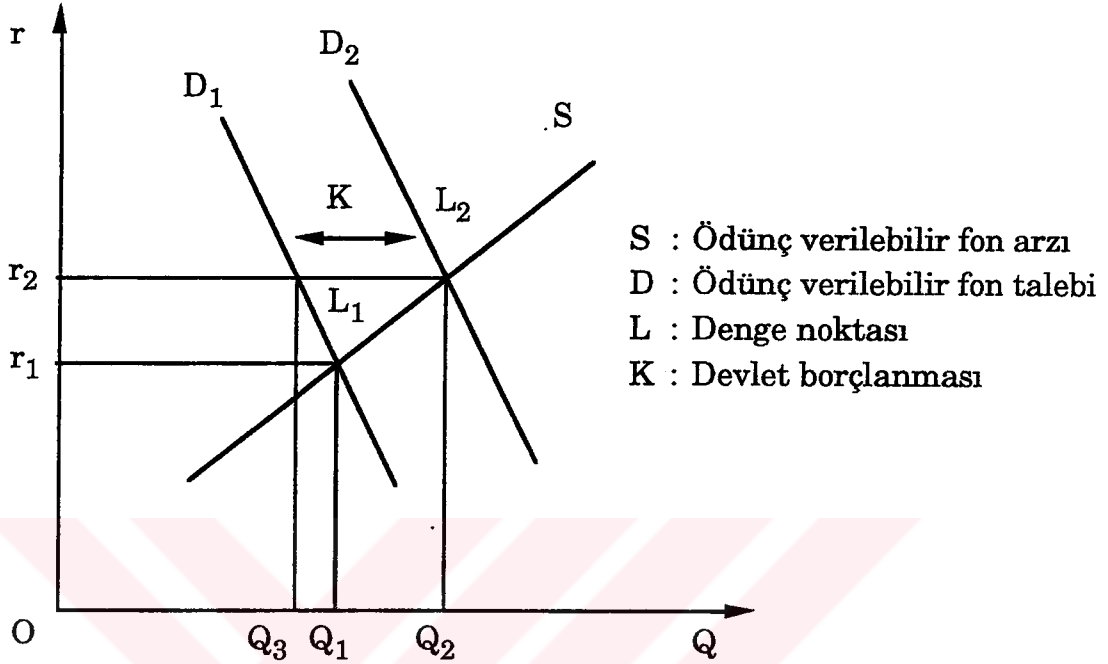
3.1. Kayıtdışı Ekonominin Crowding Out Üzerindeki Etkisinin Teorik Analizi

3.1.1. Genel Olarak Crowding Out

İngilizceden tam çevirisi yapılamayan "Crowding Out of Private Sector" tanımlaması "Özel Sektörün Sermaye ve Para Piyasasının Dışına Sürülmesi" olarak açıklanabilmektedir [Samurkaş, 1993, s.468]. Tanımı biraz açmak gerekirse, Crowding Out (kalabalıklaştırma), kamu borçlanmasının giderek artan ölçüde, özel kesimde üretken olarak kullanılan fonların devlete aktarılması ve faiz oranlarının yükselmesidir [Sağlam, Ekim 1995, s.37]. Bir ekonomide mevcuttan fazla kaynak talebi varsa, faiz oranları fazla talep tümüyle dışlanıncaya (Crowding Out) kadar artar [Greenspan, 1995, s.64]. Dışlanan fazla talep kamu talebi değil faizlere duyarlı olan özel sektör talebidir. Reel faiz oranları, özel sektör borçlanmasını - faize karşı duyarlıdır - yeterince küçülterek, devletin bütçe açıkları ile garantilerinin ve zorunlu kıldığı faaliyetlerinin finansmanına yer açacak ölçüde yükselecek, faiz oranının yükselmesi özel kesimin dışsal finansmanını pahalı hale getirecektir. Bu durumda, fon talebinin faiz esnekliğine bağlı olarak, özel kesim fon talebinde belirli bir gerileme olacak, diğer bir deyişle, kamu kesiminin fon aktarma amacıyla mali kesime girişi, özel kesime aktarılacak fonlarda bir gerileme yaratacaktır. Bu durum özel kesimin mali piyasalardan dışlanması (Crowding Out) olarak tanımlanan olgudur [Sofracı, 1995, s.254].

Diğer bir yaklaşım, Crowding Out terimi, iktisat teorisinde kamu harcamalarındaki artış eğilimi ile birlikte, özel kesim tüketim ve yatırımlarındaki azalmayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Monetaristlerin, kamu harcamalarındaki artışları veya vergi

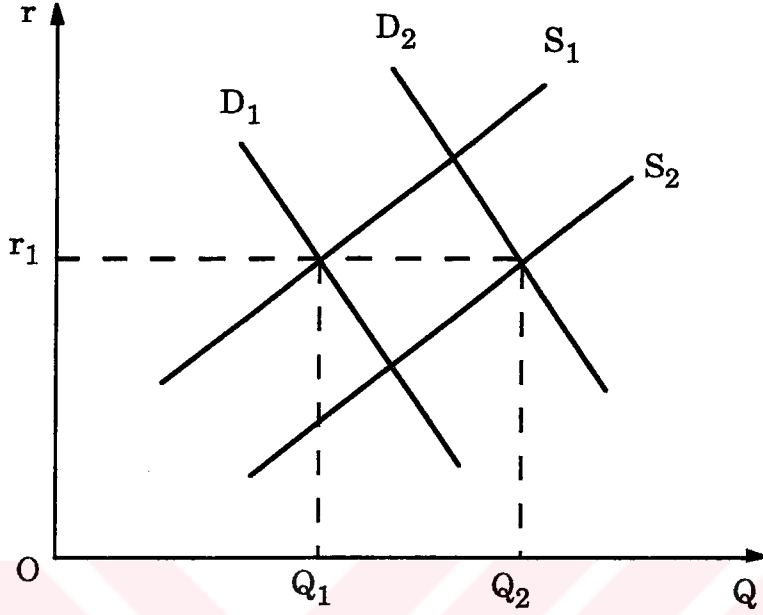
kesintileri gibi hükümetin mali eylemlerinin çıktı ve istihdam seviyesini etkilemeyeceğini savunan görüşlerine "Crowding Out etkisi" denir [Keskin, 1992, s.50].

Şekil 16 : Crowding Out

Genel olarak Crowding Out, faiz oranlarına duyarlı olmayan devlet sektörünün bütçe açıklarını borçlanmasının sonucu olarak faiz oranları yükselir; ödünç miktarındaki yükselmeyi finanse etmek için talebi hanehalkı ve iş sektörünün talebine katıldığında, borçlanabilir fonlara olan talebi ifade eden talep eğrisi sağa kayar ($D_1 \rightarrow D_2$). Devlet borçlanması sonucu faiz oranlarında meydana gelen yükselme ($r_1 \rightarrow r_2$), hanehalkı ve iş sektörünü borçlanmadan caydıracaktır ($Q_1 \rightarrow Q_2$). Devlet borçlanmasındaki büyümeye özel borçlanmalardaki azalma eşlik edecektir. Bu problem "Crowding Out" olarak isimlendirilir [Altuğ, 1994 (x), s.252].

Devlet talepte bulunduğu fon miktarı kadar rezervlerini arttırabilseydi borçlanmanın yol açtığı faiz yükselmesi önlenebilirdi. Devlet, borçlanma planının yürütülebilmesi ve faiz oranları üzerindeki baskının azaltılması için para arzının genişletilmesi "monetizing the debt" olarak ifade edilmektedir. Bu yol kullanılarak faiz oranlarının devlet borçları öncesi "Crowding Out" etkisini dengeler.

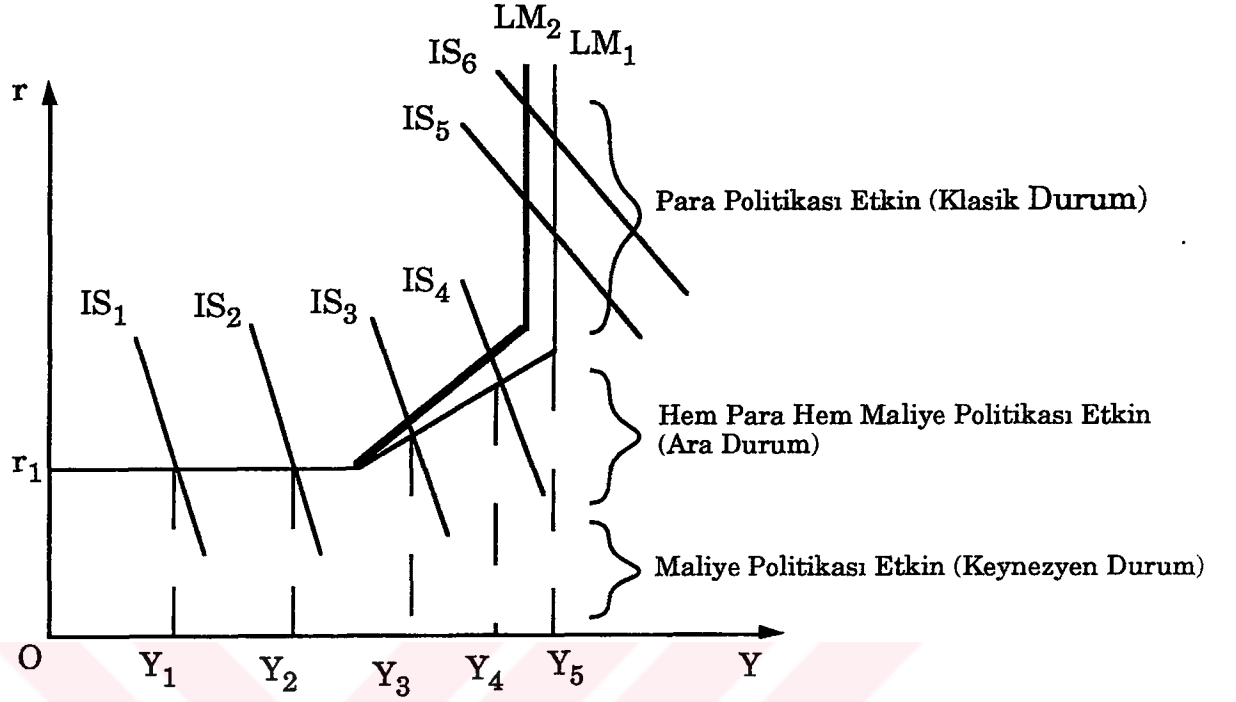
Şekil 17 : Crowding Out'u Dengeleme

3.1.1.2. Klasiklere Göre Crowding Out

Klasiklere göre Crowding Out'u analiz etmeden önce para ve maliye politikasının etkinliği konusunu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir.

Klasik teoride ekonomi daima tam istihdamda varsayıldığı için para politikasının etkinliği "tam"dır [Savaş, 1986(a), s.207].

İktisat politikası amaçlarına ulaşmak için hangi aracın kullanılabileceği Şekil 18'te görülmektedir. Yani en etkili olabilecek politika seçilir ve uygulanır. Para ve maliye politikalarının etkin olduğu bölgeler arasında kalan alanda ise her iki politika da etkindir. Herhangi biri seçilebileceği gibi, her iki politika da birlikte uygulanabilir.

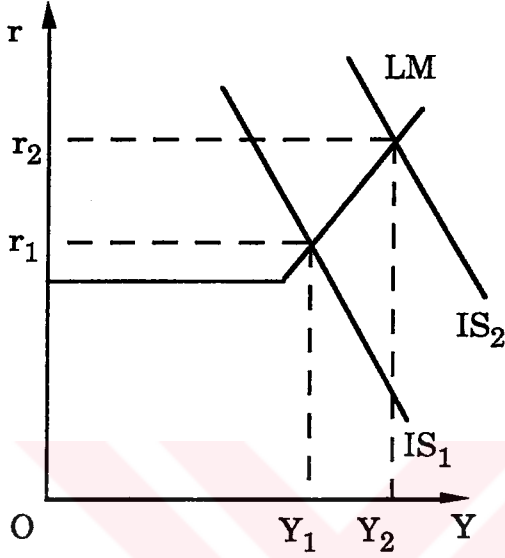

Şekil 18 : Para ve Maliye Politikasının Etkinliği

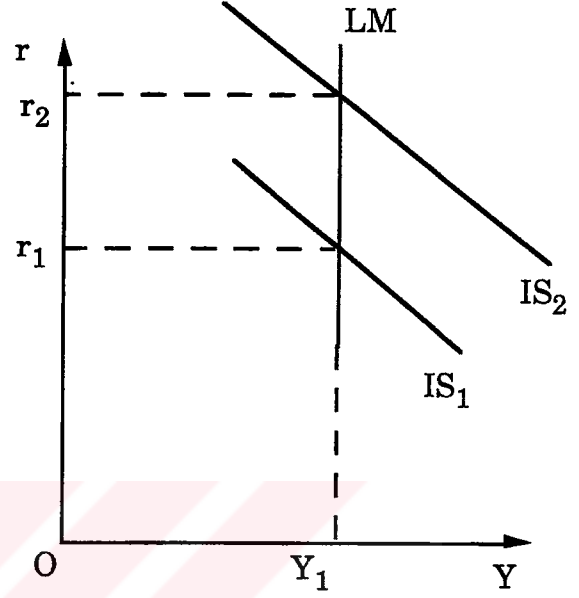
Belirli bir iktisadi amaca ulaşmak için genişletici maliye politikası uygulanmak istenirse kamu harcamalarının artırılması gerekmektedir. Fakat maliye politikasının etkinliğini sınırlayan en önemli etken yatırımların faizlere karşı esnek olması ve para arzı sabitken uygulamaya konan maliye politikasının "özel sektörü" dışlama etkisi yaratmasıdır. Klasik teori bu sonucun kaçınılmaz olduğunda ısrar eder.

Maliye politikası sonucunda IS eğrisi sağa kayıp IS_2 seviyesine gelir. Devlet harcamalarındaki artışın milli geliri artırmamasının nedeni faiz oranlarının yükselmesi ve sonuçta özel yatırımların daralması sebebiyledir [Dornbusch ve Fischer, 1981, s.129]. Dolayısıyla gelirin denge seviyesi yükselmedi (Tam Crowding Out) (Şekil 20). Çünkü devlet harcamalarındaki artış faizlerin yükselmesine bu ise özel yatırımların (harcamaların) azalmasına neden oldu.

"Crowding Out" olarak adlandırılan bu olgunun özü devlet harcamalarının özel yatırımların yerini alması olayıdır ve Kısmi Crowding Out ve Tam Crowding Out şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Şekil 19 : Kısmi Crowding Out
(Ara Durum)

Şekil 20 : Tam Crowding Out
(Klasik Durum)

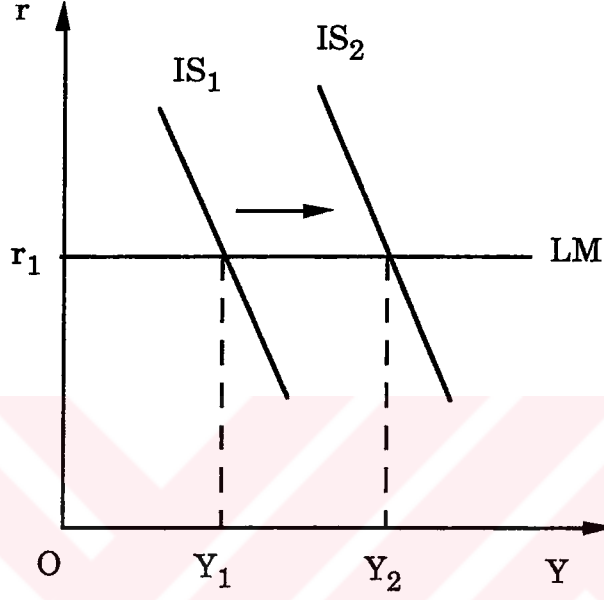
Harcamalardaki artış aynı oranda özel harcamaları azaltır. Yükselen sadece faiz oranları olacaktır. Gelir seviyesinde ise herhangi bir değişikliğin olması söz konusu değildir.

Bu konularda yapılan araştırmalar para talebinin faize karşı az veya çok duyarlı olduğunu göstermiş, duyarlılığın "0" sıfır olduğuna rastlanılmamıştır. Duyarlılığın derecesi ise araştırmadan araştırmaya değişebilmektedir. Para talebi faiz oranına karşı duyarlı olursa LM dikey olmaz. Para talebinin faize karşı duyarlılığı "0" sifıra yakınsa eğim o kadar dikey, ne kadar uzaksa o kadar yatay olacaktır. Fakat bu durumlar ekstrem durumlar olup, asıl olan LM'nin pozitif eğimli olmasıdır.

LM'nin pozitif olması hem para, hem maliye ve hem de her iki politikanın birlikte etkin olması demektir. Yani şekildeki ara durumdur. Politikaların etkinlik dereceleri ise eğimlere bağlıdır. LM ne kadar dikeyse para politikası, ne kadar yataysa maliye politikası etkindir.

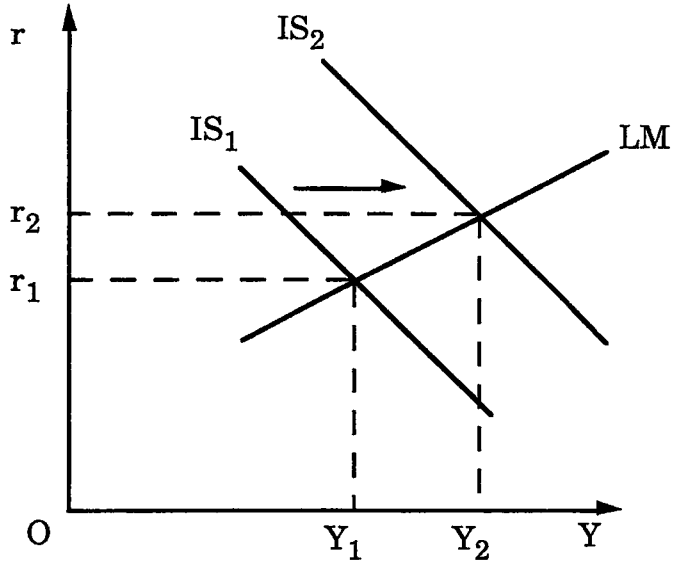
3.1.2.2. Keynezyenlere Göre Crowding Out

Keynezyen teoride maliye politikası etkin olan politika aracıdır. Bu durum şekilde ifadelendirilecek olursa :

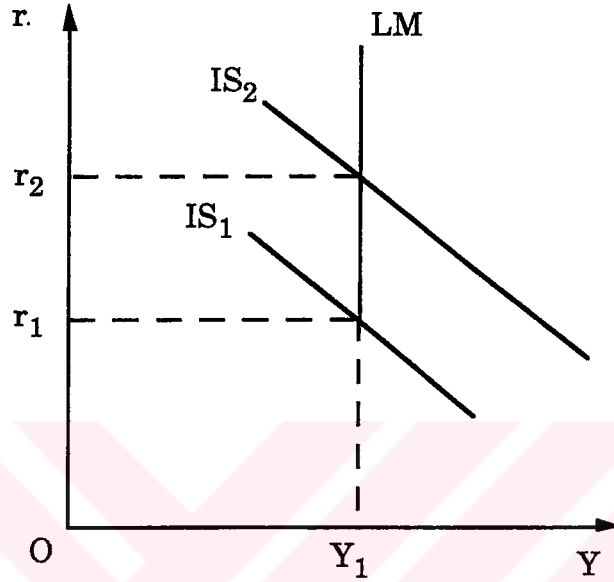
Şekil 21 : Keynezyenlerde Tam Etkinlik Hâli

Yatırım tasarruf doğrusunu IS_1 'den IS_2 'ye kayması milli gelirde $Y_1 Y_2$ kadar bir değişim meydana getirir. Faiz oranlarında ise bir değişiklik olmamıştır (Şekil 21).

Şekil 22 : Keynezyenlerde Değişir Etkinlik Hâli

Yatırım tasarruf doğrusunun IS_1 'den IS_2 'ye kayması milli gelirin $Y_1 Y_2$ kadar artmasına neden olmuştur. Ancak bu artış faiz oranlarının $r_1 r_2$ kadar artması pahasına gerçekleşmiştir (Şekil 22).

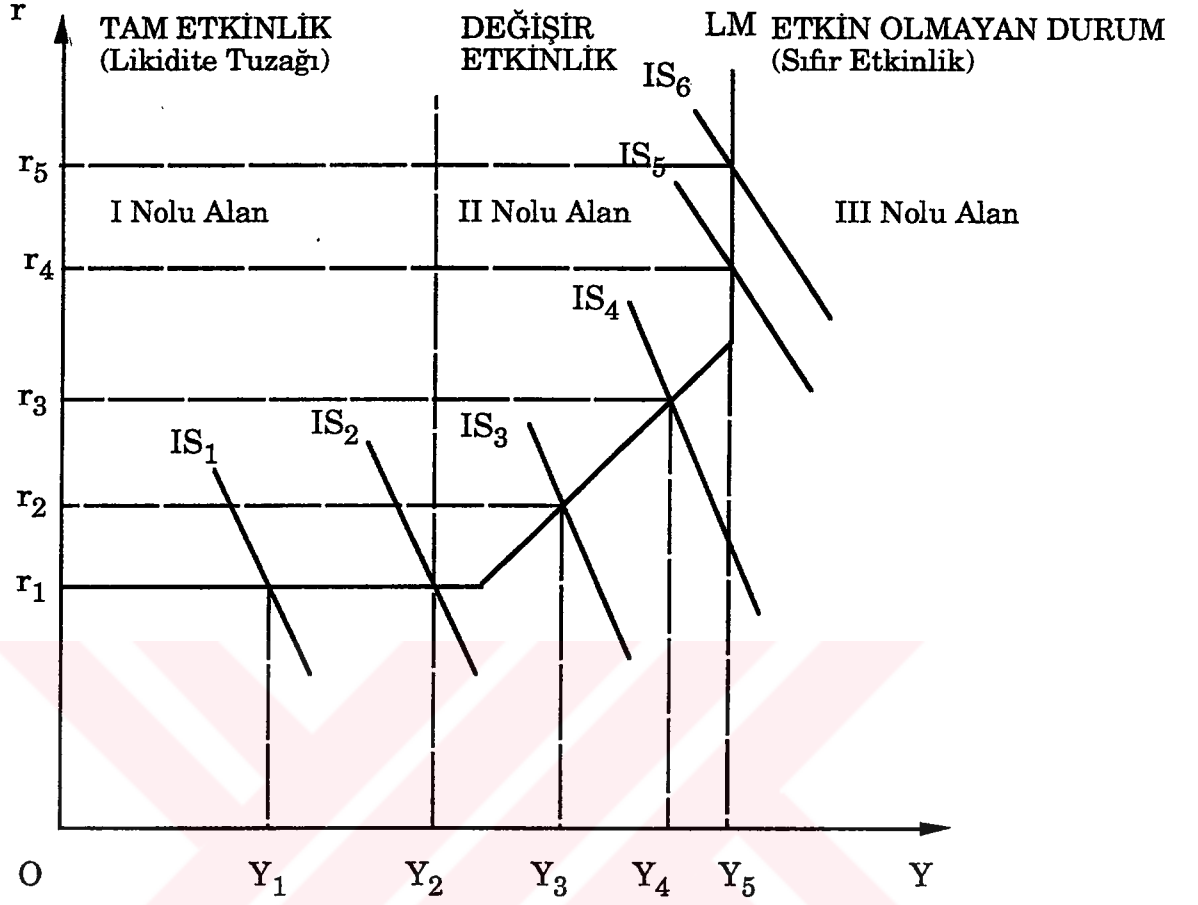

Şekil 23 : Keynezyenlerde Etkin Olmayan Hal

LM eğrisinin yatay eksene dik olduğu durumda yatırım tasarruf eğrisinin IS_1 'den IS_2 'ye kayması sadece faizlerin yükselmesine neden olurken, milli gelirden herhangi bir artış olmamıştır (Şekil 23).

Gerek Keynezyen durum (LM'nin yatay olması) gerekse klasik durum (LM'nin dikey olması) daha çok teorik ekstremlerdir. Gerçek hayatta karşılaşılan durum, eğimi az ya da çok fakat pozitif eğimli LM'dir.

Keynezyen teoride maliye politikası, klasik teorinin aksine, önemli bir yere sahiptir. Hatırlanacağı üzere maliye politikasının etkinliğini sınırlayan en önemli etken yatırımların faize karşı esnek olması ve para arzı sabitken uygulamaya konulan maliye politikasının "özel sektörü dışlama etkisi" yaratmasıdır. Klasik teori bu sonucun kaçınılmaz olduğuna ısrar eder. Keynezyen teori ise gerçek dünyada farklı durumlar ortaya çıkabileceğini savunur [Savaş, 1986(a), s.207].

Şekil24 : Keynezyen Etkinliğin Karma Gösterimi

Keynezyenlere göre, eğer ekonomi "likidite tuzağı" içindeyse faiz oranları maliye politikasından hiç etkilenmeyecek ve maliye politikasının etkisini azaltıcı veya yok edici sonuçları meydana getirmeyecektir. Biraz da maliye politikası faiz oranının yükselmesine ve dolayısıyla özel sektör yatırımlarının azalmasına neden olsa bile yaratacağı olumlu etki, özel sektörü dışlama etkisinden fazla olabilir.

Tam Crowding Out'un özü artan devlet harcamalarının gelirin denge seviyesini değiştirmemesidir. Normalde gelirin denge seviyesinin artması gerekirken, özel yatırımların devlet harcamalarındaki artış oranı kadar azalması denge seviyesini değiştirmemektedir.

$$Y = C + I + G \text{ (kapalı ekonomilerde)}$$

$$Y + \overline{\Delta Y} = C + (I - \Delta I \downarrow) + (G + \Delta G \uparrow)$$

$$\Delta G = \Delta I \text{ (Tam Crowding Out)}$$

$$\downarrow \quad \quad \uparrow$$

$$Y = C + (I - \Delta G) + (G + \Delta G)$$

$$Y = C + I + G$$

Artan devlet harcamaları özel sektör yatırım harcamalarını aynı miktarda azalttığı için ($I = \bar{e} - dR$ oranında) milli gelirin denge seviyesi değişmemektedir.

Kısmi Crowding Out,

$$Y = C + I + G \text{ (Kapalı ekonomilerde)}$$

$$Y + \Delta Y \uparrow = C + (I - \Delta I \downarrow) + (G + \Delta G \uparrow)$$

$\Delta I < \Delta G$ (Kısmi Crowding Out) olduğundan Y'de artmaktadır.

Para politikasını savunanlar (Klasikler) Tam Crowding Out'un toplam talebi değiştirmemesi nedeniyle maliye politikasının bu yaklaşımına karşı çıkmaktadırlar.

Konuyu açmak gerekirse, devlet harcamalarının artmasına karşılık özel yatırım harcamalarının daha az azalması Kısmi Crowding Out'tur. Bu durum LM'nin pozitif olması durumunda ise Tam Crowding Out gerçekleşir. Devlet kısacası Keynezyen teoride maliye politikasının etkinliği tam etkinlik ile sıfır etkinlik arasında değişik durumlar gösterebilir. Konu Şekil 24 üzerinde tam olarak görülebilir.

I nolu alanda mali politikanın etkinliği tamdır. Çünkü para arzı sabit varsayıldığında ve devlet harcamaları vergilerle değil iç borçlanmayla karşılandığına göre, ekonominin likidite tuzagında bulunması faiz hadlerinin yükselmesini ve yatırımların etkilenmesini önleyecektir.

II nolu alanda ise devlet harcamaları milli geliri artırmaktaysa da bu artış I nolu alandan azdır. Bunun nedeni devlet harcamalarını artırabilmek için gerekli borçlanmanın ancak faiz oranlarını yükselterek sağlanabilmesidir. Faiz oranlarındaki yükselmeler ise yatırımları azaltır.

III nolu alanda para talebinin (spekülatif) faiz esnekliği 0'dır. Bu durum klasik teoriye uygundur. Böyle bir durumda devlet harcamalarının etkinliği sıfırdır. Çünkü devlet harcamalarını artırmak için gerekli ödünç ancak yatırıma gidecek fonların devlete borç verilmesi ile sağlanabilir. Dolayısıyla devlet harcamaları, aynı miktarda bir yatırım azalmasına yol açar. Buradaki faiz oranları bir önceki faiz oranlarından daha yüksektir. Bunun nedeni, fertlerin yatırıma gidecek fonlarını devlete borç olarak verebilmeleri için faiz oranının, yatırımın kârlılığını aşacak, en azından ona denk olacak seviyeye çıkması gereğidir. Böyle bir durumda mali politikanın etkinliği sıfır "0" olup, Klasik teoriye göre fonların el değiştirmesinden başka bir sonuç vermez.

Sonuçta Klasiklere göre mali politikanın etkinliği daima sıfır iken Keynezyenlere göre tam etkinlik ile sıfır etkinlik arasındadır. Etkinliğin ölçüsü, faiz oranının yatırımları ve spekülasyon motifi ile para talebini etkileme derecesine bağlıdır.

3.1.1.3. Monetaristlere Göre Crowding Out

Monetaristlere göre, eğer hükümetler harcamalarını ödünç alarak yerine getirirlerse, bu durumda faiz oranının yükseleceği ve yüksek faiz oranında özel yatırımların cesaretini kısıcağı görüşündedirler [Amacher ve Ulbrich, 1986, s.326]. Devlet harcamalarının artması özel harcamaları (yatırımları) azaltacaktır. Crowding Out denilen bu olgunun nedeni, harcamalarını karşılamak için hükümetlerin ödünç almaları ve faizlerin yükselmesidir.

Monetaristlere göre maliye politikasının ekonomi üzerindeki etkisi, kamu harcamalarının nasıl finanse edildiğine bağlıdır. Monetarist iktisatçılar bir ekonomide para arzının sabit olması halinde devlet

harcamalarında bir artış yapıldığında bu artışın halka tahvil satmak yoluyla (iç borçlanma) finanse edileceğini söylemektedirler. Bu durumda artacak olan faiz oranları özel yatırım harcamalarını azaltacaktır. Böylece, faiz oranındaki yükselme sonucu özel yatırım harcamalarının azalması nedeniyle kamu harcamalarının toplam talepte doğurduğu genişletici etki nötröle edilecektir. Diğer bir deyişle, kamu harcamaları merkez bankasına yapılacak borçlanma ile finanse edilmediği takdirde faiz oranlarının yükselmesine yol açarken, özel yatırım harcamaları azalacağından toplam talepte beklenen etki gerçekleşmeyecektir. Yine monetaristlere göre devletin artan harcamalarını vergilerle finanse ettiği durumda ise vergi gelirlerinin harcamaların ekonomiye getireceği canlılığı kısmen gidereceği ve kamu harcamalarının milli gelir denge düzeyine yapacağı etkinin az olacağını söylerler.

Kamu harcamalarındaki artışın tamamen Merkez Bankası finansmanı yoluyla (parasal genişleme yoluyla) karşılanması durumunda, kamu harcamalarının milli gelir üzerindeki genişletici etkisinin en fazla olacağı düşüncesi modern miktar kuramcılar tarafından kabul edilmektedir.

Para arzındaki artış genellikle faiz oranının düşmesine ve sonuçta özel yatırımların artışına neden olacaktır. Ayrıca cari faiz oranının düşmesi devlet tahvillerinin değerini yükseltecektir ve tahvil sahipleri tüketim harcamalarını artıracaklardır. Buna ilaveten parasal gelirlerinin arttığını gören fertler gelir etkisiyle tüketimlerini artırmaya devam edeceklerdir.

Sonuç olarak, bu etkiler kamu harcamalarının milli gelir üzerindeki etkisinin genişletici olmasına yol açacaktır. Monetaristlere göre maliye politikasının ekonomi üzerinde istenilen tarzda etkisi ya hiç olmayacak ya da çok düşük düzeyde kalacaktır.

3.1.2. Kayıtdışı Ekonomi ve Crowding Out Analizi

Klasikler, Keynezyenler ve Monetaristlerde Crowding Out olgusunu analiz ettikten sonra bazı varsayımlar altında kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesinin Crowding Out üzerindeki etkisi incelenebilir.

3.1.2.1. Varsayımlar

Kamu harcamaları kamu gelirlerinden fazla olup bütçe açıkları söz konusudur.

Hükümetlerin bütçe açığını finanse edip bütçe denklliğini sağlamak için şu araçları mevcuttur.

- Vergi gelirlerini artırmak,
- Devlet harcamalarını kısıtlamak,
- Para basmak (emisyon),
- Yurtiçi veya yurtdışından borçlanmak,
- Kayıtdışı ekonomiyi vergilendirmek.

Demokrasilerde yeni vergiler ihdas etmek [Sağlam, 1993, s.5] ve harcamaları kısmak oy kaybına sebebiyet vereceğinden, emisyon yüksek enflasyon sonucunu doğurduğundan, dış borçlanma da risk unsuru taşıyıp, borç limitine ulaşıldığından tercih edilmezler.

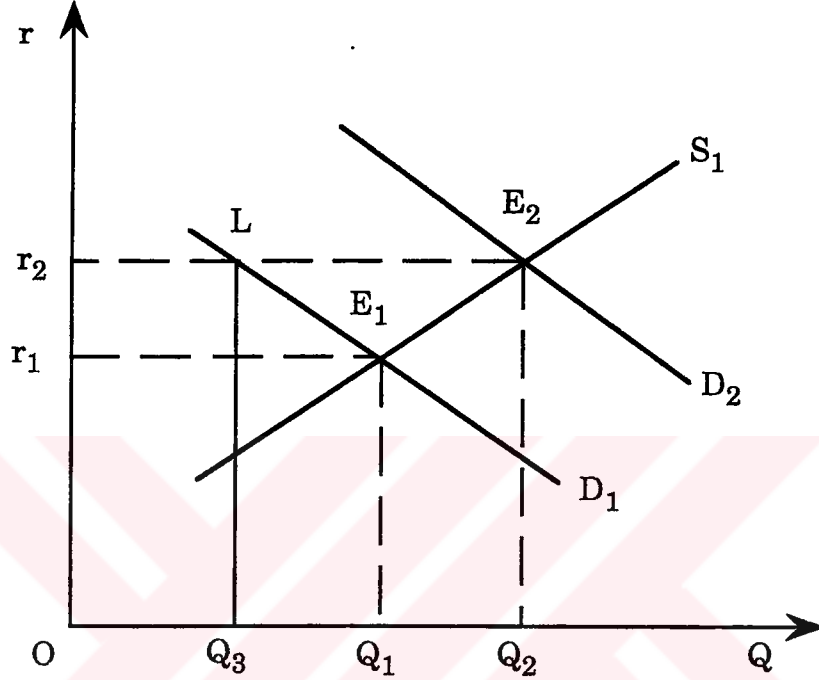
Bütçe açıklarının finansmanı için geriye kalan araçlardan iç borçlanma veya kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesinin seçimi siyasi tercih konusu olup, iç borçlanma tercih edilmektedir.

Piyasaya çıkarılan iç borç senetleri kısa vade, yüksek faiz içermekte olup, kamu harcamaları faize karşı duyarlı değilken, özel sektör yatırımları faize karşı duyarlıdır.

Borçlanma oranı GSMH büyüme oranından fazla olup (Kartapu etkisi) ayrıca "borcun borç ile ödenmesi" politikası güdülmektedir.

3.1.2.2. Analiz

Belirli varsayımlar altında, ele alınan ekonomide fon arz ve talebi E_1 noktasında dengededir.

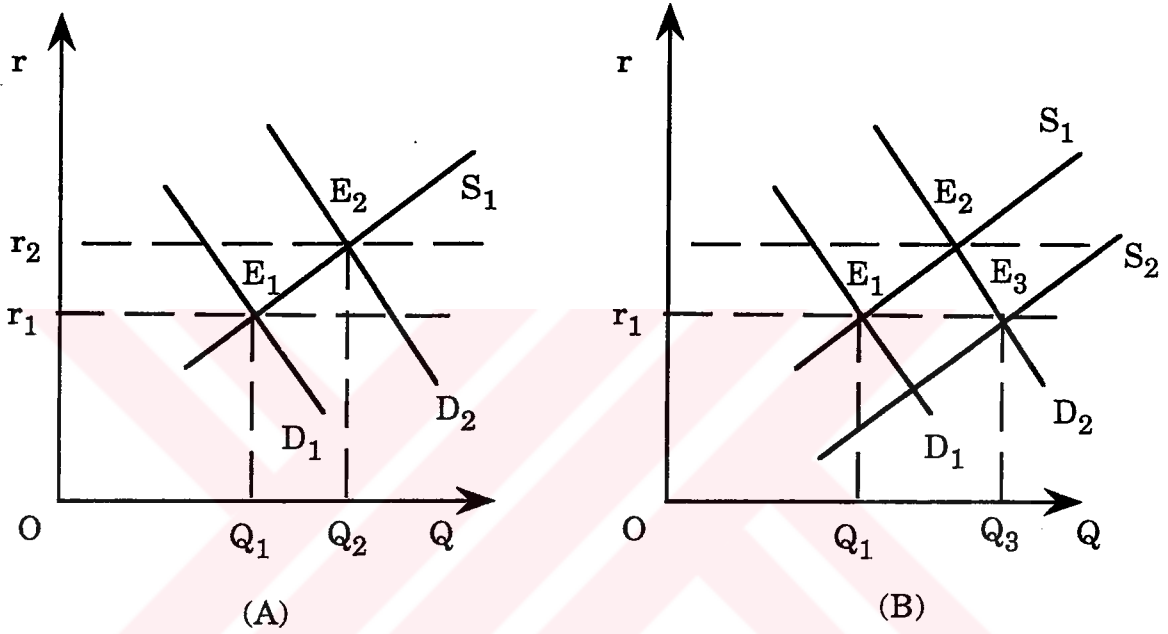

Şekil 25 : Kamu İç Borçlanması

Bu denge durumunda devlet artan harcamalarını finanse etmek için (veya bütçe açıklarını kapatmak) iç borçlanmaya gider. Ekonomideki fon havuzundan Q_1Q_2 kadar borçlanır ve yeni denge durumu E_2 noktasında gerçekleşir.

Para arzının sabit olduğu bir durumda devletin fon talebindeki artış, fonların büyük bir miktarının devlet tarafından kullanılması sonucunu doğururken, bu aynı zamanda faizleri yükseltecek, özel sektörün fon kullanma olanaklarını daraltacaktır ($Q_3 Q_1$ kadar). Öncesi durumda r_1 faiz oranından OQ_1 fon kullanabilecek olan özel sektör, devlet borçlanması sonucunda r_2 faiz oranından ancak OQ_3 fon kullanabilecek, Q_3Q_1 miktarınca dışlanacaktır.

Faizlerin yükselmesinin istenmediği iç borçlanma finansman politikası yerine, emisyon yoluyla harcamaların (açığın) finansmanına gidilebilir. Bu durumda faizler yükselmeyecek, denge r_1 faiz oranı Q_3 fon miktarında gerçekleşecek, ekonomi böylece E_3 noktasında dengeye gelecektir (Şekil 26.B). Bu yöntemle göre gerçekleşecek olan finansman, enflasyonu daha fazla artıracaktır (Şekil 26).

Şekil 26 : Devletin Fon Talebindeki Artışı Karşılacak Arz Artışının Sağlanması

Devletin bütçe açığı şöyle ifade edilebilir :

$$G - T + \frac{\dot{B}}{P} = \frac{\Delta B}{P} + \frac{\Delta H}{P} \quad [\text{Gordon, 1990, s.399}]$$

Burada;

G = Devlet harcamaları,

T = Vergiler,

B = Devlet bonosu,

H = Para basımı,

$\frac{\dot{B}}{P}$ = Ödenmemiş bonoların faiz oranlarıdır.

Eşitliğin sağ tarafı toplam devlet bütçe açığını finanse edecek iki metodu göstermektedir. Bunlar B ile gösterilen ek devlet bono basımı ve H ile gösterilen ek yüksek güçlü para basımıdır. Devlet H'yı artırdığında toplam nominal para arzı (M) artar. Bu toplam talebin temel belirleyicisidir. H'daki artış B'deki artıştan daha çok toplam talebi artırdığı için (çünkü yüksek güçlü para basımı (H) para arzını artırır ve dışlanma etkisini yok eder) devlet ekonomi zayıfken daha çok (H) basarak ve ekonomi güçlü iken daha çok (B) basarak bütçe açığını finanse etmek isteyebilir.

B ve H basmak arasında Crowding Out oluşturma haricinde bir farklılık daha vardır ki oda şudur: Devlet bütçesi açık vermişken, bu bono ile finanse edildiğinde gelecekte üzerlerindeki faizlerin ödenmesi için vatandaşlara ekstra vergi yükü oluştururlar. Demek ki, borçlanma üretken yatırımlar nedeniyle yapılmazsa bu borç yükünün daha da artmasına (ödenecek faizler ve yeni borçlanmalar) neden olacaktır. Buna rağmen bütçe açığını para arzı (emisyon) artışı yoluyla karşılamak gelecekte devlet için herhangi bir yük teşkil etmez. Çünkü ne banka rezervlerine ne de nakite faiz vardır ki bunlar H'nın iki ögesidir. Öyleyse devlet neden basit bir biçimde borç yükünün tamamını daha çok H oluşturup artırmıyor? Bunun nedeni bu yolla ekonomide daha çok talep oluşturabilmesi ve enflasyonun artmasıdır.

Kısaca, devlet borçlarının faiz oranları üzerinde yarattığı baskının azaltılması amacıyla, devletin fon gereksinimini karşılayacak miktarda düzenli para arzını artırmamasının nedeni, merkez bankalarının para arzının kontrolünü, devlet açıklarının karşılanması amacından daha çok makro ekonominin lehinde yürütmesi gerekirken, devletin gereksiniminin ön planda tutulmasıdır. Bu durumda para arzı çok daha hızlı artacak ve aşırı bir talep baskısıyla fiyatları yükseltip enflasyona neden olurken, paranın da alım gücünü zayıflatacaktır [Altuğ, 1994 (x), s.25].

Para ve maliye politikasının etkinliği ayrı ayrı belirtildikten sonra her iki politikanın birlikte kullanılması durumunda daha iyi bir etkinliğin sağlanmış olduğu görülecektir. Şöyle ki "para arzı sabitken maliye politikasının uygulanması Crowding Out oluşturduğu için bu politikanın

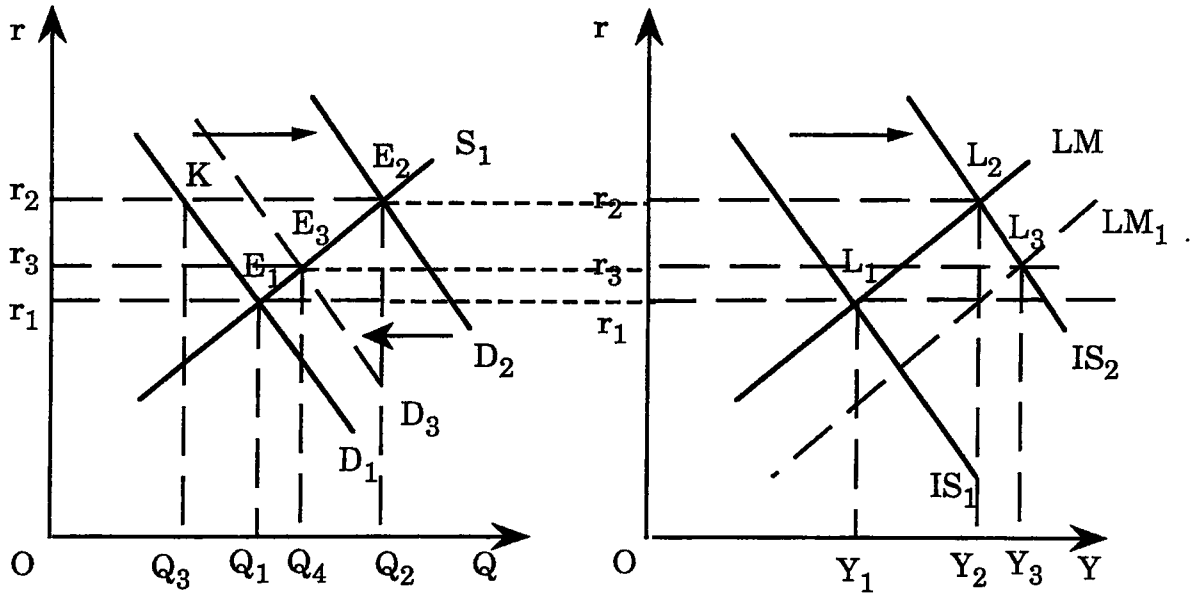
etkinliğini azaltmaktadır. Bu durum faiz oranlarının yükselmesinden kaynaklanmaktadır. Eğer maliye politikası ile para politikası birlikte kullanılırsa hem faiz oranındaki yükselme azaltılabilir, hem de özel sektörü dışlama etkisi hafifletilebilir [Savaş, 1986 (a), s.210].

İktisat literatüründe kamu açığının dolaysız bir şekilde enflasyona neden olacağı gibi bir iddia yoktur. Kamu açığının kendisi yerine finansman şekli enflasyonist etkiler taşır. Kamu açığının emisyon yoluyla finansmanı, faiz oranlarını aşağıya çekerek ekonomide likiditeyi artırır ve bu nedenle, körüklenen harcamalar kanalıyla enflasyonist bir ortam yaratır [Tunca, 1993, s.48]. Emisyon yerine kamu açığının iç borçlanma yolu ile karşılanması durumunda ekonomideki dengeler Şekil 27'de görüldüğü gibi gerçekleşecektir.

Kamu harcamalarının artışı IS eğrisini IS_2 'ye kaydıracak para arzı ve LM eğrisinde bir değişiklik olmayacak, reel milli gelir üzerinde de bir etki meydana gelmeyecektir. Sadece faiz hadlerinin yükselmesi söz konusudur [Batirel, 1987, s.151]. Artan kamu harcamaları Q_1 Q_2 kadar iç borçlanma yolu ile karşılandığından faiz oranları r_2 'ye çıkacak, özel sektör Q_3Q_1 miktarında dışlanacağından yatırımlar azalacaktır. Bu değerlendirmede LM eğrisinin esnek olduğu varsayılmaktadır.

Hükümetlerin vergileri artırmak istemeden harcamalarını yükseltmek ve bunun için iç borçlanmayı tercih istekleri faiz oranlarını yükseltip, özel sektör harcamalarını dışlayacaktır [Dernburg, 1985, s.192]. Böylece özel kesim elinde daha üretken kullanılacak fonlar, borçlanma yoluyla kamu kesimine transfer edilecektir [Sağlam, 1993, s.6]. Başlangıçta kamu harcamalarının meydana getireceği genişletici etki daha sonra daraltıcı baskılar ortaya çıkaracaktır (Crowding Out) [Batirel, 1984, s.31].

Keynezyenler, hükümetin borç aldığı meblağlar ekonomideki atıl meblağlar olduğundan bütçe açıklarının iç borçlanma ile karşılanmasının ekonomik konjonktürü düzenlediğini belirtirlerken, monetaristler, ekonomide atıl kaynakların olmadığını, hükümetin iç borçlanma yapmasının, kaynakları özel sektörden, kamu sektörüne aktardığını düşünürler.

Şekil 27 : Kayıtdışı Ekonomi ve Crowding Out Analizi

Yeni Klasikler ise kamu borçlanmasının özel tasarrufları artırabileceğini söylerler. Çünkü kamu iç borçlanması yakın bir gelecekte vergilerin artacağından habercisi olduğundan özel tasarrufları artırır [İyibozkurt, 1993, s.137].

Tekrar Şekil 27'ye dönmek gerekirse, devletin harcamalarını IS_1 'den IS_2 'ye çıkarması, ekonomideki tasarruflara olan talebini artıracığından (Q_1Q_2) piyasa faiz oranları r_1 'den r_2 'ye yükselecektir. Çünkü bir ekonomide mevcuttan fazla kaynak talebi varsa, faiz oranları fazla talep tümüyle dışlanıncaya (Crowding Out) kadar artacaktır [Greenspan, 1995, s.64].

Özel sektör faaliyetleri ve harcamaları şu veya bu ölçüde faiz oranlarına karşı hassasiyet gösterdiklerinden reel faiz oranları, özel sektör borçlanmasını yeterince küçülterek (Q_3Q_1), devletin bütçe açıkları ile garantilerinin ve zorunlu kıldığı faaliyetlerinin finansmanına yer açacak ölçüde yükselecektir.

Özel yatırımlara gidecek kaynakların azalması ülkedeki fiziki sermayenin büyüme hızını düşürür. Bu ise kişi başına düşen sermayenin

başka koşullarda olabileceğinden daha az olması anlamına gelmekte ve uzun vadede işgücü üretkenliğini yavaşlatmaktadır. Bu yavaşlama da sonuçta hayat standartlarının yükselmesinde bir yavaşlama anlamına gelmektedir.

Devletin borçlanma ile elde ettiği kaynakları atıl kullanması (maaş ödemesi, seçim ekonomisi, borcu borçla ödemek) ülke ekonomisi için felaket sirenlerinin çalması demektir [Altun, 1995, s.6].

Bütçe harcamalarının (açıklarının) yarattığı etkiler her gözlemci tarafından çok açık ve net bir şekilde görülmesine de bu etkiler kalıcıdır ve ciddi sorunlara yol açabilir.

Kamu kesiminin finansman ihtiyacının karşılanmasında borçlanma politikalarının vergi politikalarının yerini alması, fonların önemli ölçüde kamuya akmasına neden olmakta, kamunun mali piyasalar üzerindeki baskısı giderek artmakta, reel faizler çok yüksek boyutlara ulaşmakta ve mali piyasalardan elde edilen kâr, mal ve hizmet piyasalarından elde edilenlerle karşılaştırılmayacak kadar yüksek olmaktadır. Ayrıca kayıtdışı ekonominin üretim istihdam ve ihracatı da "vuran" bir yanı olduğundan şu soru akla gelmektedir.

"Acaba, her iki olumsuz durumu ortadan kaldırmak için iç borçlanma yerine kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi uygun bir politika aracı mıdır?"

3.1.2.3. Bulgular

Devlet, harcamalarını IS_1 'den IS_2 'ye çıkardığı duruma (Şekil 27) geldiğinde finansman yöntemi olarak iç borçlanmayı tercih etmişti. Fakat, iç borçlanmaya alternatif olarak kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi ile harcamaların finansmanı gündeme gelirse, bu yöntem ekonomi üzerinde ne gibi değişmelere yol açacaktır.

Artan harcamaların (IS_1 'den IS_2 'ye) (Şekil 27) iç borçlanma ile karşılayan devletin fon talep eğrisi D_1 'den D_2 'ye çıkmıştı. Aynı harcamaların kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi yoluyla karşılanması, devletin fon

talebini azaltacak ve talep eğrisi D_2 'den D_3 'e kayacaktır. Bir önceki duruma göre daha az borçlanmaya giden devlet faizlerin düşmesine neden olacak, böylece ekonomideki ödünç verilebilir fon arz ve talebi E_3 noktasında dengede olacaktır. Faizlerin düşmesi Crowding Out etkisini daralttığı için, özel sektörün düşük faiz oranlarından yatırım yapması ve reel ekonominin canlanması gündeme gelecek milli gelirin artarak Y_3 noktasına ulaşması, bu üretimi satın alacak para arzının da artışını gündeme getirecek (LM_1), ekonomi sonuçta L_3 noktasında dengeye gelecektir.

Girişimciler ellerindeki fonları devlete karşılıksız ve zorla vereceklerine (vergi) faiz karşılığında ve rızaen (borç) vermektedirler. Ancak, devlete borç veren kişilerin elde ettiği faiz gelirleri, bu borç kaynağını kurutmamak için vergilendirilmemekte, dolayısıyla yaratılan fonlar vergisiz alanlara kaymakta ve bu fonlar hızlı bir büyüme sürecine girmektedir [Bulut, 1996, s.57-58].

Kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi yoluyla müteşebbislerden borç alan devlet artık hakkı olan vergiyi alacak, ayrıca iç borçlanma senetlerinden gelir elde edenler, bu gelirlerinden vergi kesilmediği için haksız bir kazançtan da mahrum kalacaklardır. İç borçların faiz getirisinden kesilmeyen bu vergiler de devletin gelir hanesini yükseltecektir.

İç borçlanmanın neden olduğu faizlerin yükselmesi kredi faizlerinin de yükselmesi demek olduğundan, üretken sektörler için işletme maliyetlerinin artmasına sebebiyet verilirken [Özgen, 1994, s.75] kayıtdışılığın giderilebildiği ölçüde devlet harcamaları vergilerle karşılanacak, borçlanma gereğinin düşmesi ile birlikte borçlanmanın faiz yükü de giderek azalacaktır [Seviğ, Mayıs 1994 (a), s.4].

Faiz oranları yatırım ve tasarruflar seviyesini belirlemede önemli bir rol oynadığından kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi faiz oranlarını r_2 'den r_3 'e düşürecek, düşen faizler özel yatırımları uyarıp ekonominin genişlemesine, ilave istihdam olanaklarının artmasına ve artan üretim dolayısıyla devletin vergi gelirlerinin de artmasına neden olacaktır.

Çoğu gelişmekte olan ülkede, mali piyasaların büyüklüğü sınırlı olup, bu piyasalarda en büyük katılımcı devlettir [Özgen, 1994, s.73]. Kayıtdışı ekonominin vergilendirilebilmesi ölçüsünde iç borçlanmanın yerini vergiler alacağından, faiz oranlarının düşmesi sermaye piyasasının gelişmesi ile orantılı olacak, devlet mali piyasalardan çekildiği ölçüde tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesi (mali kesime oranla reel kesimin kâr marjının yükselmesi dolayısıyla) hızlı olacaktır.

Kamu borçlanma kâğıtlarından elde edilen gelirin (faizlerin) incelenen dönemde vergiye tabi olmaması, söz konusu araçların (vergi sonrası) getirisini artırmaktadır. Bu durumda bankalar ve diğer anonim şirketler net gelirlerini artırmak için tahvil ve Hazine bonosu almaktadırlar [Sönmez, 1994, s.597]. Hatta, iç borçlanma kâğıtlarının yüksek faiz oranları bankaları dövizle borçlanıp açık pozisyon vermeye sevk etmektedir ki, bir kriz halinde bankalar zor durumda kalabilmektedirler.

Kamu harcamalarının iç borçlanma ile finansmanı rant ekonomisine yol açabilecekken, kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi ile kamu harcamalarını finanse etmek, reel kesimin, dolayısıyla ekonominin canlanmasına neden olacaktır.

Bu saptamalar bütçe/kamu açıklarının finansmanı için kalıcı çözümlere ulaşmanın gerekli olduğuna işaret etmektedir. Kalıcı çözüm ise borçlanmada değil vergi gelirlerini artırmada aranmalıdır. Bu çerçevede vergilendirilmeyen kayıtdışı kesimleri ve grupları mutlaka vergilendirecek kapsamlı bir düzenlemenin yapılması gerekli görülmektedir.

3.2. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Crowding Out Üzerindeki Etkisi

3.2.1. Kayıtdışı Ekonominin Kamu Borçlanma Politikasına Etkisi

1950'lere kadar denk bütçe ile yönetilen Türkiye artık bu tarihten sonra açık bütçe ile yönetilmeye başlandı. Açık bütçe, halen devam eden borçlanma politikası ile yürütüldü.

Vergi alma borç al, vergi alma oy al [Altuğ, Mart 1996, s.5] politikası izlenince vergi vermek artık istisnai bir durum haline geldi. Oysa bir devletin yaşaması o devletin güçlü olmasına (mali güçlülük) bağlıdır. Herkesi ve her kesimi gayri memnun seçmen kitlesi oluşturmamak için vergi mükellefi yapmayan devletin tek gelir kaynağı kalıyor, borçlanma.

Kayıtdışı ekonomi kayıtlı ekonominin rakibidir ve kayıtdışı ekonominin büyümesi kayıtlı ekonomiyi küçültmektedir. Kayıtlı ekonominin küçülmesi vergisizlik demektir, vergisizlik ise borçlanma demektir. Devlet piyasa şartlarında daha fazla tasarrufa el koymak için faizleri (Hazine bonusu ve tahvil faizleri) yükseltmek zorundadır. Bu şartlarda tasarruflar yatırımlara yönlendirilmiyor. Tasarrufların yatırımlara dönüşmemesi, üretimden elde edilecek vergi gelirlerini azaltmasının yanında iç borç senetlerinin faiz getirileri vergiden muaf olduğu için kamu, vergi gelirlerinden de bir ölçüde vazgeçmektedir.

Kayıtdışı ekonominin en yaygın amacı kamunun vergi gelirlerine el koymak olunca, kamusal harcamaların gerçekleştirilmesi yeterli kaynağa ulaşamayan kamu yönetimini, bu açıkların karşılanması için enflasyonu artıracak yollara başvurmak zorunda bırakmaktadır [Anıl, 1995, s.11].

Kayıtdışı ekonominin belirgin etkilerinden biri de kamu bütçesi üzerinde olmaktadır [Seviğ, Mayıs 1994, s.4]. Çünkü bir ülke içerisinde ortaya çıkan ve üzerinden vergi ödenmesi gereken bir işlemin gizlenmesi halinde, o işlem nedeniyle ödenmesi gereken vergi ödenmeyecek, dolayısıyla devlet bu gelirlere yoksun kalırken, kamu borçlanma gereği artacaktır.

Kayıtdışı ekonominin vergilendirilerek Crowding Out etkisinin daraltılması konusunu Türkiye verileriyle analiz etmeden önce bütçe hakkında teorik bilgi vermek ve Türkiye'deki bütçe olgusunu incelemek konunun daha iyi anlaşılması için gereklidir.

3.2.2. Türkiye'de Kamu Borçlanma Politikası

3.2.2.1. Bütçe, Bütçe Dengesi ve Bütçe Açıklarının Finansmanı

a) Bütçe

Bütçe, bir kamu tüzel kişinin, belirli bir sürede yapmayı düşündüğü hizmetler ile bunların kaynaklarının tutarını gösteren yazılı bir belgedir.

Devlet, kişilerin ortak ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurulmuştur ve bu amacı yerine getirmek için bir gelire sahip olması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, kamu gelirleri kamu harcamalarını karşılamak için toplanmaktadır.

Dünyada yükselen karşı eğilimlere karşın kamu kesiminin ekonomideki yeri düzenli olarak artmıştır (Tablo.3.2).

I. ve II. Dünya Savaşları ile 1929 dünya ekonomik krizi sonrasında gelişmiş ülkelerde, kamu harcamalarının artması ve kamu kesiminin genişlemesi yönünde yaygın bir uygulama ve düşünce gelişmeye başlamıştır. Bu gelişme, özellikle talep yetersizliği biçimindeki sınırlamayı gidermede ve böylece ekonomik büyümenin hızlandırılmasında kamu harcamalarının en pratik ve geçerli yol olduğu görüşüne dayanmıştır.

Düşük ve orta milli gelir düzeyi grubunda bulunan ülkelerin kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı gelişmiş sanayi ülkelerindeki paya göre daha düşüktür, ancak artma eğilimi içindedir [Aslan, 1994, s.5].

Batı toplumlarında görülmemiş bir şekilde büyüme hızının ortaya çıkmasına kamu kesimi büyümesinin katkısının önemli olduğu görüşü genel kabul görmüştür [Meriç, 1993, s.7].

Bu gelişmelerin yanında özellikle 1973 petrol şokundan sonra devletin para ve maliye politikaları ile ekonomiye müdahalesi sorgulanmaya başlanmıştır. Devlet faaliyetlerinin reel gelirlerdeki artışlardan sağlanan paylardan değil, özel sektörün kaynaklarının artan vergiler ya da

borçlanmalar yoluyla kamu kesimine transfer edilerek karşılandığı ve bunun da ekonomik büyümeyi aşağıya çektiği şeklindeki görüşler yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

Tablo 24 : Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payı (1970-1991)

ÜLKELER	1970	1975	1980	1985	1991
Avustralya	27	34	34	39	40
Avusturya	38	44	47	50	49
Belçika	-	52	59	63	57
Kanada	35	40	41	47	51
İsviçre	21	29	29	31	32
Almanya	39	50	49	48	49
Danimarka	-	49	57	60	60
İspanya	-	-	-	43	-
Finlandiya	30	36	36	41	49
Fransa	40	45	47	53	52
İngiltere	40	47	45	46	43
Yunanistan	22	27	31	44	48
İrlanda	38	46	49	55	-
İzlanda	-	38	32	34	40
İtalya	-	-	44	54	56
Japonya	19	27	32	32	32
Lüksemburg	33	49	55	52	-
Hollanda	-	-	-	-	58
Norveç	41	46	48	46	57
Portekiz	-	-	40	52	-
İsveç	-	-	62	65	63
Türkiye	22	28	33	29	40
ABD	32	35	34	37	39

Yıllar itibariyle kamu harcamaları içinde transfer, eğitim, sağlık, işsizlikle ilgili harcamaların daha hızlı artması, sosyal devlet anlayışıyla uyum içindedir.

b) Bütçe Dengesi

Bütçe denkliği, bütçenin gelir ve harcama kalemlerinin toplamının birbirine denk oluşlarıdır. Bütçe giderlerinin bütçe gelirlerinden daha fazla olması ile ortaya çıkan farka bütçe açığı denilmektedir.

Bütçe açığı tanımı bütçenin gider kısmının fazla olmasını ifade etmektedir. Diğer bir söyleyişle bütçe açığı, bütçe hazırlanırken öngörülen masrafların, normal gelirlerle karşılanamamasından doğmaktadır.

Bütçe açıklarının yarattığı etkiler her gözlemci tarafından çok açık ve net bir şekilde görülmesi de bu etkiler kalıcıdır ve ciddi sorunlara yol açabilirler. Önlem alınmakta ne kadar gecikilirse etkileri de o oranda kötüleşecektir [Greenspan, 1995, s.62].

c) Bütçe Açıklarının Finansmanı

Bütçe açıklarının finansman için çeşitli yollar bulunmaktadır; bütçe ihtiyatları, vergiler, borçlanma ve para emisyonları gibi [Evgin, 1994, s.20].

Bütçe ihtiyatları, açıkların finansmanında kullanılabilir, fakat bu imkândan yararlanabilmek için bütçenin önceki yıllarda fazlalık vermesi, bazı ihtiyatlara sahip olması gerekir. Günümüzde açıkların bu yolla kapatılması oldukça güç görünmektedir.

Bütçe açıklarının finansmanında vergilerden de yararlanmak mümkündür. Ancak, bunun için başlangıçta öngörülen vergi gelirlerinde daha fazla artış sağlamak amacıyla vergi konularında yasal düzenlemelere gereksinim duyulabilir.

Yeni vergilerden gelen fazladan paranın nerelere harcanacağı ve bu ek vergileri kimlerin yükleneceği de çok önemli bir konudur. Çünkü

harcamalarda makul bir tasarruf sağlanmadan, sırf devletin şişirilmiş masraflarına para yetiştirmek için vergiler artırılırsa, ne enflasyonun, ne de yoğun borçlanmanın önü alınabilir.

Bütçe açıklarının asıl finans aracı olarak geriye, borçlanma ve para emisyonu kalmaktadır. Bütçe açıklarının finansmanında emisyon yoluna başvurulması Hazine'nin Merkez Bankası'ndan borçlanması anlamına geldiğinden, bütçe açıklarının temel finansman yolunun kamu borçlanması olduğu söylenebilir.

3.2.2.2. Borçlanma ve Borç Yönetimi

Bütçe açığının finansman kaynakları teori ve uygulamada üç yoldan oluşmaktadır: Dış borç kaynakları, iç borç kaynakları ve monetarizasyon.

Bütçe açığı halinde dengeyi sağlamak için başvuru yollarından biri olan iç borçlanma tahvil ve Hazine bonolarının satışından oluşmaktadır. Tahvil, kısa ve uzun vadeli bir finansman enstrümanı olup, bankalar kanalıyla halka satılmakta, faiz gibi bazı menfaatler sağlamakta ve vergiden muaf tutulmaktadır. Hazine bonoları, her yıl bütçe kanunu ile verilen yetkiye dayanılarak çıkarılan ve genellikle bankalara satılan senetlerdir. Vadesi en çok dokuz aydır.

Borç yönetimi, ekonominin genel özellikleri ve yapısına uygun olacak şekilde, alınacak borcun miktarının, ödeme koşullarının, ekonomiye getireceği yükün, borç servis yükünün ağırlaşması durumunda alınabilecek önlemlerin hesaplanmasını kapsamaktadır.

Kamu borçları arttıkça ekonominin bütünü bundan olumsuz etkilenir, bu yüzden de borç yönetimi gittikçe güçleşir.

Türkiye'nin OECD ülkelerine oranla daha düşük bir borç rasyosuna sahip olmasına rağmen, borçlanmada tıkanıklık yaşanmasının nedeni kısa vadeli, yüksek faizli borçlanmanın söz konusu olmasındandır.

Türkiye'nin toplam devlet borcunun milli gelir rakamına oranı fazla olmamasına rağmen sorun borç yönetimidir, yani borcun yapısıdır. Borçların kısa vade, yüksek faizli olması aksaklıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çünkü borçlanmada önemli noktanın borcun miktarının değil vadesi ve faiz oranının olduğu birçok gelişmiş serbest piyasa ekonomisinin büyük miktarlarda kamu borcu taşımamasından anlaşılmaktadır.

Tablo 25 : Toplam Kamu Borçları (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Net)

YILLAR	1974	1979	1989	1992	1994
<u>Aşırı Biçimde Borçlanmış Ülkeler :</u>					
- Belçika	47.2	62.0	120.3	124.3	125.0
- İtalya	44.6	55.6	96.1	107.7	112.4
- İrlanda	57.6	73.4	107.3	97.4	93.6
- Yunanistan	20.3	27.6	73.5	81.7	83.6
<u>Orta Düzeyde Borçlanmış Ülkeler :</u>					
- Hollanda	19.0	21.8	57.2	59.7	61.7
- Kanada	4.9	12.1	40.3	53.9	55.6
- Avusturya	17.6	36.0	56.9	52.1	49.0
- ABD	21.7	19.1	30.4	35.6	45.3
- İspanya	-	5.8	30.4	35.8	38.8
- İngiltere	59.9	47.8	30.4	35.6	45.3
<u>Düşük Düzeyde Borçlanmış Ülkeler :</u>					
- Danimarka	-13.6	1.8	26.0	29.1	30.9
- Fransa	8.1	13.8	24.8	28.8	32.2
- Almanya	-4.7	11.5	22.5	22.7	25.9
- Japonya	-5.3	14.9	14.7	6.1	4.8
- İsveç	-30.1	-19.8	-5.4	3.4	22.8
- Norveç	-9.2	9.8	-20.2	-16.6	-9.6
- Finlandiya	-10.6	-6.8	1.6	11.0	22.0
Tüm Ülkeler Ortalaması	14.2	22.7	39.8	43.6	47.7

Kaynak : Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 1994, s.54

Bütçe açıklarının banka kesimi dışındaki özel sektör kanalı ile finansmanı, bütçe açığının parasal etkileri olmayan sağlıklı bir finansman usulüdür. Bu durumda özel kesim elindeki parasal varlıkların kamu kesimine transferi söz konusudur.

Kamu kesimi açıklarının para arzı değiştirilmeden, bütünüyle iç borçlanma ile finanse edilmesi için ekonomideki tasarrufların devlet bütçesindeki açık kadar olan kısmının iç borçlanma yoluyla kamu kesimine aktarılması özel kesimin yatırıma tahsis edebileceği kaynakların azalması ve dolayısıyla özel kesim yatırımlarının azalması anlamına gelmektedir.

Kamu tahvillerinin özel sektör kesimince satın alınması faiz oranlarının yükselmesi yönünde bir baskı yaratacaktır. Çünkü özel sektörün finans ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla bankalara yönelmesi olgusu ortaya çıkacaktır.

Tablo 26 : Borçlanmada Nominal ve Reel Faiz Oranları

Yıllar	Enflasyon Oranı (2)	İç Borçlanmada Oranları (1) Nominal	Faiz Reel (3)
1993	60.3	86.33	16.2
1992	61.4	75.6	8.6
1991	59.2	72.07	8.0
1990	48.6	51.94	2.2
1989	62.3	58.29	-2.47
1988	32.1	62.36	22.9
1987	29.6	47.04	13.4
1986	43.2	51.02	7.8

(1) 1 yıl vadeli devlet tahviline ödenen faiz oranı

(2) Toptan eşya fiyat endeksindeki yıllık yüzde artış

(3) Reel faiz oranı = $\frac{[(1 + \text{nominal faiz oranı}) - 1] \cdot 100}{(1 + \text{enflasyon oranı})}$

Kaynak : MÜSİAD, 1994, s.22

Devlet tahvilleri ve Hazine bonolarından elde edilen faiz gelirleri vergiden muaftırlar. Dolayısıyla devletin bir vergi gelirinden vazgeçmesi de söz konusudur. Ayrıca elde edilen faiz geliri Kurumlar Vergisi matrahından düşülebilmektedir. Dolayısıyla kamu kâğıtlarının net geliri net faiz oranının yaklaşık 20 puan üzerindedir.

Bir ülkede ekonomik yapının çağdaş yönde gelişimi öncelikle finans sisteminin sağlıklı bir yapıya sahip olmasını gerektirir [Ülgen, 1993, s.69].

Kaynak maliyetinin yüksek olmasının en önemli nedeni mevduatta kısa vadeye eğilimin olması ve yüksek faiz uygulamasıdır. Kamunun yüksek borçlanma ihtiyacı bankaları yüksek faiz uygulamaya zorlamıştır.

Hemen hemen tüm dünyada kamu kesimi finansman açıklarının sürmesi, MB'nin para politikası araçlarından açık piyasa işlemlerini daha geniş ölçüde kullanmaları, bankaların varlık yapılarını etkilemekte, bankaların varlıkları içinde devlet iç borçlanma senetleri, özellikle Hazine bonoları önemli yer almaya başlamaktadır [Akgüç, 1995, s.21-22].

Tablo 27 : İç Borçların Alıcılara Göre Dağılımı (%)

YILLAR	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
<u>BONO</u>							
Bankalar	76.3	91.6	88.8	93.3	91.6	86.3	72.6
Kamu Sektörü	19.3	5.6	7.1	5.2	3.5	1.4	0.3
Özel Sektör	4.4	2.7	4.1	1.5	4.9	6.6	3.0
Tasarruf Sahibi	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	5.8	23.6
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
<u>TAHVİL</u>							
Bankalar	80.4	89.0	91.4	81.0	89.7	70.5	87.9
Kamu Sektörü	15.9	8.1	5.9	18.2	8.5	27.7	8.4
Özel Sektör	3.4	2.9	2.7	0.9	1.7	1.6	2.5
Tasarruf Sahibi	0.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2	1.2
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.00

Kaynak : Atamtürk, 1994, s.28

Kamu açıkları, MB kaynaklarından karşılandığı durumda fiyatlar yükselmektedir. Buna karşılık kamu açıkları para veya sermaye piyasasından borçlanarak karşılandığında faiz haddi yükselme eğilimine girmektedir [Önder, 1995, s.19]. Bir ülkede reel faiz oranları büyüme oranının üzerinde ise bu takdirde borç stoku hızla büyüyecektir (kartopu etkisi) [Sağlam, 1994, s.14]. Çünkü, borç yükü giderek GSMH'nın daha büyük bir kısmını oluşturacaktır ve faiz ödemeleri büyük bir yekün tutacaktır. Eğer reel faiz oranı GSMH'nın büyüme oranının altındaysa, bu durumda hükümet borç/GSMH oranı büyümeksizin borçla finansmana devam edebilir [Parasız, 1995, s.170].

Türkiye'de giderek artan bir kamu iç borçlanması görülmektedir. Bunun iki etkisi bulunmaktadır. Birinci olarak, devletin iç borçları nedeniyle halka yaptığı faiz ödemeleri yükselen faiz hadlerine bağlı olarak gelir dağılımının daha da bozulmasına neden olabilir. İkinci olarak, yükselen kamu iç borçlanması halkın elindeki tahvil ve Hazine bonosu gibi likit servet miktarını artıracığı için tüketim eğiliminin yükselmesine neden olabilir.

3.2.3. Türkiye'de Kamu Kesiminin Ekonomi Politikaları

Türkiye'de kamu kesimi izlemiş olduğu politikalarla özel sektörün dışlanmasına neden olmaktadır. Üç başlık altında incelenebilecek olan bu politikalar aşama aşama kamunun özel sektörü nasıl dışladığının görüntüsünü vermektedir.

3.2.3.1. Maliye Politikası

Kamu kesimi 1950 yılından beri gelirlerinden daha fazla harcama yaptığı için devamlı kamu açıkları vermektedir. Kamu açıklarının nedenleri arasında altyapı yatırımları, seçim ekonomisi, büyüyen bürokrasi gibi olguları saymak mümkündür.

Gelir gider dengesizliği genelde iki unsura dayanmaktadır; vazgeçilen vergiler yerine alınan borçlar, vazgeçilen dolaysız vergiler yerine alınan

dolaylı vergiler [Arıkan, 1995, s.4]. Oysa ki sağlıklı bir bütçe için "temel kaynak vergi"dir. Vazgeçilen vergi boşluğunun borçlanma ile kapatılması bütçe dengelerini altüst eder. Kamu harcamalarının vergi yerine borçlanmaya dayandırılmasının ekonomik, sosyal ve siyasal bedeli ağırdır.

Türkiye'de hüküm süren enflasyon baskısının en ağırlıklı nedenlerinden birisi kamu açıklarıdır. Kamu finansman açığı / GSMH oranındaki her % 1'lik artışın enflasyonu % 10 artıracığı [Samurkaş, 1993, s.471] yolunda görüşler vardır.

Konsolide bütçe gelirleri içinde vergi gelirlerinin istenilen boyutlara ulaşamaması bütçe açıklarının büyük boyutlara varmasına neden olmuştur.

Tablo 28 : Gerçekleşen Bütçe Açığı/Gerçekleşen Gelir

YILLAR	Konsolide Bütçe Gelirleri (Milyar TL) (1)	Konsolide Bütçe Giderleri (Milyar TL) (2)	Bütçe Açığı (Milyar TL) (3) = (1) - (2)	(3) / (1) (%)
1982	1.424	1.575	-151	-11
1983	2.314	2.613	-299	-13
1984	2.866	3.785	-979	-35
1985	4.608	5.395	-787	-17
1986	7.154	8.560	-1.406	-20
1987	10.445	13.043	-2.598	-25
1988	17.587	21.467	-3.860	-22
1989	31.363	38.871	-7.502	-24
1990	56.573	68.527	-11.954	-21
1991	96.747	130.263	-33.516	-35
1992	179.449	223.055	-43.606	-24

Kaynak : Altuğ, 1994 (Y), s.111

Kamu maliyesinde gelir/gider dengesizliği kamu borçlanma gereğinin artışıını gündeme getirecektir. Bu açığın iç borçlarla karşılanması yüksek faiz, yüksek sermaye maliyeti, dolayısıyla düşük yatırım, üretim ve istihdam demek olduğundan, sonunda büyüme hızında düşme meydana gelecektir. Ayrıca dış borç ödemesi yapma zorunluluğu yanı sıra maaş ve diğer harcamalar için vergi gelirlerinin yeterli olmaması üzerine faizleri yükselterek iç borçlanmayı sürdüren Hazine, yaptığı ödemelerle piyasaya çıkan paraya da faiz vererek geri çekmek zorunda kalmaktadır.

Devletin borçlanması iyi bir gayeye dayanmakla beraber sarf yeri bu gayeden ayrı olabilir ve fonlar mal arzını artırmayan sektörlerle tahsis edilebilir [Büyükerşen, 1966, s.20]. Böyle durumlarda devlet borçlanması ikame tesiri yaparak özel ekonomide müteşebbislere sunulacak fonların arzını kısıtlamış olabilir. Bir başka deyişle devlet özel ekonomide mal arzına yarayacak yatırımlara akması muhtemel fonları verimli olmayan amaçlarla kullanmakla bir bakıma mal arzını azaltıcı yönde tesir yapmaktadır.

Kamunun vergi gelirlerini yeterli ölçüde toplayamaması bir yana, toplanan vergi gelirlerinin çoğu da devlet borçlarının gerek anapara ve gerekse faiz ödemelerinde kullanılmaktadır.

Kamu maliyesinde bütçe disiplininin kaybolması bu kadar çok ekonomik sorunu gündeme getirdiğinden özellikle bu disiplinin sağlanması, vergi kaçakçılığı ve tahsilat oranlarındaki düşmenin önüne geçilmesi, vergi gelirlerinin artırılması için gerekirse vergi oranlarında yeni uygulamalara gidilmesi gibi tedbirlerin alınması gereklidir.

Kısaca mevcut devlet-toplum ilişkisinin ekonomiye izdüşümü kamu maliyesinin zaafiyetidir. "1994 Bunalımı" ekonominin kendisinden değil kamu maliyesinden kaynaklanan devlet bunalımıdır [Akat, 1994, s.17].

3.2.3.2. Faiz Politikası

Kamu açıkları vergi gelirleri ile kapatılamayınca devlet para basma ve yüksek faizli tahvil satma zorunda kalmaktadır [Demir, 1994, s.39].

Tablo 29 : Kamu Borçlanma Gereğinin
GSMH İçindeki Payı.(%)

YILLAR	KKBG/GSMH
1985	3.5
1989	5.3
1990	7.4
1991	10.5
1992	10.9
1993	11.9
1994	10.3

Kaynak : SPK, 1995, s.54

1980'li yıllarda kamu bütçe açığının finansmanında parasal genişlemenin doğuracağı enflasyonist baskıdan kaçınma amacıyla TCMB kaynakları yerine borçlanma araçlarına ağırlık verilmiştir. Ancak bütçe açıklarının süreklilik arzeder hale gelmiş olması, hem borç faiz ödemelerinin bütçeye yükünü artırmış, hem de mali piyasalarda Crowding Out (kalabalıklaşma) etkisini ve enflasyonist baskıyı da gündeme getirmiştir.

Diğer taraftan bütçe finansmanındaki olumsuz gelişmelere paralel olarak, kamu borçlanma araçları (devlet tahvili + Hazine bonosu) stoklarının bütçe açığı içindeki payında da ciddi artışlar yaşanmıştır (Tablo 30).

Tablo 30 : Kamu Menkul Kıymet Stoklarının
Bütçe Açığına Oranı (%)

YILLAR	KAMU MENKUL KIYMET STOK/BÜTÇE AÇIĞI (%)
1988	213.3
1989	190.2
1990	205.4
1991	140.9
1992	218.6
1993	219.0

Kaynak : SPK, 1995, s.60

Bütçe açığını kapamak için bir yandan para basıp öte yandan sürekli borçlanmak gerekiyor. Böylece hem enflasyon hızlanıyor, hem de faizler yükselip borç yükü artıyor.

Tablo 31 : Kamu Borçlanma Araçları Faiz Oranları (%)

YILLAR	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
1. Devlet Tahvili											
- Nominal	31.8	40.8	48.8	51.8	46.5	63.1	58.4	51.6	73.0	77.8	86.7
- Reel	1.0	-6.3	3.9	14.3	12.1	-4.3	-3.3	-0.5	11.3	7.7	17.9
2. Hazine Bonosu											
- Nominal	31.0	51.0	51.2	53.9	53.9	67.3	47.4	67.6	88.1	98.5	79.6
- Reel	0.4	0.4	13.8	17.8	17.8	-1.9	-10.1	10.0	21.1	22.5	13.4

Kaynak : SPK, 1995, s. 152

Bir ekonomide, sermayenin belirli bir getirisi ve verimliliği olduğu için, faizler bu verimliliğin üzerine çıkarıldığında tasarrufların harcanacağı yer saptırılmış olur. Yatırıma gidecek olan fonlar rant ekonomisine gidecek ve tasarruflar da kamuya aktarılacaktır. Dolayısıyla işletmeler artık yatırımların değil rantın peşinden koşacaklardır. Böylece yüksek faizli vergisiz Hazine bonoları veya düşük vergi tevkifatına tabi devlet tahvilleri banka ve şirketleri "rantiye" haline getirecek [Arıkan, 1995, s.4], kurum ve şirketlerin ana faaliyetleri ve esas üretimleri ikinci plana düşecektir.

Vergi ödenmediği zaman cezai müeyyidesinin bileşik faizinin yılda % 206 tutmasına rağmen devletin % 406 vermesi [Ülken, 1994, s.19] izlenen faiz politikasının tutarsızlığına dikkatleri çekmektedir.

Türkiye'deki bu duruma karşın gelişmiş yedilerdeki faiz oranları da faiz politikasındaki tutarsızlığı pekiştirmektedir.

Tablo 32 : Gelişmiş Yedilerde Faiz Oranları (%)

ÜLKELER	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
ABD	8.0	7.5	5.5	6.0	6.5	7.0	6.5	3.5
Almanya	4.5	4.0	3.5	2.5	3.5	6.0	6.0	8.0
İngiltere	9.6	12.0	10.8	9.5	10.0	13.7	14.6	11.2
Fransa	9.5	9.5	9.5	9.5	9.5	9.5	9.5	9.5
İtalya	16.5	15.0	12.0	12.0	12.5	13.5	12.5	12.0
Kanada	10.2	9.5	8.5	8.7	11.2	12.5	11.8	8.0
Japonya	5.0	5.0	3.0	2.5	2.5	4.3	6.0	7.0

Kaynak : Demir, 1994, s. 41

Yüksek faizli iç borçlardaki artış, bütçe dengesini güçleştirmekte, faizlerin düşmesini önlemekte, para arzının denetlenmesini zorlaştırmakta, özel kesimi para ve sermaye piyasasının dışına itmektir. Öyle ki, 1980 öncesi devletin sermaye piyasası içindeki payı % 80 olduğu halde 1980'den sonra bu pay % 90'a ulaşmıştır [Giray, 1995, s.62]. Yani kamu kesimi mali sistemde yaratılan kaynakların hemen hemen tamamını almaktadır. Sonuçta enflasyon artışı hızlanırken, gelir ve kaynak dağılımı bozulmaktadır.

Ekonomide uygulanan faiz politikası müteşebbislerin tasarruf ve yatırım kararlarını vermede de önemli bir etkidir.

Tasarruf sahipleri tasarruflarını değerlendirirken en yüksek getiri sağlayacak alanı seçmek isterler. Ancak tasarrufların çeşitli kullanım alanlarındaki vergi yükü farklılık göstermektedir. Bu nedenle vergiler bireylerin tasarruflarını değerlendirme kararları üzerinde belirleyici işlem görmektedir.

Müteşebbisler hem yüksek faizli ve hem de vergi içermeyen devlet tahvili ve Hazine bonosuna yatırım yapmayı üretime yeğleyip, rantlardan istifade etme yoluna gideceklerdir.

Bankalarda hesap açtıran 5 milyon kişinin % 99'u 10-15 milyon TL tasarrufu olan küçük hesap sahipleri iken, devlete borç olarak verilen 1 katrilyon 200 trilyon TL'nin % 90'i, 1000 kişindir [Servet, Ocak 1996].

Yatırımlarda sürdürülebilir artış tasarruf artışı ile sağlanacağından Hazine'nin borçlanma ihtiyacının körüklediği yüksek faizler, bir yandan paranın maliyetini artırırken, diğer yandan sanayiciyi yatırım yapmaktan alıkoyar.

İç borçlanma sonucunda yükselen faizler bankaların kredi faiz oranlarını da yükseltmelerine neden olduğu için, yüksek faizler sonucu sermaye üretimden kaçmaktadır.

Özel sektör % 130'lara ulaşan yıllık faizlerden sonra [Dünya, 10 Ocak 1995, s.2] paranın reel kesimde kalmasının söz konusu olamayacağını, bu koşullarda uzun vadeli planın imkânsız olduğunu belirtmişlerdir.

Hazine'nin bono satışında vadeyi kısaltması ekonomide güven anlamına gelmemekte, aksine bir ölçüde yüksek faizler iç borç yükünü gittikçe ağırlaştıracak ve kaynaklar üretim yerine devlet kâğıtlarına bağlanıp ekonominin geleceği açısından kaygı verici olacaktır.

3.2.3.3. Kur Politikası

Kamunun giderlerini gelirleri ile karşılayamaması yüksek faizli iç borçlanmayı gündeme getirmiştir. Yüksek faiz düşük kur politikasının izlenmesi bankaların dövizle borçlanıp (açık pozisyon) TL ile iç borçlanma seneti almasına yol açmış ve sonuçta reel ekonomi yine cezalandırılmıştır.

Hazine'nin yüksek faiz politikası üretimi daraltırken, vergi gelirleri ve istihdam hacminde meydana gelecek artış engellenmiş, düşük kur ise ihracatı özendirici olmaktan çıkarıp dış ticaret dengesinin olumsuz gelişmesine neden olmuştur.

Döviz kurlarının yükseltilmesi ihracatı artırırken açık pozisyon veren bankaları zor duruma sokmuş, dış borçlar TL olarak artmıştır.

Kısaca, Türkiye'de firmaların reel yatırımdan kaçıp, repo ve benzer finansal yatırım araçlarına yönelmesi, bankaların dışta borçlanıp içte yüksek getirili plasman araçlarına yönelmesi rantiyelerin Türkiye'yi bir borsaya dönüştürmeleri nedeniyledir [Boratav, 1984, s.26].

Böylece kamunun izlemiş olduğu maliye, faiz ve kur politikaları özel sektörü dışlamış, Türkiye'de yatırımlar azalırken rantiyeye kesimi büyümüştür. Çare kamu vergi gelirleri ve istihdam hacminde artışlara yol açacak ve kamu açığını azaltacak üretim artışına yönelik politikalar üretmek ve uygulamaktadır.

3.2.4. Türkiye'de Kamu Kesiminin Özel Kesimin Fon Kullanma Olanaklarını Daraltma Etkisi

Kamu yatırımlarının özel yatırımları uyaracağı mı yoksa dışlayacağı mı konusu tartışmalıdır. Kamu yatırımları özel yatırımların kullanacağı kaynaklarla finanse edilmekteyse, yine kamu yatırımları özel sektörün ürettiği veya üretmeyi planladığı ürünlere rakip mallar üretiyorsa, özel yatırımları dışlayıcı bir etki yapar. Sonuçta, kamu yatırımlarının net etkisi üzerine geliştirilebilecek argümanlar da yatırımların kompozisyonunun önemli olduğu söylenebilir.

Genel olarak, eğer kamu ve özel yatırımlar "tamamlayıcı" bir karakterde ise intibak katsayısının büyük olacağı, aksine "ikame edilebilirlik" söz konusu iken de bunun tersinin ortaya çıkacağı varsayılmaktadır [Akıncı, 1993, s.37].

Kamunun özellikle 1980'lerin ortasından itibaren, artan kamu harcamalarını kamu gelirleriyle karşılayamamasıyla başlayan iç borçlanma süreci reel faiz oranlarının önemli ölçüde artmasına ve bu sürecin kamunun özel sektör yatırım kaynaklarını kendisine yöneltmesine neden olmuştur. Bu durum özel sektörün yeni yatırım yapmasını önemli ölçüde engellemiştir. Bu olumsuzluğa Türkiye'de mali piyasaların derinliğinin olmaması ve tasarruf yatırım ilişkisindeki kopukluk da eklenince özel sektörün sanayici kesimi, üretken yeni yatırımlara yönelmekten çok, ticaret sermayesinin davranış alışkanlığı olan kısa dönemli spekülatif anlayışlı davranışlara itilmiştir.

Kamu kesiminin aşırı borçlanması özel kesimin başvurabileceği kaynakları azaltmakta, bu da yatırımları engelleyerek ekonomide daralmalara yol açmaktadır [Kırbaş, 1994, s.4]. Bütün bu gelişmeler kaynakların gerektiği ölçüde üretken alanlara aktarılamamasına ve sonuçta istihdam hacminin ve niteliğinin yeterince gelişmemesine neden olmuştur [Özeren, 1993, s.32].

Ele alınan özel kesim sabit sermaye yatırımları sermaye stokuna ilaveler manasında yatırımlar olup, ticari ve üretken bir boyutu içermektedir.

Tablo 33 : Sabit Sermaye Yatırımlarının Büyüme Oranları

YILLAR	TOPLAM SSY YILLIK YÜZDE DEĞİŞME	ÖZEL KESİM REEL TOPLAM SSY YILLIK YÜZDE DEĞİŞME	KAMU KESİMİ REEL TOPLAM SSY YILLIK YÜZDE DEĞİŞME
1980	-9.92	-17.85	-5.78
1981	-3.26	-12.04	6.35
1982	-1.13	-6.28	7.41
1983	-6.07	12.06	-16.07
1984	-2.17	5.99	-6.14
1985	16.48	8.84	18.78
1986	7.53	13.85	3.17
1987	5.15	20.15	-8.83
1988	-2.15	12.71	-19.08
1989	-1.13	3.55	-6.28
1990	13.85	18.78	7.85
1991	-0.70	-3.46	3.01

Kaynak : Akıncı, 1993, s.20

Türkiye ekonomisinde bir tasarruf sorunu olmayıp devletin sivil toplumun yaptığı tasarrufların yatırıma dönüşmesine izin vermeme esprisi yatmaktadır. Öyle ki, 1993 yılında kamu tüketiminin % 25'i özel kesimden borçlanarak gerçekleştirilmiştir [Akat, 1994, s.19].

Mali kesimle reel kesim arasında bir tek anlamlı bağ olan faiz oranları kamu açıkları olduğu müddetçe yüksek kalacak, kamu kesimi bütçe açıkları ekonomideki tasarrufların iç borçlanma ile kamu kesimine aktarılması ve özel kesimin yatırıma tahsis edebileceği kaynakların azalmasına neden olacaktır.

Faiz oranlarının kamu borçlanması sonucu yükselmesi ekonomide yaşanan Crowding Out (ayağını kaydırma ya da dışlama) etkisini tam Crowding Out'a dönüştürmüştür [Parasız, Haziran 1994, s.11]. Diğer bir deyişle kamu sektörünün borçlanma gereğinin faiz oranlarını yükseltmesi sonucu özel sektörün ekonominin dışına itilmesi % 406 faizle tam dışlamaya dönüşmüştür.

Bütçe açıklarının giderek artması, tasarrufların daha yüksek faizlerden kamu kesimine akmasını gerektirmektedir. Yükselen faiz hadleri ise özel sektörün yatırımlarının kısılmasına neden olmaktadır (Crowding Out). Önemli olan husus faiz hadlerinin yükselmesinin bir dönem sonra bütçe açığının daha da büyümesine sebep olarak Crowding Out etkisinin şiddetlenerek sürmesine neden olacak bir kısır döngü yaratmasıdır.

Bankaların kredi vermek, şirketlerin ise reel yatırım yapmaları yerine Hazine'nin iç borçlanma senetlerine yönelmeleri spekülâtif hareketlerin reel kesimi de fon arzeden bir konuma getirdiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Kamu kesiminin uygulamış olduğu ekonomi politikaları ile özel kesimi dışlama etkisi iki sektör ayırımına gidilerek de incelenebilir.

3.2.4.1. Banka Sektörü Üzerindeki Etkisi

Bankaların görevleri icabı sadece aracı kurumlar olması yani tasarrufçu ile yatırımcı arasında aracılık yapması gerekir. Fakat yüksek enflasyon ve faizler arasındaki yüksek marjın varlığından yararlanarak, bankalar, dıştan borçlanıp içte TL'ye dönüştürerek çeşitli biçimlerde plase etmekte ve adeta kurumsal rantiyeler haline gelmektedirler.

Türk bankacılık sisteminin çok verimli çalıştığını, reel sektörü finanse ettiğini söylemek güçtür. Bankalar topladıkları mevduatı sadece devlete pazarladılar (Tablo 27). Bununla yetinmeyip kamu borçlanma gereği artış eğiliminin ve faiz oranlarının yüksekliği, iç borçlanmaya dayalı kamu kesimi açıkları finansman yönteminin bankaların dış borçlanmaya gitmesine yol

açmıştır. Böylece bankacılık sistemindeki döviz açığı artmış, 1990 yılında bankaların açık pozisyonu % 3.57, 1992'de % 5.11 ve 1993 yılında ise % 7.31 olmuştur.

Kamu borçlanma gereğindeki artışın mali sistemde yarattığı Crowding Out etkisi, banka bilançolarına da yansımış, sonuçta bankalar tarafından reel kesime aktarılacak fonların daralmasına yol açılmıştır.

Bankaların 1994 yılı kârı bankacılık faaliyetlerinden elde edilen kâr olmayıp repo ve Hazine bonosu kaynaklıdır [Dünya, 01 Mayıs 1995]. Bankaların 94 yılı ve sonraki yıllarda görevi ağırlıklı olarak devlete borç para vermek olmuştur. Bankaların bono ve tahvil portföyündeki büyüme devam etmekte olup, 21 Nisan 1995 tarihi itibarıyla 291 trilyon 425 milyon TL'ye yükselmiştir [Dünya, 22 Mayıs 1995]. Böylece kamu kesiminin genişlemesi, bankacılık sektöründe reel kesime kaynak aktarımını daraltmıştır [Gürlesel, 1995, s.38].

Yüksek faizli iç borçlanma ve bunlara tanınan vergi avantajı bankalara vergisiz kazanç sağladığından, taahhütlerini yerine getirmek için iç borçlanmaya giden hazine, bankaları memnun etmektedir. Sanayinin krize girmesi nedeniyle sanayiye yönelik plasmanını iyice yavaşlatan bankalar, ellerindeki paranın büyük bir kısmını Hazine bonosunda tutmaktadırlar.

3.2.4.2. Özel Sektör Üzerindeki Etkisi

Türkiye ekonomisinin büyüme perspektifini değerlendirmede yatırımların seviyesi kadar kompozisyonuna da dikkat etmek zorunludur. Bu açıdan bakıldığında 1980 sonrasında kaydedilen özel sektör yatırım büyümesinin büyük bir kısmının konut yatırımlarından kaynaklandığı, buna karşılık tarım ve imalat sanayiinde düşüşler yaşandığı görülmektedir.

Tablo 34 : Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Yüzde Payları (%)

YILLAR	TOPLAM	TARIM	MADEN	İMALAT	ENERJİ	ULAŞ.	TURİZM	KONUT	EĞİTİM	SAĞLIK	D.HİZMET
1963-91	100	9.72	1.43	31.79	0.83	12.03	2.12	37.48	0.25	0.33	3.98
1963-79	100	10.66	1.62	32.98	0.70	10.49	1.49	37.74	0.24	0.20	3.88
1980-91	100	8.35	1.17	30.10	1.02	14.20	3.01	37.10	0.37	0.51	4.13

Kaynak : Akıncı, 1993, s.24

Kamunun uygulamakta olduğu yüksek faiz uygulaması müteşebbislerin uzun vadeli üretken yatırımlara yönelmelerini engellemektedir. 1994 yılında sabit sermaye yatırımları özel sektörde % 10.6, kamu kesiminde % 28.4 oranında azalmıştır [İşveren, Nisan 1995, s.22]. Özel sektör sanayi üretimi ise % 11.5 gerilemiştir [Dünya, 29 Mart 1995].

Tablo 35 : Sektörel Gelişme Hızları (Sabit Fiyatlarla %)

YILLAR	1993	1994
Tarım	-1.3	-0.3
Sanayi	8.2	-5.7
İnşaat	7.9	-2.01
Ticaret	11.6	-7.5
Ulaş ve Haberl.	10.8	-2.0
Mali Müesseseler	-0.4	-1.5
Konut sahipliği	2.8	2.8
Serbst. Mesl. ve Hizm.	6.9	-4.2
Devlet Hizm.	1.8	0.8
Kâr Amaçlı Olmayan Kuruluşlar	3.0	-2.5
İthalat Vergisi	32.8	-35.2
GSYİH	8.0	-5.4
GSMH	8.1	-6.0

Kaynak : Dünya, 01 Nisan 1995

Tablo 36 : Yatırımların Ticari Olan ve Olmayan Sektörlere Dağılımı (%) (1)

YILLAR	TİCARİ OLAN	TİCARİ OLMAYAN
1985	45.2	54.8
1990	36.7	63.3
1991	30.7	69.3
1992	31.1	68.5
1993	28.8	71.2
1994*	26.5	73.5
* Tahmin	25.9	74.1

(1) Dış ticarete konu olan malların üretildiği sektörler olarak imalat, sanayi, madencilik, tarım ve turizm sektörleri alınmıştır.

Kaynak : Uygur, 1994, s.48

Özel kesim yatırımları 1994 yılında azalmasına rağmen konut yatırımları bu azalmayı örtmektedir. Konut yatırımlarının üretken yatırımlar olmayıp, üretken yatırımların önemli boyutlarda gerilediği görülmektedir. Bunun ana nedeni Türkiye'de rant gelirlerinin veya çeşitli faiz gelirlerinin üretimden sağlanan gelirlere nazaran daha yüksek olmasıdır. Öyle ki çoğu sanayi işletmesinin yıl sonu kârları üretimden daha çok Hazine kâğıtlarının sağladığı gelirlerden doğmaktadır.

Şirket kârları incelendiğinde göze çarpan şirketlerin kendi faaliyet alanları dışından sağladıkları diğer faaliyet gelirlerindeki artışın, özellikle 1993 yılında önemli bir oranda (% 167) gerçekleşmesidir [SPK, 1995, s.21]. Diğer faaliyet gelirlerinin vergi öncesi büyük bir bölümü faiz ve temettü gelirlerinden oluştuğundan, şirketlerin varlıkları arasında kamu menkul kıymet portföyünün giderek artması da göz önünde bulundurulduğunda, kamu menkul kıymet gelirlerindeki artışla orantılı olduğu söylenebilir.

Tablo 37 : Şirket Kârlarındaki Gelişmeler

YILLAR	KÂR/ÖZSERMAYE	DİĞER FAALİYET GELİRLERİ VERGİ ÖNCESİ DÖNEM KARI
1987	0.37	0.14
1988	0.40	0.18
1989	0.28	0.35
1990	0.20	0.35
1991	0.20	0.41
1992	0.25	0.27
1993	0.31	0.33

Kaynak : SPK, 1995, s.21

Özel sektör yatırımlarını olumsuz yönde etkileyen faktörlerin en önemlileri iktisadi istikrarsızlık (enflasyon), yüksek faiz ve politik istikrarsızlıktır. Türkiye ekonomisinde finansal liberalizasyonla birlikte faiz hadlerinin yatırım ve büyümeyi uyarıcı seviyesinin daha üstünde kurulduğu görülmektedir. Sonuçta, reel sektör yatırım yerine repo yaparak kâr elde etmektedir.

Ekonomideki yüksek faiz ve baskı altındaki kur yapısı, sanayiciyi rantıye olmaya zorlamaktadır. 1994 yılında kârlarının çoğunu repodan sağlayan sanayiciler 1995 yılı boyunca faaliyet dışı kârlarını artırmışlardır [Milliyet, 17 Şubat 1996].

Özel kesimin yatırımlarındaki azalmalar beraberinde üretimin, vergi gelirlerinin ve istihdamın artırılamayışı gibi sorunları da getirmiştir. [Altıok, 1993, s.173]. Bu durum kamu sektörünün borç verilebilir fonlara el koymasının sanayi kesiminin finansman maliyetlerini artırması ve bu sektörü finansman sıkıntısına sokması nedeniyle oluşmuştur.

1982-1994 döneminde sermaye piyasasında yaratılan fonların çok azı özel kesim tarafından kullanılırken, dönem boyunca kamunun ağırlığı devam etmiştir.

Tablo 38 : Finansal Aktifler İçinde Özel Kesim ve Kamu Kesimi Menkul Değerlerinin Yüzde Dağılımı

YILLAR	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Özel Kesim Menkul Değerleri	0.7	1.8	1.6	1.5	1.2	1.0	0.6
-Tahvil	0.7	1.6	1.2	0.9	1.1	0.8	0.4
-Finansman Bonosu	0.0	0.2	0.4	0.6	0.1	0.2	0.2
Kamu Kesimi Menkul Değerleri	13.5	15.4	15.8	17.7	18.6	18.0	24.2
- Tahvil	8.7	8.6	10.4	13.4	14.4	10.6	15.0
-Hazine Bonosu	4.8	6.8	5.4	4.3	4.2	7.4	9.2

Kaynak : Tunca, 1993, s.56

Kamu kesiminin sermaye piyasasından sağlanan fonların takriben % 90'lık kısmını alması faiz hadlerini önemli ölçüde yükseltirken [TOBB, 1993, s.102]. reel kredi faizlerinin de yükselmesi özel kesimin üretim ve yatırımlarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Sonuç olarak, yüksek faiz oranları ile iç borçlanmaya başlayan kamu, reel sektörü olumsuz yönde etkileyip, büyüme hızının düşmesine neden olmuştur [TÜSİAD, 1994, s.5-6]. Şöyle ki, 1993 yılında % 8.1 büyüme gösteren GSMH, 1994 yılında % 6'lık bir küçülme yaşamıştır. Bu orana yıllık % 2 civarındaki nüfus artışı da katılacak olursa, fertlerin ortalama fakirleşmesi daha da ağırlık kazanacaktır.

TCMB'nın kamuya finansmanını azaltması, kamuyu iç ve dış borçlanmaya itelemiş, bu faiz oranlarının yükselmesine, dolayısıyla özel

sektör için küçük de olsa bir Crowding Out etkisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur [Çolak, 1994, s.46]. Türk özel sektörünün 1994 yılında yatırımlarının 10.5 kat gerilemesi buna yorumlanabilir.

Özel kesim elinde daha prodüktif kullanılacak fonların kamu kesimine transferi kadar, borçlanılan paranın devletçe nasıl harcandığı da önemlidir [Sağlam, 1993, s.6]. Türkiye'de devlet, borçlanma ile elde edilen kaynakları üretken yatırımlar yerine siyasi çıkar için [Altun, 1995, s.6] ve vadesi gelen borçları karşılamak için kullanmaktadır.

Kamu sektörü yatırımlarının 1994 yılında % 34 gerilemesi borçların ekonomiye el koymasının [Korkmaz, 1995, s.2] bir göstergesidir.

İzleyen bölümde cevaplanmaya çalışılan soru şu olacaktır. Kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi sonucunda bütçe açığında ortaya çıkacak olan iyileşmenin faiz oranlarını düşürerek Crowding Out etkisini hafifletip hafifletmeyeceğidir.

3.2.5. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilerek Crowding Out Etkisinin Daraltılması

Gerek Türkiye'de gerekse bazı ülkeler için yapılan kayıtdışı ekonomi ile ilgili çalışmalarda analiz edilen dönemin farklılığı ve kullanılan yöntemlerden kaynaklanan nedenlerle önemli farklılıklar görülmektedir. Türkiye'de çeşitli yıllarda tahmin edilen kayıtdışı ekonominin boyutları şöyledir:

Bir ülkedeki ekonomik faaliyetlerin hacmi kayıtlı (resmi) ekonomik+ kayıtdışı (gayri resmi) ekonomik faaliyetlerin toplamından oluşur. Bu matematik denklik içerisinde kayıtdışı ekonomi büyüdükçe, kayıtlı ekonomi küçülür [Altuğ, Şubat 1994, s.12]. Vergi toplamak için kamu kayıtlı mükellefin üzerine gittiğinden, kayıtlı ekonomi küçülüp kayıtdışı ekonomi büyümesine rağmen vergilendirilmediği için toplam vergi gelirlerinde düşme görülecektir.

Tablo 39 : Türk Ekonomisi İçin Tahmin Edilen Kayıtdışı Ekonominin Boyutları

ARAŞTIRMACILAR	TAHMİN YÖNTEMLERİ	YILI	KAYIT DIŞI EKONOMİ GSMH (%)
Akyüz ve Bahçekapılı	Ekonometrik	1960-92	5 - 10
Altuğ	Kayıtdışı ücret yaklaşımı	1992	35
		1995	55
Derdiyok	-Parasalıcı yaklaşım	1984	27.3
	-Vergi yaklaşımı		
	vergi inceleme	1991 ()	40.4
	en düşük vergi oranı	1991()	7.78
	sıfır vergi oranı	1991()	26.2
Hakioğlu	-Parasalıcı yaklaşım		
	*ekonometrik (1)	1984	137.8
Özsoylu	-GSMH yaklaşımı	1990	7.5
	-Parasalıcı yaklaşım		
	*sabit oran yaklaşımı	1990	11.5
	*işlem hacmi yaklaşımı	1990	11.5
Kasnakoğlu	-Parasalıcı yaklaşım		
	* ekonometrik (1)	1990	7.748
			9.338
			7.244
			9.069
Koçoğlu	Duyarlılık analizi	1987	19.6-26.5
Temel, Şimşek ve Yazıcı	-Harcamalar Yaklaşımı (1)	1991	1.50
	-Vergi yaklaşımı	1991	16.4
			29.9
	-Parasalıcı yaklaşım		
	*sabit oran yaklaşımı	1991	1.91
	*işlem hacmi yaklaşımı	1991	1.91
	*ekonometrik yaklaşım	1991	7.88

(1) Farklı Varsayımlara Göre

(*) GSMH'ya Göre

Kaynak : Temel, Şimşek ve Yazıcı, 1994, s.27., Altuğ, 1996, s.18., Akyüz ve Bahçekapılı, 1995, s.283

Kayıtsız işlemlerin artması, oluşan kârın devlet bütçesine gitmemesi yani vergi gelirlerinin azalması demektir. Bu ise bütçe açıklarının artması sonucunu doğurur [Altuğ, 1993, s.32].

Birçok ülkenin en önemli sorunlarından biri olan bütçe açıkları kamu sektörünün harcamalarını gelirleri ile karşılayamadığı zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin vergilendirilemiyor olması devletin en önemli geliri olan vergi miktarını olumsuz yönde etkilemekte, bu ise devlete açık olarak yansımaktadır. Bu nedenle birçok ülke kayıtdışı ekonomiyi sisteme dahil etmeye çalışmaktadır. Çünkü devletin gelirlerini artırması için kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi bir yol ve yöntemdir [Kırbaş, 1995, s.60].

Türkiye'de bütçe açıklarının kapatılmasında, iç borçlanma + dış borçlanma + emisyon şeklinde özetlenebilecek mali politik tercihler söz konusudur. Fakat enflasyonun düşürülmesi için, bütçe açıklarının vergi gelirlerinde bir artış sağlamakla mümkün olabileceği görülmektedir. Çünkü kamu açıklarının finansmanı için en sağlıklı yol vergilerdir.

Yıllar itibariyle emisyon/GSMH azalıp M3+ * oranının artması devletin kaynak ihtiyacını emisyonlardan çok, mevduat, bono, tahvil, DTH ve burada gözükmeyen dış borçlarla karşılama yoluna gittiğinin bir belirtisidir (Tablo 40).

Vergi alamayan devlet, yapmak zorunda olduğu harcamaları borçlanarak yerine getirmeye çalışır. Devletin borçlanması yüksek faiz demektir. Yüksek faiz daha büyük bütçe açığı ve enflasyon demektir.

Türkiye'nin 1986 yılında vergi/borç oranı % 55 iken, 1988'de % 69, 1989'da ise % 106 olmuştur [Altuğ, 1991, s.15].

Kayıtdışılığın giderilebildiği ölçüde, konsolide bütçe içerisindeki vergi gelirlerinde sağlanacak artış, konsolide bütçe açığını ufaltacaktır. Borçlanma gereğinin düşmesi ile birlikte borçlanmanın faiz yükü de giderek azalacaktır [Seviğ, Mayıs 1994 (a), s.4].

Tablo 40 : Parasal ve Reel Büyüklüklerde Oransal Değişme

YILLAR	ENFLASYON ORANI (TOPTAN EŞYA FİY.)	EMİSYON /GSMH YENİ SERİ	M3 + */GSMH YENİ SERİ
1983	30	5.2	31.1
1984	50	4.3	31.2
1985	43	3.9	31.9
1986	30	3.9	32.9
1987	32	3.9	35.9
1988	74	3.3	33.2
1989	68	3.6	31.9
1990	53	3.5	29.8
1991	55	3.3	33.6

* Döviz Tevdiat Hesabı + Tahvil + Bono

Kaynak: Demir, 1994, s.40

Bütçe açığının azalması veya makul seviyeye düşürülmesi sonucunda, borçlanma nedeniyle, devletin gereksiz yere para piyasasında talepkâr olmasına son verilecek, normal ekonomik koşullarda para daha düşük faiz oranı ile mevduat olarak, mevduat kabul eden kuruluşlara yönelecektir.

Kayıtdışı ekonomi sebebiyle kaçırılan vergi meblağı her dönemde değişik yöntemlerle tahmin edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de 1980-1990 arası kayıtdışı ekonomi Feige'nin yaklaşımıyla hesaplandığında uğranılan vergi kaybı miktarı tablodaki gibi olacaktır (vergi oranı ortalama % 35 olarak varsayılmıştır)

Tablo 41 : Vergi Geliri Kayıpları (1980-1990)

YILLAR	KAYIT DIŞI EKONOMİ (MİLYAR TL)	BÜTÇE AÇIĞI* (MİLYAR TL)	VERĐİ KAYBI (MİLYAR TL)
1980	1.083.8	166.24	379.33
1981	935.8	12.56	327.33
1982	1.038.4	157.22	363.44
1983	1.414.2	382.55	494.97
1984	1.801.1	978.23	632.49
1985	1.797.1	796.23	629.98
1986	2.575.6	1.411.50	901.46
1987	4.268.3	2607.38	1.493.91
1988	7.018.9	3.990.00	2.456.62
1989	14.299.2	7.673.00	5.004.72
1990	33.489.7	14.202.00	11.721.39

* Maliye Bakanlığı Bütçe Gerekçeleri (1980-1991)

Kaynak : Özsoylu, 1993, s.52

Türkiye'de kayıtdışı ekonomiyi vergilendirerek elde edilecek olan gelir etkisi sadece artan vergiler kadar değildir. Şöyle ki, harcamalarını borçlanma ile yerine getiren devlet eğer kayıtdışı ekonomiyi vergilendirirse borç faizlerini ödemekten de kurtulacak böylece ekstra bir gelir etkisi ortaya çıkacaktır.

Tablo 41'de sadece kaçak çalışarak ya da çalıştırarak veya korsan üretimde bulunarak ya da gayrimeşru yapılan kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin vergilenmemesi nedeni ile uğranılan vergi kayıplarını göstermektedir.

Tablo 41'deki rakamlar dikkate alındığında sadece kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinden uğranılan kayıplar bile bütçe açıklarını ve etkilerini önemli ölçüde azaltabilirler. Şöyle ki, kayıtdışı ekonomi faaliyetleri vergilendirilebilirse bütçe açığının 1988'de % 61'i, 1989'da % 65'i, 1990'da ise % 82,5'i giderilmiş olacaktır. Denilebilir ki bütçe açığı büyük çapta kayıtdışı ekonomiden kaynaklanan vergi kaybından doğmaktadır [Cansen, 1994, s.9].

Bütçe açıkları ve kayıtdışı ekonomik olaylara diğer bir bakış açısı daha getirmek mümkündür.

Tablo 42 : Vergiden Kaçırılan Gelir ve Vergi Kaçağı (Milyar TL)

YILLAR	İnceleme Oranı	Vergilenmeyen Gelirin Vergilenen Gelire Oranı (%)	Vergi Dışı Bırakılan Toplam Gelir (1)	Vergilenmeyen Gelirin GSMH'ya Oranı	Ortalama Vergi Oranı (2)	Ortalama Vergiye Göre Toplam Vergi Kaçağı	Vergi Kaçağının Vergi Gelirine Oranı (%)	Vergi Kaçağının GSMH'ya Oranı (%)
1984	1.67	120.00	8802.4	48.33	12.9	1135.5	47.84	6.20
1985	3.28	98.23	8972.6	32.56	13.8	1238.2	32.33	4.45
1986	3.15	129.40	47565.0	121.07	15.2	7229.9	121.00	18.36
1987	3.78	25.90	20211.6	34.66	15.5	3134.5	34.62	5.35
1988	2.77	21.86	34418.8	34.13	14.1	48.6	34.17	4.83
1989	2.46	45.00	78617.9	46.94	15.0	11800.5	46.18	6.92
1990	5.52	67.76	115461.2	40.77	18.8	18733.2	41.26	6.52
1991	3.72	49.98	184827.9	40.40	17.1	31621.0	40.15	6.85

(1) Vergi İnceleme Oranından Hareketle Bulunmuştur

(2) Ortalama Oran = Toplam Vergi Gelirleri / GSMH

Kaynak : Derdiyok, Mayıs 1993, s.90

Tablo 42'de görüleceği üzere elde edilen vergiye tabi gelirden vergi dışı bırakılan (beyan edilmeyen) kısım oldukça yüksektir. 1984-1991 yılları ortalaması olarak, her yıl vergilendirilen gelirin % 68.18'i oranında bir gelir

vergiden kaçırılmaktadır. Yani mükellefler kazandıkları gelirin ortalama % 35'sini saklamakta ve vergi idaresine bildirmemektedirler. Dolayısıyla bu oranda bir gelirin vergisini vermemektedirler.

Bu sonuçlara bakıldığında Türkiye'de vergi potansiyeli için kayıtdışı ekonominin çok yüksek düzeylerde olduğu açıktır. Bütçe açıklarının kapatılması ve Crowding Out etkisinin ortadan kaldırılabilmesi için bu potansiyelden yararlanılması gerekmektedir.

Sonuç olarak, vergi kaçağı önlenemediği veya en aza indirildiğinde sürekli mali ve ekonomik sorunlara yol açan bütçe açığı sorunu çözümlenebilecektir.

Türkiye'de halen bütçe açıklarının kontrol edilememesi ve devlet harcamalarından kaynaklanan enflasyon baskısının genel dengeleri bozduğu hatırlanacak olursa, kayıtdışı ekonominin olumsuz etkisi açıkça ortaya çıkmaktadır. Bütçe açıklarının enflasyonist etkisinin yanı sıra, açık sebebiyle yüksek faizli iç borçlanmanın özel kesimin finansman imkanlarını sınırladığı (Crowding Out) ve finansman maliyetlerinin yükselmesine yol açtığı bilinmektedir.

Kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi zaman içinde olumlu sonuçların alınmaya başlanmasına neden olacak ve devletin iç borç politikası makul bir düzeye inecektir. Bu durum ise finans piyasalarında faiz oranlarını düşürücü bir etki yapacaktır. Böylece kamu sektörünün özel sektörü dışlayıcı etkisi (Crowding Out) hafifleyecektir.

Türkiye'de kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi (ve Crowding Out etkisinin daraltılması) öncelikle bankacılık, sermaye piyasası, gümrükler, imar sistemi, borsa gibi devletin çeşitli alanlarında da yeniden yapılanmayı gerektirmektedir.

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

4.1. Sonuçlar

Kayıtdışı ekonomi siyasi, ekonomik, gelişmişlik durumları ne olursa olsun 20.yy'da her ülkenin az ya da çok bir sorunu haline gelmiştir. Sadece ekonomik olmayıp hukuksal, matematiksel, ahlaksal olgularıda içinde barındıran kayıtdışı ekonomi, maliye, uluslararası iktisat, istatistik ile de iç içe girmiştir.

Ölçülemeyen, gözlemlenemeyen ve vergilendirilemeyen kayıtdışı ekonomilerin ortaya çıkış nedenleri daha çok vergi kanunlarına tepki ağırlıklı olup, mevzuatlar, yasal zorunluluklar, ahlaki olgular ve her ülkenin sosyo-ekonomik yapısından kaynaklanan nedenler de kayıtdışı ekonomiler için uygun ortam hazırlarlar.

Kayıtdışı ekonominin boyutlarını tam olarak ölçecek bir yöntemin olmaması, kayıtdışı ekonomiyi tahmini de olsa ölçmeye çalışan yöntemlerin önemini azaltmaz. Aksine, bu yöntemler sayesinde elde edilen sonuçlar, kayıtdışı ekonominin analiz edilmesi açısından önemlidirler.

Yakalanmamak ve arkasından iz bırakmamak için ödemelerin daha çok nakit para ile yapıldığı kayıtdışı ekonomik faaliyetler, yasal (tamirci ve tesisatçılar vb.) ve yasadışı (uyuşturucu ve kadın ticareti vb) faaliyetler şeklinde iki gruba ayrılmaktadırlar.

ABD'de daha çok yasadışı faaliyetlerde yer bulan kayıtdışı ekonomiler, Almanya ve Fransa'da yasal ekonomik faaliyetlerin kayıtdışı istihdam ile gerçekleştirilmesinde görülmektedir. SSCB'de kayıtdışı ekonomilere belirli bir alan ve ölçüde izin verilirken, Macaristan'da ise serbest bırakılmışlardır.

Türkiye'de kayıtdışı ekonomi faaliyetler yasadışı faaliyetlerden çok yasal faaliyet ağırlıklıdır ve 1980'den sonra artma eğilimine girmiştir. Özellikle istihdam vergilerinin yüksek olması kayıtdışı istihdamın daha yoğun olmasına neden olurken, devlet vergi, SSK prim kayıplarına uğrayarak krize girmektedir.

Hızlı nüfus artışı, göç ve gecekondulaşma, vergilerin yüksek, vergi yükünün adaletsiz dağıtılması ve mevzuatların karışıklığı kayıtdışı ekonomilere neden olurken, kayıtlı ekonomide çalışanlara karşı da haksız rekabet olgusu gündeme gelmektedir.

33 milyon seçmene karşı 3 milyon olan vergi mükellefi Türkiye'de kayıtdışı ekonominin siyasi tabanlı olduğuna dair bir işarettir. Dolayısıyla hemen hemen her sektörde görülen kayıtdışı faaliyetler (otoparklar, fason imalat, IMKB vb) yeniden seçilmek için oy maksimizasyonunu gerçekleştirecek politikalar güden siyasilerce gözardı edilmektedir.

Türkiye'de kayıtdışı ekonominin boyutlarını araştıran çalışmalarda bulunan sonuçlar farklı olmasına rağmen (GSMH'nın % 1 ile % 137,8'i arasında değişmektedir) genel kabul gören ortak görüş, kayıtdışı ekonominin boyutlarının Türkiye için ihmal edilemeyecek duruma gelmiş bulunmasıdır.

Kayıtdışı ekonomi konusunda ülkeler arasındaki farklılıklar ekonomik sistemler arasında da görülmektedir. Şöyle ki, kapitalist türü ekonomilerde maliyetleri düşürmek amacıyla yönelinen kayıtdışı ekonomik faaliyetler sosyalist türü ekonomilerde merkezi planlamacıların yanlış ve tutarsız politikalarına alternatif olarak çıkmakta, bir bakıma merkezi planlamanın eksiklerini tamamlamaktadır. Yine kayıtdışı istihdam kapitalist ülkelerde daha çok işsizlere iş imkânı sunarken sosyalist ülkelerde işsizlik öngörülmediğinden (iş değiştirme ve iradi işsizlik hariç) kayıtdışı ekonomide istihdam edilenler esas işçilerdir (ikinci bir işte çalışanlar).

Resmi ideolojilerin karmaşasını ortaya koyan kayıtdışı ekonomi en büyük darbeyi makro-ekonomiyi vurmaktadır.

Ülkelerin ekonomik sorunlarını makro-ekonomik tahlillerle çözmeye çalışan ekonomistler, kayıtdışı ekonomiler nedeniyle yanlış ve tutarsız veri seti ile çalıştıklarından istenilen amaçlara ulaşamamaktadırlar. Çünkü genel ekonomi ile ilgili rakamlar, kayıtdışı ekonomik faaliyetleri yansıtmadığından eksik kalmakta, bu rakamlarla yola çıkılarak yapılan makro-ekonomik tahlillerin sonuçları ise yapılacak olan yorumları ve sorunların çözümü için öngörülecek politikaları tutarsız hale getirip yeni problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Ekonomik sorunların makro-ekonomik tahlillerle analiz edilebilmesi için kayıtdışı ekonominin kayıtlara geçirilmesi bu politikaların etkinliğini ve sorun çözme yeteneğini artıracaktır.

Kayıtdışı ekonominin makro-ekonomi açısından bir diğer olumsuz tarafı da vergi gelirleri açısından ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın da ağırlıklı bir bölümünü oluşturan, yeterli vergi toplanamaması ve kayıtdışı ekonominin vergilendirilmemesinin devlet borçlanmasını, akabinde özel sektörün dışlanmasını, yani Crowding Out'u gündeme getirmesidir.

Artan kamu harcamalarının iç borçlanma yolu ile finansmanı özel sektörü dışlama etkisi yaratırken, teorik olarak incelendiğinde, kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi ile artan kamu harcamalarının finansmanı, dışlama etkisini azaltmaktadır. Sonuçta düşen faizler yatırımları uyarıp milli gelirin artmasını sağlarken, üretim artışları da daha fazla istihdam ve vergi geliri demektir.

Gerçek hayatta da vergi uygulamalarındaki adaletsizlik ve haksız rekabet mükellefleri ve bireyleri kayıtdışı ekonomiye ısrındırırken, vergi yasaları etkin olarak çıkartılmamışsa, kayıtdışı ekonomiyi vergileyecek yapılanmaya gidilmemişse kayıtdışı ekonomik faaliyetler artarak devam edecektir.

Devletin giderlerini gelirleri ile karşılayamaması ayrıca kayıtdışı ekonomiyi de vergilendirememesi kamu borçlanma gereğini artırmakta, iç borçlanmaya giden devlet böylece özel sektör yatırımlarında kullanılacak

kaynakları daraltmaktadır. Yine aşırı iç borçlanma faiz hadlerini de yükselterek kamu iç borçlanma araçları ile geçinen sıfır üretimli bir rantkiye kesimi oluşturmaktadır.

1994 yılında sanayi işletmeleri ve bankacılık sektörü faiz gelirleri ile faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Varoluş nedenleri üretim ve yatırım olan birimlerin bunlardan giderek uzaklaşmaları Türkiye'nin geleceği açısından endişe vericidir.

İç borçlanma senetleri, faiz gelirlerinin vergiye tabi olmaması, bu kâğıtların cazibesini artırırken, kamu da vergi hakkından vazgeçmektedir. Ayrıca alınan borçların reel yatırımlar yerine cari harcamalarda kullanılması ve borcun borç ile ödenmesi politikası bütçe açıklarının daha da artmasına ve enflasyonu azdirmasına neden olmaktadır.

Türk ekonomisinin 1994 yılında içine girmiş olduğu kriz ortamı sonucunda, ekonomi % 6 küçülmüş, sanayi kapasite kullanım oranları 1993 yılında % 79,7 iken 1994'te % 70,8'e düşmüş ve sanayi sektöründe % 5,7'lik bir üretim azalışı yaşanmıştır. Rant kesimi ise aksine büyümüş ve ranttan elde edilen kazanç üretimden elde edilen kazançtan çok daha rahat elde edilebilir hale gelmiştir. Bu itibarla da işletmeler sermayelerinin tümünü üretime yöneltmek yerine bir kısmı ile rant geliri elde etme yolunu seçerek kârlarını garantilemişler ve 1994 yılında kârlılık oranlarını artırabilmişlerdir. Bu nedenle rekabeti olumsuz yönde etkileyen rantlar özendirici olmaktan çıkartılmalı, üretim artışını teşvik eden politikalar bir an önce belirlenip uygulanmalıdır.

Görüldüğü gibi devletin doğrudan dış borçlanması her ne kadar sakıncalı ise, yüksek faiz düşük kur politikaları ile ülkeye kaynak aktarımı politikaları da (iç borçlanma senetleri almak için yurtdışından borçlanıp açık pozisyon veren bankalar) aynı derecede sakıncalıdır.

Vergisini toplayamayan, kayıtdışı ekonomisini vergilendiremeyen ve harcamaları gelirlerini aştığı için bütçe açığı veren ve bu açığı iç borçlanma (kısa vade, yüksek faizli) yolu ile finanse eden bir politika sonucunda Türk ekonomisinin resmi çizildiğine şu tablo ile karşılaşmak şaşırtıcı olmamalıdır.

1994 yılında kapasite kullanım oranları düşmüş, yatırımlar azalmış, işsizlik artmıştır. Ekonomik durgunluk, ekonomiyi reel olarak küçültürken, hükümetin izlediği maliye, faiz ve kur politikaları, özel sektör yatırım harcamaları açısından olumsuz olup dışlama etkisi (Crowding Out) yaratmıştır. Sonuçta üretim ve istihdam hacmi azalırken, vergi gelirlerinde gerçekleşecek artışlar da engellenmiştir.

Türk ekonomisi 1994 yılında küçülmesine rağmen ihracatın artması kayıtdışı ekonominin özel sektörü dışlamasına değişik bir örnek daha eklemiştir. Kayıtlı çalışmanın rasyonel olmaktan çıkması işletmeleri kayıtdışı çalışmaya iterek onları resmi ekonomiden dışlamıştır. Bu durum vergi gelirlerinin azalması ve bütçe açığının daha da artmasına neden olur ki sonuç yine kısa vade yüksek faizle iç borçlanma, enflasyon ve daha yüksek bir Crowding Out demektir.

Kısaca, vergi gelirlerini artıramayan, kayıtdışı ekonomisini vergilendiremeyen devletin yüksek faizle borçlanma politikası ekonomide üretimsiz bir gelir yaratmaya devam etmektedir. Oysa ki ülke ekonomilerini düze çıkaracak tek nokta üretkenliktir. Üretkenlik ise üretim ortamının yaratılması ile ilgilidir.

İç borçlanmayla gelen olumsuz faiz gelişmeleri ve iktisadi faaliyetleri üretkenlikten ziyade rant arama yönündeki spekülatif davranış kalıplarına yönelten düzenlemelerin hakim olduğu bir iktisadi ortamın, üretken yatırımlar için cazip ve uyarıcı olmayacağı tartışma getirmeyen bir gerçektir.

Kayıtdışı ekonominin zaman içinde başarıyla vergilendirilmesi ve olumlu sonuçların alınmaya başlanması öncelikle devletin iç borç politikasını makul bir düzeye indirecektir. Bu durum finans piyasalarında faiz oranlarını düşürücü bir etki yapacak, böylece kamu sektörünün özel sektörü dışlayıcı etkisi (Crowding Out) hafifleyecektir.

4.2. Öneriler

Makro-ekonomik dengeleri bozan, ekonomiyi planlayanları yanıltan ve yanlış bilginin kaynağı olan kayıtdışı ekonomik faaliyetler kayıt altına alınmadığı müddetçe sağlıklı verilere ulaşmak zor olacağından, uygulanacak makro-ekonomik politikalarla ekonomik problemlerin çözülerek istikrara kavuşulması imkânsız olacaktır. Bu yaklaşım, kayıtdışı ekonominin sadece vergisel ağırlıklı bir sorun olmadığını göstermektedir.

Ekonomiyi gözlemlemeye yarayan makro-ekonomik değişkenler kayıtdışı ekonomik faaliyetler yüzünden tüm ekonomik faaliyetlerin sonuçlarını yansıtmadığından, yapılacak olan analizler yanlış olacak ve istikrarlı politikalar güdülemeyecektir. Bu kayıtlı, kayıtsız bütün ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınmasının ne derece önemli olduğunu ortaya koyarken, makro-ekonomi planlayıcılarının ve politikacıların bu gerçeği dikkate alarak önlem almaları ve politikalarını bu doğrultuda gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Çünkü ekonomiler özel sektör ve kamu sektörü ayrımının yanında kayıtlı ve kayıtdışı ekonomiler olarak da ayrıma tabi tutulmaktadır.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler vergi dairelerinin bilgi alanı dışında gerçekleştirildiklerinden vergi kapsamı dışındadırlar. Bu durum devlet gelirlerinde azaltma yaratmasının yanında, kayıtlı çalışanlara karşı da haksız rekabet ortamı doğurmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi, kayıtlara çekilmediği müddetçe kamu finansmanını halletmek mümkün olmayacaktır. Ayrıca kayıtdışı faaliyetlerin % 60'lar gibi büyük bir kısmı kayıtdışı işçilik faaliyetlerinden oluşmaktadır. Bunun nedeni ücretler üzerindeki vergi ve sosyal güvenlik, tasarruf teşvik primi gibi kesintilerin yüksek olmasıdır. Kayıtdışı istihdamın kayda alınabilmesi bakımından istihdam vergilerinin Batı ülkeleri oranlarına kademeli düşürülmesi faydalı olacaktır.

Kamunun bütçe açıkları yüksek faizli borçlanma ile finanse edildiğinden, enflasyon, Crowding Out gibi olumsuz ekonomik olaylara

neden olmaktadır. Bu nedenle kamu finansmanını sağlıklı bir yapıya kavuşturmak gerekmektedir. Kamu harcamalarının finansmanında en sağlıklı araç vergileme olduğundan kayıtdışı ekonominin makul ölçülerde vergilendirilebilmesi bu açıdan düşünülmelidir.

İç borçlanmayla gelen olumsuz faiz gelişmeleri ve iktisadi faaliyetleri üretkenlikten ziyade rant arama yönündeki spekülâtif davranış kalıplarına yönelten düzenlemelerin hakim olduğu bir iktisadi ortamın, üretken yatırımlar için cazip ve uyarıcı olamayacağı tartışma götürmez bir gerçektir. Bu nedenle iç borç stokunun çözümü için, devletin vergi gelirlerini artırması, harcamalarını kısması, teşviklerini daraltması, devlet tahvili ve Hazine bonusu faizlerini düşürmesi yanında, vergi gelirleri hiç vergilendirilmeyen veya sembolik olarak vergilendirilen gelirlerin vergi kapsamına alınması gerekmektedir.

Özel sektör yatırımlarının geliştirilmesi, dolayısıyla istihdam imkânlarının artırılması bakımından dengeli ve istikrarlı makro-ekonomik politikalar izlenmelidir. Bunun için kamu açıklarının azaltılması, reel faiz oranlarının düşük tutulması, ekonomide tasarruf ve yatırım düzeyinin yükseltilmesi yoluyla ekonomik büyümeye süreklilik kazandırılması amacıyla potansiyel vergi alanlarından olan kayıtdışı ekonominin vergi kapsamına alınması için politikalar üretilmelidir.

Kayıtdışı ekonominin mümkün olduğu kadar makul seviyelere çekilmesi için oy kaygısından uzak ve bu konuda kararlılığını gösterecek bütün partilerin konsensüs oluşturması gerekmektedir. 5 Nisan kararları gibi kısa vadeli planlar değil, herkesi ve her kesimi vergi mükellefi yapacak reform niteliğindeki kararlara ihtiyaç vardır. Doğaldır ki, bu vergi reformunun yapılabileceğine ulaşması için toplumsal uzlaşma şarttır.

Kayıtdışı ekonominin zaman içinde başarıyla vergilendirilmesi ve olumlu sonuçların alınmaya başlanması öncelikle devletin iç borç politikasını makul bir düzeye indirecektir. Bu durum finans piyasalarında faiz oranlarını düşürücü etki yapacak, böylece kamu sektörünün özel sektörü dışlayıcı etkisi (Crowding Out) hafifleyecektir.

Kayıtdışı ekonominin boyutlarını aşağıya çekme doğrultusunda şunları söylemek mümkündür:

- Vergi inceleme olasılığı artırılmalıdır. Bu incelemeler ancak iyi yetişmiş, uzmanlaşmış kişilerce yürütülebilir.

- Vergi cezalarının şiddeti ve etkinliğini azaltan uygulamalar ortadan kaldırılmalı, maddi para cezalarının yanı sıra hapis ve diğer cezaların da uygulanmasına işlerlik kazandırılmalıdır. Bu şekilde vergi kaçakçılığının maliyeti ve riski yükseltilmiş olacaktır.

- Vergi oranları yeniden değerlendirilmelidir.

- Vergi bilinci ve vergi ahlakı konusuna gerekli önem verilmelidir.

- Vergi daireleri personelinin eğitim ve bilgi düzeyi artırılmalıdır.

- Asgari ücret vergi dışı bırakılmalıdır.

- Sigortasız işçi çalıştırılmasına da neden olan istihdam üzerindeki çeşitli vergilerin azaltılmasına yönelik politikalar oluşturulmalıdır.

- Sermaye piyasası kazançlarının vergi dışı kalması ve menkul kıymet kâğıtların üzerlerinin hamiline yazılı olması belge ve kayıt düzeninin yerleştirilmesini zorlaştırdığından, bu piyasa vergi kapsamına alınmalı ve hamiline yazılılıktan kurtarılmalıdır.

- Nüfus artışı ve göç olgusu denetim altına alınmalı, tapu sistemi iyileştirilmeli, belge düzeni oturtulmalı, bilgisayar ağının genişletilerek eğitilmiş eleman sayısı artırılmalı, devlete güven oluşturulmalı, mevzuat düzenlemeleri yapılmalı, götürü vergi sınırları daraltılmalı, vergi affı sık sık çıkarılmamalıdır (vergi adaletsizliği de yaratıyor).

- Globalleşen bir dünyada gelirin vergilendirilmesinden çok, tüketim ve tasarrufun kullanış biçimi ve değişikliğinin vergilendirilmesi üzerine politikalar üretilmelidir.

- Belge düzeni oturtulmalı, mükellefi mükellefle kontrol sistemine geçilebilmesi için alışverişlerde belge alma teşvik edilmelidir.

- Herkese vergi numarası verme girişimi, herkesten vergi alma gerçeğinin üzerini örtmemelidir. Çünkü önemli olan herkese vergi numarası vermek değil, herkesten vergi alabilmektir.

Ekonomide kayıtlı faaliyetlerin artırılabilmesi için sadece idari düzenlemelerle yetinilmemeli, bunun meşruluk temelleri de yaratılmalıdır. Bunun için devletin saygınlığını ortadan kaldıran rüşvet, yolsuzluk gibi olayların üzerine ciddiyetle gidilmeli ve mükellefler ödedikleri vergilerin hizmet olarak tekrar kendilerine döneceğine inandırılmalıdır.

Kısaca, uzun dönemli makro dengelerin oluşması için kayıtdışı ekonomik faaliyetleri de kapsayan bir vergi reformuna ve üretime dayalı geçici olmayan kaynaklardan beslenen bir ekonomi politikasına ihtiyaç vardır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a) Kitaplar

ALTUĞ, Nuray

Ekonomik Düzenler,

Kavramlar-Kurumlar-Politikalar, M.Ü.

Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Yayın No:
1994-04, İstanbul, 1994 (x).

ALTUĞ, Osman

Kayıtdışı Ekonomi, Cem Ofset, İstanbul,
1994.

AMACHER, Ryan C.

Principles of Economics, 3.B.,

ULBRICH, Holley H.

South-Western Publishing Co, ABD, 1986.

AREN, Sadun

Para ve Para Politikası, 3.B., Gerçek
Yayınevi, İstanbul, 1989.

AYDEMİR, Şinasi

Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi, Maliye
Hesap Uzmanlar Derneği, İstanbul, 1995.

BATIREL, Ömer Faruk

*Maliye Politikası ve Gelişmekte Olan
Ülkeler*, Kan Dağıtımçılık Yayıncılık,
İstanbul, 1984

Kamu Bütçesi, Nihat Sayar Yayın ve Yardım
Vakfı, 5.B., İstanbul, 1987.

BARRO, Robert S.

Macroeconomics, John Wiley and Sons,
ABD, 1984.

BÜYÜKERŞEN, Yılmaz

*İç Devlet Borçlarının Enflasyonist
Etkileri*, Eskişehir İkt. ve Tic. İlm. Akd.
Yayını No : 61/29, Eskişehir, 1966.

- DERNBURG, Thomas F. *Macroeconomics*, Concepts, Theories and Policies, 7.B., McGraw-Hill, 1985.
- DOLAN, Edwin .G. *Macroeconomics*, 5.B., Dryden Press, ABD, 1988.
- LINDSEY, David. E *Macro-Economics*, 2.B., McGraw-Hill Book Company, ABD, 1981.
- FİSCHER, Stanley *Kayıtdışı Ekonomi Enformal İstihdam*, İTO Yayın No : 1995-17, İstanbul, 1995.
- FRIEDRİCH EBERT VAKFI *Türkiye'de Yabancı Kaçak İşçilik*, İstanbul, 1995.
- _____ *Ücretlerin Vergilendirilmesi*, İstanbul, 1994.
- GHAİ, Dharam (Çev.İdil Eser) *Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi, Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, Ed. Renee Prendergast ve Francis Stewart, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- GORDON, Robert.J. *Macroeconomics*, 5.B., Scott, Foresman and Company, ABD, 1990.
- HALL, Robert.E. *Macro Economics* (Theory, Performance and Policy/, W.W. Norton and Company, ABD, 1986.
- TAYLOR, John.B. *Küreselleşme ve Ekonomimiz*, 3.B., Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1993.
- İYİBOZKURT, M.Erol *Türkiye'de Gelir Bölüşümü*, Tobb Yayını, Ankara, 1992.
- KAZGAN, Gülten ve Diğerleri *Değişen Dünyada Türk Ekonomisi*, Cem Yayınevi, İstanbul, Nisan 1993.
- KILIÇBAY, Ahmet

- KIRBAŞ, Sadık *Kayıtdışı Ekonomi, Nedenleri Boyutları ve Çözüm Yolları*, Tesav Yayınları, Yayın, No : 9, 1995.
- MİSHKİN, Frederic.S. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*, Little, Brown and Company, ABD, 1986.
- ÖZÇELİK-İŞ *Kayıtdışı Ekonomi ve İstihdam*, Özçelik-İş Eğitim Yayınları, No : 8, İstanbul, 1994.
- PARASIZ, İlker *Kriz Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995.
- RUFFİN, Roy.J. *Principles of Economics*, 2.B., Scott, Foresman and Company, England, 1985.
- GREGORY, Paul.R. *Principles of Economics*, 3.B., Scott Foresman and Company, ABD, 1986
- SAMURKAŞ, A.İhsan *Enflasyon Düşüncesi*, Rehber Basın Yayın, Ankara, 1993.
- SAVAŞ, Vural *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, 2.B., Beta Yayın Dağıtım, İstanbul, 1986.
- _____ *Politik İktisat*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1986(a).
- SCHMÖLDERS, G. (Çev.Salih Turhan), *Genel Vergi Teorisi*, İ.Ü. Yayınlarından No : 2149, İstanbul, 1976.
- SMİTH, Stephen *Britain's Shadow Economy*, Clarendon Pres, Oxford, 1986.
- SPK. *Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü : 1980*

- Sonrası Dönemin Bir Değerlendirilmesi,***
SPK. Araştırma Dairesi, Yayın No : 17,
Ankara, Mayıs 1995.
- TEMEL, Adil ***Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit***
ŞİMŞEK, Ayşegül ***Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki***
YAZICI, Kuddusi ***Büyükülüğü,*** DPT, Ankara, 1994.
- TERZİ, Harun Türk Endüstri İlişkileri Sisteminde Grevler ve
Ekonomik Etkileri : Karşılaştırmalı Bir
Yaklaşım, Basılmamış Doktora Tezi, K.T.Ü.
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 1996.
- THOMPSON, Allen.R. ***Economics,*** 2.B., Addison-Wesley, ABD,
1988.
- TİSK İnceleme Yayınları ***Türkiye'nin Rekabet Gücü (AB Ülkeleri,***
Japonya ve ABD karşılaştırmalı), Yayın
No : 152, ty.
- _____ ***Sorunlar ve Görüşler,*** TİSK İnceleme
Yayınları 6, Yayın No : 130, t.y.
- _____ ***OECD Ülkelerinde İşsizliğin Önlenmesi***
Konusundaki Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye
TİSK, İnceleme Yayınları 8, t.y.(b)
- _____ ***Türkiye'de Çocuk İşgücü,*** TİSK Yayın No:
138, 1994
- YÖRÜK, Ahmet ***İktisat,*** İ.Ü. Yayın No : 3683, İstanbul, 1992.

b) Makaleler

- ACAR, Ahmet Cevat "İktisadi Faaliyetlerde Kadınların Üretici
Faaliyetlerinin "Görünmezliği" Sorunu",
Sosyal Siyaset Konferansları Kırkıncı

- Kitap**, İ.Ü. Yayın No : 3867, İstanbul, (1995), ss.195-203.
- AKALIN, Güneri "Türkiye'de Mali Buhran ve Mali Sistemin Reformu", *Vergi Dünyası*, Sayı : 147, (Kasım 1993), ss.13-29.
- AKAT, A.Savaş "1994 Bunalımı Üstüne Çeşitlemeler", *Görüş*, (Haziran 1994), ss.16-34.
- AKGÜÇ, Öztin "Bankacılıkta Yapısal Değişmeler", *BASİSEN*, Sayı : 54, (Mart 1995), ss.21-22.
- AKINCI, Ahmet "Türkiye Ekonomisinde Özel Sektör Yatırımları", *Sanayi Yıllığı 1993*, Ed. Ahmet Kandemir, Ahmet Demir ve Serdar Şahinkaya, Türkiye Kalkınma Bankası, Ankara, (1993), ss.16-57.
- AKYÜZ, Müfit "Kuraldışı Ekonomi : Terminolojik Bir Not", *Öneri*, Cilt :1, Sayı : 1, (Haziran 1994), ss.15-17.
- AKYÜZ, Müfit "Kayıtdışı Ekonominin Boyutları: Tanzi Modeli'nin Türkiye Ekonomisi Verileriyle Çözülmesi Denemesi", *M.Ü.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XI, Sayı : 1-2, (1995), ss.267-284.
- BAHÇEKAPILI, Cengiz
- ALTIOK, Pınar "24 Ocak 1980 Ekonomik Kararlarından Sonra Uygulanan Vergi Politikasının Özel Sektörün ve Kamu Sektörünün Yatırım, Tasarruf ve Harcamalar, Üzerindeki Etkileri", *İktisat*, Sayı : 335-336, (Şubat-Mart 1993), ss.17-21.
- ALTUĞ, Nuray "Türkiye'de İç Borçların Yapısında 1970-1992 Yılları Arasında Meydana Gelen Değişmeler Üzerine Bazı Gözlemler", *Maliye Araştırma*

Merkezi Konferansları, Otuzaltıncı Seri -Yıl : 1994, İ.Ü. Yayın No : 3891, İstanbul, (1994), ss.107-122.

ALTUĞ, Osman

"Yeraltı Ekonomisi", **Kapital**, (Eylül 1991), ss.12-17

"Vergide Toplumsal Uzlama Arayışı", **Türkiye İktisat Dergisi**, (Kasım 1992), ss.28-34.

"Kayıtdışı Ekonomi", **İşveren**, Cilt : XXXI, Sayı : 12, (Ekim 1993), ss.8-12.

"Kayıtdışı Ekonomi", **ASO Medya**, (Aralık 1993), ss.25-40.

"Ekonominin Yarısı Yeraltında", **Forum**, (Şubat 1994), ss.12-13.

"Kayıtdışı Ekonomi Vergiye Karşı Başkaldırı", **Görüş**, Sayı : 14, (Mart 1994), ss.36-68.

"Kayıtdışı Ekonomi : Yasalar Değil Uygulama Eksik (Söyleşi)", **DİSK-AR**, Yıl : 2, Sayı : 15, (Mart - Nisan 1994), ss.7-8.

"Türkiye'de Kayıtdışı İstihdam'ın Boyutları", **BASİSEN** Sayı : 52, (Nisan 1994), ss.50-52.

"Kayıtdışı Ekonomi ve Demokratikleşme, Avrupa Birliğine Geçiş", **Ekonomik Tavr**, Yıl : 1, Sayı : 1, (Eylül 1995), ss.11-20.

"Kayıtdışı Ekonomi Batırıyor", **Yörünge**, Sayı: 266, (18 Şubat-2 Mart 1996), ss.5-10

"Kayıtdışı Ekonominin Kayıt Altına

- Alınması", *Yayınlanmamış Çalışma*, 1996.
- ALTUN, Hüseyin "Borçlanma Olgusu Üzerine", *Dünya*, 27 Ocak 1995.
- ANIL, İbrahim "Kayıtdışı Ekonomi Kavramının Gizledikleri", *DİSK-AR*, Yıl : 3, Sayı : 18, (Nisan-Mayıs 1995), ss.9-12.
- ARIKAN, Türkan "On Yıl :da 1.4 Katrilyon Liralık Vergi Erozyonu", *Dünya*, (20 Şubat 1995), ss.6.
- ARIKAN, Zeynep "Kayıtdışı Ekonominin Boyutları ve Sonuçları", *Maliye Yazıları*, (Temmuz-Eylül 1995), Sayı : : 48, ss.49-61.
- AY, Hakan
- ASLAN, Nurdan "Kalkınmakta Olan Ülkelerde Kamu Harcamalarının ve Özel Yatırımların Önemi", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Yıl : 31, Sayı : 9, (Eylül 1994), ss.5-13.
- ATAMTÜRK, Burak "Türkiye'de Kamu Finansman Politikası ve Kriz İlişkisi", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Yıl : 31, Sayı : 9, (Eylül 1994), ss.23-30.
- ATASAYAR, Kubilay "Kayıtdışı Ekonomide Sosyal Faktör", *İşveren*, Cilt : XXXI, Sayı : 12, (Eylül 1993), ss.6.
- AYDEMİR, Şinasi "Kayıtdışı Ekonomi Üzerine (1)", *Vergi Dünyası*, Sayı : 161, (Ocak 1995), ss.72-86.
- BARTHELEMY, Philippe "The Underground Economy in France", *The Underground Economies : Tax Evasion and Information Dirtortion*, Ed. Edgar Feige, Cambridge University Press, (1989), ss.281-293.
- BAYDUR, Refik "Çalışma Hayatına Esneklik Gelsin", *Forum*,

- BEKKERS, Hans
STOFFERS, Wim
Yıl : 2, Sayı : 9, Eylül 1995, ss.24-27.
"Measuring Informal Sector Employment in Pakistan. Testing A New Methodolgy",
International Labour Review, Cilt : 134,
Sayı : 1, (1995), ss.17-36.
- BHATTACHARYYA, A.K.
"An Econometric Method of Estimating the
"Hidden Economy" United Kingdom
(1960-1984): Estimates and Tests",
Economic Journal, Cilt : 100, Sayı : 402,
(Eylül 1990), ss.703-717.
- BORATAV, Korkut
"Türkiye'yi Adeta Bir Borsaya
Dönüştürdüler", *İktisat*, Yıl : 30, Sayı : 349,
(Mayıs - Haziran 1994), ss.26-27.
- BULUT, Fazlı
"Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi (Vergisel
Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi)", *Vergi Dünyası*,
Sayı : 174, (Şubat 1996), ss.56-61.
- CANSEN, Ege
"Yeraltı Ekonomisi", *Hürriyet*, (3 Kasım
1994), ss.9.
- CARSON, Carol. S.
"The Underground Economy: An
Introduction", *Survey of Current Business*,
(Mayıs 1984).
- CASSSEL, Dieter
"The Shadow Economy and Economic Policy in
East and West : A Comparative System
Approach", *The Unofficial Economy*, Ed.
Sergio Alessandrini ve Bruno Dallago, Gower
Publishing Company, England, (1987),
ss.127-146.
- ÇOKGEZEN, Murat
"Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Boyutları",
İktisat ve İş Dünyası, Yıl : 2, Sayı : 16,
(Ekim 1993), ss.22-25.

- ÇOLAK, Ö.Faruk "TCMB'nin Para Politikası ve Para Programı", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Yıl : 31, Sayı : 6, (Haziran 1994), ss.41-49.
- DALLAGO, Bruno "The Underground Economy in The West and East A Comparative Approach", *The Unofficial Economy*, Ed. Sergio Alessandrini ve Bruno Dallago, Gower Publishing Company, England, (1987), ss.147-165.
- DE GRAZIA, Raffaele "Clandestine Employment : A Problem of Our Times", *The Underground Economy in The United States And Abroad*, Ed. Vito Tanzi, D.C. Heath and Company, ABD, (1982), ss.29-44.
- DEL BOCA, Daniela
FORTE, Francesco "Recent Empirical Surveys and Theoretical Interpretations of The Parallel Economy in Italy", *The Underground Economy in The United States And, Abroad*, Ed. Vito Tanzi, D.C. Healt and Company, ABD, (1982), ss.181-207.
- DEMİR, Musa "Geçiş Sürecindeki Yönetim: Kamu Yönetiminde Reform", *Maliye*, Sayı : 118, (Ocak - Nisan 1995), ss.17.
- DEMİR, Osman "Ekonomik Kriz ve Hatada İsrar", *Çerçeve*, Yıl : 3, Sayı : 111 (Eylül - Ekim 1994), ss.38-44.
- DERDİYOK, Türkmen "Türkiye'nin Laffer Eğrisi", *Maliye Dergisi*, Sayı : 112, (Mart - Nisan 1993), ss.26-37.
- _____ "Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini", *Türkiye İktisat Dergisi*, Yıl : 5, Sayı : 14,

- (Mayıs 1993), ss.54-63.
-
- "Bizdeki Vergi Kaçağının Boyutu Diğer Ükelere Göre Oldukça Yüksek", *İşveren*, Cilt : XXXI, Sayı : 12, Eylül 1993, ss.21-23.
- DOĞRUSÖZ, Bumin "Kayıtdışı Ekonominin "Kanunla" Vergilendirilmesi", *Dünya*, (28 Nisan 1994), ss.6.
- DÖNMEZ, Recai "Alternatif Bir Gelir Kaynağı Olarak Vergi Afları, ABD ve Türkiye Uygulaması", *İşletme ve Finans*, Yıl : 7, Sayı : 71, (Şubat 1992), ss.24-29.
- ERDOĞDU, Seyhan "Ev İşçileri : Evlerin Sessiz Köleleri ILO Gündeminde", *Türk-İş* Sayı : 32, (Haziran 1995), ss.32-34.
- ERGİL, Doğu "Kredi Bağımlılığı", *Girişim*, Sayı : 4, (Mayıs - Haziran 1995), ss.4-7.
- ERTEN, Ayşe Nur "5 Nisan Ekonomik İstikrar Paketinin Faturası Dar Gelirli'lere Çıkarıldı", *DİSK-AR* Yıl : 3, Sayı : 18, (Nisan - Mayıs 1995), ss.4-8.
- EVGİN, Tülay "90'lı Yıllarda Bütçe ve Bütçe Açığının Finansmanı", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt : 5, Sayı : 13, (1994), ss.19-29.
-
- "1994 Yılında Kamu Finansmanı", *Birlik*, Yıl: 5, Sayı : 8, (Ocak 1995), ss.9-15.
- FEIGE, Edgar "How Big Is the Irregular Economy?" *Challenge* (Kasım - Aralık 1979), ss.5-13.
-
- "The Meaning and Measurement of the Underground Economy", *The Unergroud*

- Economics Tax Evasion and Information Distortion***, Ed. Edger Feige, Cambridge University Press, (1989), ss.13-56.
- FREY, Bruno "The Hidden Economy : State and Prospects for Measurement", ***Review of Income and Wealth***, Sayı : 30, (Mart 1984).
- POMMEREHNE, Werner
-
- (Çev. Aykut Kibritçioğlu). "Gölge Ekonomi ve İktisat Politikası", ***Ekonomik Yaklaşım***, Cilt: 5, Sayı : 13, (1994), ss.91-108.
- GİRAY, Filiz "Türkiye'de Vergiler ve Sermaye Piyasası", ***Banka ve Ekonomik Yorumlar***, Yıl : 32, Sayı : 7, (Temmuz 1995), ss.59-63.
- GREENSPAN, Alan (Çev. Gonca Kılınç) "Bir Defa Daha Bütçe Açıkları Üzerine", ***Bankacılar***, Sayı : 15, (1995), ss. 62-64.
- GÜRLESEL, Can Fuat "Bankacılıkta 95 Parlak Görünmüyor", ***İktisat*** Yıl : 31, Sayı : 355, (Ocak 1995), ss. 38-39.
- HANSSON, Ingemar "The Underground Economy in Sweden", ***The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion***, Ed. Edgar Feige, Cambridge University Press, (1989), ss. 219-236.
-
- "The Underground Economy in A High Tax Country : The Case of Sweden", ***The Underground Economy in he United States and Abroad***, Ed. Vito Tanzi, D.C. Health and Company, ABD, (1982), ss. 233-243.

- HEGEDÜS, Andras "Some Problems of The Expansion of The Second Economy in Hungary", *The Unofficial Economy*, Ed. Sergio Alessandrini ve Bruno Dallago, Gower Publishing Company, England, (1987), ss.297-301.
- ISACHSEN, Arne Joh
KLOVLAND, Jan Tore
STROM, Steiner "The Hidden Economy in Norway", *The Underground Economy in The United States and Abroad*, Ed. Vito Tanzi, D.C. Heath and company, ABD, (1982), ss.209-231.
- ISACHSEN, Arne Joh
STROM, Steiner "The Hidden Economy in Norway With Special Emphasis on The Hidden Labor Market", *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*, Ed. Edgar Feige, Cambridge University Press, (1989), ss.251-265.
- KARABULUT, Özcan "Formal ve Enformal Sektörde Çalışan Çocukların Durumu ve Sanayie Etkileri", *Türk-İş*, Sayı : 238, (Mayıs 1994), ss.46-47.
- KASNAKOĞLU, Zehra "Monetary Approach to The Measurement of Unrecorded Economy in Turkey", *METU Studies in Development*, 20 (1-2), (1993), ss.87-111.
- KAZICI, Sami "Vergi Reformlarından Alınacak Dersler", *Vergi Dünyası*, Sayı : 144, (Ağustos 1993), ss.11-18.
- KENADJIAN, Berdj "The Direct Approach to Measuring The Underground Economy in The United State: IRS Estimates of Unreported Income", *The*

- Underground Economy In The United States and Abroad***, Ed. Vito Tanzi, D.C. Heath and Company, ABD, (1982), ss.93-101.
- KESKİN, Ekrem "Paranın Dolanım Hızı ve Crowding Out", ***Banka ve Ekonomik Yorumlar***, Yıl : 29, Sayı : 2, (Şubat 1992), ss.49-57.
- KIRBAŞ, Sadık "1995 Bütçesi Bütçe Açıkları ve Devletin Yeniden Yapılanması", ***İşveren***, Cilt : XXXIII, Sayı : 2, (Kasım 1994), ss.14-15.
- KLIESEN, Kevin. L. "Chained, Rested and Ready : The New and Improved GDP", ***The Regional Economist***, (Ocak 1996), ss.10-11.
- KORKMAZ, Esfender "Ekonomi Yanlış Dengeye Oturdu", ***İstanbul Ticaret***, (24 Nisan 1995), ss.2.
- KUŞÇUOĞLU, Cengiz "Kayıtdışı Ekonomi Vergilendirilebilecek mi?" ***Pazar Postası***, Sayı : 26, (Haziran 1994), ss.2.
- LANGFELDT, Enno "Underground Economy in The Federal Republic in The Of Germany : A Preliminary Assessment", ***The Underground Economies : Tax Evasion and Information Distortion***, Ed. Edgar Feige , Cambridge University Press, (1989), ss. 197-217.
- MCGEE, Robert
FEİGE, Edgar "Policy İllusion, Macroeconomic İnstability, and The Unrecorded Economy", ***The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion***, Ed. Edgar Feige, Cambridge University Press, (1989), ss. 81-109.

- MERİÇ, Arzu "Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Yıl : 30, Sayı : 11, (Kasım 1993), ss.57-62.
- MİRUS, Rolf
SMİTH, Roger "Canada's Underground Economy", *The Underground Economies : Tax Evasion and Information Distortion*, Ed. Edgar Feige, Cambridge University Press, (1989), ss.267-280.
- NARLI, Nilüfer "Türkiye Kaçak İşçi Cenneti", *Forum*, Yıl : 2, Sayı : 4, (15 Nisan 1995), ss.4-7.
- OĞUZ, Şeref "Bilgi Toplumu Gümbür Gümbür Geliyor", *Pazar Postası*, (20 Ocak 1996), ss.5.
- O'HİGGİNS, Michael "Assessing The Underground Economy in The United Kingdom", *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*, Ed. Edgar Feige, Cambridge University Press, (1989), ss.175-195.
- OYAN, Oğuz "Düşük Olduğunu Bildiğimiz Vergi Yükünü Nasıl Artırabiliriz?" *Dünya*, (21 Nisan 1995).
- ÖNDER, İzzettin "Türkiye'de Kamu Kesimi", *Basisen*, Sayı : 54, (Mart 1995), ss.19-20.
- ÖZDEMİR, Ertan "Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilmesi", *Dünya*, (9 Mayıs 1994), ss.6.
- ÖZEREN, Suat "Makro Ekonomik Politikalar ve İstihdam", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt : 4, Sayı : 10, (1993), ss.25-38.
- ÖZGEN, Mehmet "Gelişmekte Olan Ülkelerde Faiz Politikaları", *Maliye Dergisi*, Sayı : 116, (Ocak - Şubat 1994), ss.60-78.

- ÖZÖTÜN, Erdoğan "Milli Gelir Tüm Faaliyetleri Kapsıyor", *Forum*, (Şubat 1994), ss.18-21.
- ÖZSEVER, Atilla "Sosyal Güvenlikte Toplumsal Uzlaşma", *Forum*, (Mayıs 1994), ss.54-55.
- ÖZSOYLU, A. Fazıl "Gizli Ekonomi", *İktisat*, Sayı : 335-336, (Şubat-Mart 1993), ss.35-58.
- _____ "Kayıtdışı Ekonominin Etkileri", *Forum* (Şubat 1994), ss.14-17.
- _____ "Enformal Sektör ve Politika Önerileri", *İstihdam* Sayı : 18, (Ocak - Mart 1995), ss.24-28.
- _____ "Gizli Ekonomi", *Bilanço*, Yıl : 2, Sayı : 15-16, (Haziran - Temmuz 1995), ss. 5.
- _____ "Ekonomik Kriz ve Kayıtdışı Ekonomi", *93-94, Petrol-İş Yearbook*, Petrol-İş Yayın-36, İstanbul, (1995), ss. 770-777.
- PARASIZ, İlker "Yüksek Faiz Oranları, Tam Dışlama Etkisi ve Depresyon, Hiperenflasyon Açmazı", *İşveren*, Cilt : XXXII Sayı : 9, (Haziran 1994), ss.11-13.
- REED, Mike "An Alternative View of The Underground Economy", *Journal of Economics Issues*, Cilt : XIX, Sayı : 2, (Haziran 1985), ss.567-573.
- RICHUPAN, Somchai (Çev. Nevzat Yılmaz), "Vergi Kayıp ve Kaçağının Ölçülmesi", *Vergi Sorunları*, Sayı: 67, (Temmuz - Ağustos 1993), ss.42-51.
- SAĞLAM, Dündar "Türkiye'de Kamu Borçlanma Politikasının Değerlendirilmesi" *Banka ve Ekonomik*

Yorumlar, Yıl : 30, Sayı : 9-10, (Eylül-Ekim 1993), ss.5-25.

"1994 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisine İlişkin Bekleyişler", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Yıl : 31, Sayı : 1, (Ocak 1994), ss.5-23.

"Bütçe Politikasının Teorik Kavramlarında ve Araçlarında Yeni Gelişmeler", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Yıl : 32, Sayı : 10, (Ekim 1995), ss.33-41.

SERVET, Ömer "Rant Ekonomisi ve Kriz", *Pazar Postası*, Sayı : 107, (Ocak 1996), ss.5.

SAYKUN, Okan "Girişimciye "Bürokrasi" Engeli", *Girişim*, Sayı : 2, (Mart 1995), ss.19-21.

SEVİĞ, Veysi "Nasıl Bir Vergi Reformu", *Görüş*, (Ocak 1994), ss.60-67.

"Kayıtdışı Ekonomi Nedir", *Dünya*, (4 Mayıs 1994), ss.4.

"Kayıtdışı Ekonominin Ölçülebilirliği", *Dünya*, (12 Mayıs 1994), ss.4.

"Vergi ve Mali Piyasalar", *Yeni Yüzyıl*, (16 Aralık 1994).

"Kayıtdışı Ekonomiye Dikkat", *Yeni Yüzyıl*, (21 Haziran 1995).

"Ücretlerin Vergilendirilmesi ve Kayıtdışılık", *'93-'94 Petrol-İş Yearbook*, Petrol-İş Yayın-36, İstanbul, (1995), ss.165-182.

- SOFRACI, İ.Erdem "Bütçe Açığı Finansmanı ve Enflasyon Vergisi", *M.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt : XI, Sayı: 1-2, (1995), ss. 253-266.
- SÖNMEZ, Sinan "Bütçe Açığının Finansmanı ve Enflasyon", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 21 (4), (1994), ss. 579-603.
- ŞEKER, Sakıp "Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", *Yaklaşım*, Yıl : 3, Sayı : 25, (Ocak 1995), ss. 76-87.
- _____ "Kayıtdışı Ekonomi", *Vitrin*, Sayı : 90, (ty)., ss.19.
- ŞENGÜL, Selami "Kayıtdışı Ekonomi" Bir Hürafenin Sorgulanması", *Vergi Dünyası*, Sayı : 174, (Şubat 1996), ss.9-16.
- TANZİ, Vito "Underground Economy and Tax Evasion in The United States : Estimates and Implications", *The Underground Economy in Teh United States and Abroad*, Ed. Vito Tanzi, D.C. Heath and Company, ABD, (1982), ss. 69-91.
- _____ (Çev. Mustafa Açıkalin), "Yeraltı Ekonomisi", *Maliye Dergisi*, Sayı : 70, (Temmuz-Ağustos 1984), ss.69-77.
- TOSUNER, Mehmet "Vergi Kayıp ve Kaçakları Sorununa İlişkin Görüş ve Öneriler", *Vergi Sorunları*, Sayı : 85, (Ekim 1995), ss.65-72.
- TUCKER, Mark "The Underground Economy in Australia," *The Underground Economy in The United States and Abroad*, Ed. Vito Tanzi, D.C. Heath and

- Company, ABD, (1982), ss.311-328.
- TUNCA, Arda "Kamu Kesiminin, Özel Kesimin Fon Kullanım Olanaklarını Daraltma Etkisi (Crowding Out)", ***Banka ve Ekonomik Yorumlar***, Yıl : 30, Sayı : 6, (Haziran 1993), ss.47-58.
- UYGUR, Ercan "Türkiye'de Ekonomik Kriz Oluşumu Seyri, Geleceği", ***İşletme ve Finans***, Yıl : 9, (Temmuz 1994), ss.421-55.
- ÜLGEN, Gülden "Türk Bankacılığının Sorunları ve Bankacılık Sisteminde Öneriler", ***Banka ve Ekonomik Yorumlar***, Yıl : 30, Sayı : 9-10, (Eylül - Ekim 1993), ss.69-73.
- YERCI, Cahit "Vergi Kaçırma Sorunu ve Soruna Karşı Avrupa Topluluğundaki Uygulamalar", ***Maliye Dergisi***, Sayı : 102, (Haziran 1991), ss.3-13.

c) Raporlar

T.C.Maliye Bakanlığı 1993 Yıllık Ekonomik Rapor.

- MÜSİAD, Devletın Borç Krizi, İflas, 1999, Araştırma Raporları-6, İstanbul, 1994.
- TİSK, 1994 Yılı Çalışma İstatistikleri
- TOBB, Vergi, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, TOBB Yayınları, No : Genel 244, Ankara, 1992.
- TOBB, Ekonomik Rapor, 1993.
- TOBB, 49. Genel Kurul, 1993.

TÜGİAD, 2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar VI-Vergi, t.y.

TÜSİAD, Sanayileşmede Yönetim ve Toplumsal Uzlaşma, Yayın No TÜSİAD -T/92, 4-150, İstanbul, 1992.

7.Beşyıllık Kalkınma Planı "Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu" Sosyal ve Ekonomik Gruplar Alt Komisyonu Taslak Raporu.

d) Bildiriler

AKGÜÇ, Öztin

Ülkemizdeki Vergi Sistemi ve Uygulamalarının Ekonomi Politikaları Açısından Değerlendirilmesi, *Türk Vergi Sistemi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri Sempozyumu*, 8-9 Haziran 1990, İstanbul, Bildiriler Kitabı (1991), ss.40.

GÖRGÜN, Sevim

1983-1989 Dönemi Vergi Uygulamasının İktisadi Sonuçları, *Türk Vergi Sistemi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri Sempozyumu*, 8-9 Haziran 1990, İstanbul Bildiriler, Kitabı (1991), ss.31-40.

SAYGILIOĞLU, Nevzat

Vergi Kaybına Kavramsal Yaklaşım, *Türk Vergi Sistemi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri Sempozyumu*, 8-9 Haziran 1990, İstanbul Bildiriler Kitabı (1991), ss.55-71.

e) Diğerleri

ARBEIT Und SOZIALPOLITIK

Schwarzarbeit als Individuelle Freiheit?, Sayı : 4, (5 Nisan 1980), ss.389-390.

BANKA ve EKONOMİK YORUMLAR, OECD Ülkelerinde Orta ve Uzun
Vadeli Bütçe Politikası, Yıl : 31, Sayı : 2,
(Şubat 1994), ss.53-59.

BASİSEN

Çocuk Çalıştırılmaya Devam Ediliyor, Sayı :
55, (Aralık 1995), ss.38.

DÜNYA

17 Haziran 1994.

30 Eylül 1994.

07 Kasım 1994.

21 Aralık 1994.

10 Ocak 1995.

29 Mart 1995.

01 Nisan 1995.

01 Mayıs 1995.

22 Mayıs 1995.

EKONOMİKA-and-ZHINAN 1991, ss.6.

FINANCIAL TIMES

21 Ocak 1992.

27 Ağustos 1992.

FORUM

"İşgücüne Yeni Düzen, Yıl : 2, Sayı : 4, (Nisan
1995), ss.42-44.

"Çalışma Hayatına "Esneklik" Gelsin", Yıl : 2,
Sayı : 9, (Eylül 1995), ss.24-27.

İFO-SCHELLDIENST

Sayı : 16-17, (16 Haziran 1981), ss.411-413.

İŞVEREN

"Türkiye'de Çocuk İşgücü ve Mevzuatımızda
Yer Alan Düzenlemeler, Cilt : XXXII, Sayı : 3,
(Aralık 1993), ss.27-29.

T.C. YÜKSEK
DOKÜMANTE
KURUMU

- _____ "Birinci Yılında 5 Nisan Kararları", Cilt : XXXIII, Sayı : 7,
(Nisan 1995), ss.20-22.
- IZVESTIA 15 Mayıs 1991.
- MİLLİYET 15 Ekim 1994.
- _____ 17 Şubat 1996.
- _____ 08 Nisan 1996.
- PAZAR POSTASI 6 Nisan 1996.
- SABAHA 07 Nisan 1995.
- _____ 26 Nisan 1996.
- SSK BÜLTENİ "Çocuk İşçiler", Yıl : 8, Sayı : 37, (Temmuz-Ağustos 1993),
ss.21-22.
- TÜRK-İŞ "Taşeron İşçiliği", Sayı : 281, (Eylül 1993), ss.26-27.
- _____ "Çocuk İşçiler Sömürülüyor", Sayı : 290, (Haziran 1994),
ss.31.
- YENİ GÜNAYDIN 21 Kasım 1994.
- YENİ YÜZYIL 20 Haziran 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Adem KALÇA, 01.05.1966 yılında Rize ili Derepaarı ilçesinde dünyaya geldi. İlk ve ortaokul tahsilini Derepaarı ilçesinde, liseyi ise Rize Ticaret Lisesi'nde tamamladı.

1985-1986 öğretim yılında öğrenime başladığı Marmara Üniversitesi İktisat Bölümü Yükseköğretim Lisans Programı'nı 1988-1989 döneminde tamamladı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü "Para Banka" Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı'nı 1992 yılında bitirip aynı yıl, K.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Programı'nda doktora programını kazandı ve halen bu programa devam etmektedir. İngilizce bilmektedir.